

VOLVOX
GLOBATOR

MUSSOLINI

PIERRE MILZA

Pierre Milza
MUSSOLINI

VOLVOX GLOBATOR

Pierre Milza
MUSSOLINI

Translation © Tomáš Kybal, 2013

Mussolini by Pierre Milza © Librairie Arthème Fayard, 1999
ISBN 978-80-7207-929-2 pdf

Z francouzského originálu Mussolini vydaného nakladatelstvím
Fayard v Paříži

v roce 1999 přeložil Tomáš Kybal

Jazyková redakce Michaela Šmejkalová

Obálka Jindřich Hoch

E-knihu připravil pureHTML.cz

Vydalo nakladatelství a vydavatelství Volvox Globator, Štítného

17,

Praha 3 – Žižkov, jako svou 1014. publikaci

www.volvox.cz

Vydání první

Praha 2013

Adresa knihkupectví Volvox Globator, Štítného 16, Praha 3 –
Žižkov

PŘEDMLUVA

Toto dílo je plodem dlouhého putování dějinami současné Itálie a fašismu. První dílo, které jsem věnoval této zemi a politickému fenoménu, jenž se z ní zrodil, pochází z roku 1967, je to tedy více než čtyřicet let. Vyšlo v nakladatelství Armand Colin a mělo název *L'Italie fasciste devant l'opinion française, 1920–1940* (*Fašistická Itálie ve francouzském veřejném mínění, 1920–1940*) [1] a hodlalo, ovšem s jistou naivitou, prozkoumat, jak „Francouzi“ viděli, chápali a soudili mussoliniovské dobrodružství. Byla to naivita novověrce a vycházela z myšlenky, že „veřejné mínění“ lze zachytit skrze novinové projevy, které – v souladu s pravidly rešerší – tvořily to hlavní ze souboru, o nějž se opíralo dokazování. Byla to první kniha mladého středoškolského profesora, s novopečenou akreditací dějepisu, jehož celé historiografické znalosti, které měl, vycházely z povrchní a chvatné četby, kterou nám vnucuje stachanovská logika zkoušek. Přejdeme slabosti tohoto hříchu mládí. [2] Zasloužil se alespoň o to, že obdělal téměř panenskou půdu (na které od té doby nebyla žádná tlačenice), a hlavně mi umožnil zvážit zavčas dopad čistě „mussoliniovské“ věci na utváření obrazu fašistické Itálie, který sdílela v meziválečné době značná část evropských elit.

Tehdy již vydali Pini a Susmel svou monumentální (a velmi apologetickou) biografii *duceho* [3] a Renzo de Felice právě publikoval tři první svazky díla, jímž se pak zabýval přes třicet let a které neměl čas dokončit. [4] U nás ve Francii, ale také u většiny našich kolegů za horami tehdy nicméně móda biografického žánru úspěch neslavila. Vliv marxistické či marxizující historiografie, tehdy významný, i stejně závažný vliv školy Análů nijak neměly historiky k tomu, aby ve svých spisech kladli důraz na individuální akci, byť akci výjimečné osobnosti či osobnosti mající rozhodující postavení na národní či mezinárodní scéně. Doba byla nakloněna „závažným“ tendencím a „dlouhodobému“ pohledu, „hlubokým“ silám, zájmu o „masy“ a lidi „opomenuté historií“. Biografický žánr, který věrozvěsti

„Nové Historie“ přenechali „škrabálkům historek“ [5], stál vyobcován vedle dějinné faktografie, „dějin bitev“ a politických dějin v okamžiku, kdy at' z národní (kolem René Rémonda) nebo mezinárodní perspektivy (s Pierrem Renouvinem a Jeanem-Baptistou Durosellem), nenápadně procházejí epistemologickou změnou.

Bylo nás hodně, kdo jsme trvale podléhali přitažlivosti této historie s výkladovým a globalizujícím posláním. V úseku historiografie, v němž jsem si zvolil směr svého bádání – v úseku mezinárodních vztahů – nebyl sklon k rozvíjení pravověrného marxismu, ale teorie hlubokých sil, kterou vypracoval Renouvin a vybrousil Duroselle, [6] se dost dobře srovnávala s tím druhem vysvětlování historických faktů, v němž se zvláště zvýhodňovaly společenskoekonomické determinanty. Jelikož jsem současně zpracovával francouzsko-italské vztahy na přelomu 19. a 20. století, což bylo téma mé disertace, a přitom pracoval na mussoliniovské Itálii a fašismu obecně, v intelektuálním prostředí silně nasáklém post osmašedesátnickým duchem, sám jsem široce používal tohoto způsobu interpretace. Ve třech knihách, které jsem vydal v letech 1970 až 1973 ve spolupráci se Sergem Bersteinem a s Marianne Benteliovou, [7] se kladl důraz jednak na vypracování teoretického modelu spojujícího italský fašismus s jeho evropskými i mimoevropskými protějšky, jednak na hospodářské a sociální aspekty jevu, kterým jsem se zabýval zejména, analýzu struktur a zkoumání vztahů, které italský fašismus udržoval s tou či onou sociální třídou před uchopením moci a po něm. To znamená, že jsem se nevyhnul ani použití některých „zvěcněných pojmů“ [8], které tehdy létaly vzduchem, ani tomu, co de Felice považoval za „démonologické“ výklady fašismu, [9] počínaje tím, jenž činil z „velkokapitálu“ hlavního viníka nástupu fašistů k moci v říjnu 1922.

I když mi přepsání či reedice těchto knížek v osmdesátých letech umožnily vymazat to, co v nich mohlo být přehnané, a ustoupit přitom od některých myšlenek vycházejících z čisté teorie, aniž bych popřel hlavní teze, [10] možná jsem v mém chápání fašistického fenoménu

nevzal dost v úvahu osobní činnost několika desítek jedinců, kteří sice pocházeli z různých prostředí, ale byli utvářeni stejnými dějinami a tvořili po první světové válce kádry „prvotního fašismu“, než byli ustanoveni režimem za „nadřízené“, u nichž se nešetřilo za cenu jejich poslušnosti poctami ani přístupem k vysokým politickým a správním funkcím. A také naprosto hlavní roli, kterou měl Mussolini jak v zavedení diktatury, tak v řízení totalitního státu. To znamená, že osobnost *duceho* se mi jevila jako druhořadá problematika a že jádro problému je v něčem jiném: ve hře „hlubokých sil“, v působení různých sociálních činitelů, v boji o moc mezi bývalými elitami a „novými vrstvami“ atd.

Co mě dovedlo za těchto podmínek k tomu, že jsem chtěl přidat ještě jeden titul k obrovskému seznamu děl věnovaných zakladateli fašismu? Nesporné je, že v tom hrál roli obrat orientace, který přiměl od poloviny sedmdesátých let četné historiky zrevidovat ve své interpretaci faktů hierarchii faktorů, které řídí běh věcí. Až do té doby převládající socioekonomický výklad ustoupil a byl vystřídán jinými úvahami, mezi nimiž byla na prvním místě rozhodující činnost té či oné osobnosti, jež byla u moci. Návrat k tradičním politickým dějinám? Jistě ne, [11] a ostatně učení hanobitelé anekdotické biografie se v tom nemýlili, v čele s Jacquesem Le Goffem, autorem pozoruhodné knihy *Saint Louis* (Ludvík Svatý). [12] Prostě následkem odumírání marxismu, rozkladu globalizujících ideologií, krize deterministických modelů vysvětlování bylo, že ponechávali o něco více místa jedinci a nahodilosti.

Historiografie fašismu, jak v Itálii, tak v anglosaských zemích, se do této mezery nevrhly hned. Tím, že se Renzo de Felice usilovně snaží dát o fašistickém *ventenniu* výklad, jenž by počítal nejen se společensko-hospodářskými strukturami režimu a s třídním antagonismem, považovaným za hlavní – ne-li výhradní – hybatel z perspektivy dávající přednost rodovému rysu fašistického fenoménu, ale také se specificky národními fakty, jež odkazují k podmínkám, v nichž došlo ke sjednocení Itálie a vytvořila se politická kultura

risorgimenta, vydal se v polovině sedmdesátých let osamělou cestou, což mu vyneslo nebývale prudké osobní útoky ze strany tehdejšího intelektuálního establishmentu. [13] *Duceho* životopisec, rovněž ovlivněný na počátku svého díla marxistickými výkladovými schémata, byl první a dlouho jediný mezi italskými univerzitními historiky zaměřenými na toto období, kdo zpřevrátil klasické interpretace fašismu a zpochybnil ve světle neobyčejně bohatého dokumentárního materiálu některé jistoty oficiální historiografie. To, že ho ostrost sporu přivedla k formulování provokativních tvrzení, někdy sporných a ne ušetřených ideologických předsudků, neubírá nic na skutečnosti, že de Felice tím, že pohlédl na fašismus chladným pohledem, proti proudu nakladatelské produkce po osmašedesátém roce, i když se pak drží některých stanovisek, nás donutil uvažovat nově o mussoliniovské Itálii, zařadit ji do dlouhého sledu zahrnujícího období *risorgimenta* a doby po druhé světové válce a klást si otázky, jaké zaujímal místo v tomto historickém *continuu* zakladatel italských bojových svazků (*fasces*).

Přátelské vazby i profesionální vztahy, které jsem udržoval asi dvacet let s Renzo de Felicem, obdiv, který mám k jeho dílu přes rozdílná hlediska a sporné body, o nichž jsme občas vedli spory, nepochybně přispěly ke změně mého vnímání mussoliniovské látky z pohledu globální interpretace fenoménu fašismu. Zbývalo mi ovšem ještě hodně učinit, abych se pustil na půdu, kterou již mnozí tak zorali. Než jsem se pustil touto cestou, skutečně jsem dlouho váhal. Abych se odhodlal, bylo třeba, abych usoudil z četby mnoha Mussoliniho životopisů, že s výjimkou hlavního díla de Feliceho – jež se mezitím časem změnilo v dějiny fašistické Itálie – jsou vzácná ta, jež by odpovídala skutečně na otázky, které jsem si kladl o vztahu člověka a režimu, jehož byl hlavním inspirátorem. O oprávněnosti tohoto podniku mě nakonec přesvědčilo to, že neexistovala příruční kniha ve francouzštině, jež by pojednávala o osobnosti, která přitom poznamenala současné dějiny Evropy i světa, tedy ty naše. Max Gallo má s knihou *Mussoliniho Itálie. Dvacet let fašistické éry*, [14] vydanou

v roce 1964, zásluhu na tom, že je první ve Francii, kdo nabídl souhrnný pohled na tuto otázku. Od té doby měla francouzská veřejnost na výběr jen několik anekdotických či hagiografických děl – pokračování staré apologetické žíly, jejímž posledním produktem je třídílná biografie od André Brissauda [15] – a nemnohé překlady anglosaských autorů, jejichž výklad fenoménu Mussolini se kloní obyčejně jiným směrem, aniž se příliš vzdaluje od vyšlapaných cest. [16]

Od chvíle, kdy jsem začal vážně pomýšlet na napsání knihy o Mussolinim, vyvstala otázka „vzoru“. Mám pod rouškou biografie *duceho* přepsat dějiny fašistické Itálie a zahrnout přitom nejnovější přínosy italské i mezinárodní historiografie, přičemž si zvolím jiný úhel přístupu? Jelikož se nepotřebuji ospravedlňovat před vědeckým areopagem, pro nějž byl biografický žánr vždy synonymem románu či „popularizace“, nijak jsem se neostýchal tuto volbu zavrhnout. Samozřejmě nemohla být řeč ani o sklouznutí do prostého líčení událostí, ba do pikantních historek, neboť riziko vychýlení tímto směrem bylo možná větší u osobnosti, o níž jsem měl pojednávat, než by byla u někoho jiného (Roosevelta, Roberta Schumana či Franca!). Přesto jsem se však rozhodl nevymazat osobní, ba intimní stránky fašistického vůdce a nevidět v tom, jenž po více než dvacet let řídil osudy Itálie, nic víc než veřejnou osobu. Jistě, mou hlavní starostí bylo představit co nejpřesnější výklad mussoliniovského fenoménu a spojit individuální osud mého „hrdiny“ s kontextem, jehož je v mnoha ohledech produktem, aniž bych přitom upadl do nemístného determinismu. Zdá se mi nicméně, že pro pochopení „mussolinismu“, pro pochopení významu jistých gest, jistých rozhodnutí učiněných diktátorem, nestačí odvolávat se na prostředí, z něž pochází, na síly, o něž se opírá jeho činnost, na politickou kulturu, kterou praktikoval, i na hlavní události, do nichž byl zamíchán, než se dostal k moci a sám vytvářel děj; ale že je také důležité klást si otázku, jakou váhu mohly mít „věci života“ na chování jedince, který nebyl dokonale odolný vůči rizikům obyčejného života.

Pro pochopení četných faset osobnosti máme dnes obrovský soubor dokumentů a nesčetné publikace. Není žádný či téměř žádný aspekt veřejného i soukromého života pána fašistické Itálie, který by nebyl odhalen a rozpitván. Ještě dnes přetrvávající nejistoty ve věci počtu a totožnosti jeho ženských kořistí, jeho mimomanželských ratolestí či okolností jeho smrti živí v Itálii zřejmě nevyčerpatelnou vydavatelskou žílu. Mimo tuto brakovou literaturu spojili univerzitní profesori i novináři své snahy, aby nám poskytl celkový přehled mocenských kruhů i nejbližšího okolí diktátora. To znamená, že nezůstávají žádná temná místa v jeho životě a že dokumentární zdroje, jež sloužily jako materiál jeho životopiscům, byly tak jako zdroje jiných významných osobností režimu prozkoumány ze všech stran.

Měl jsem se toho přece jen vzdát, učinit ten zásadní krok historika, jímž je přímé použití pramenů, a hlavně archivů, poté, co jsem přečetl a oglosoval většinu těchto knih – počínaje nedokončenou prací, které věnoval de Felice polovinu života? To samozřejmě nepřipadalo v úvahu, ale nemohl jsem také všechno vidět a prohlédnout znovu. Bylo tedy potřeba učinit volbu. Tu, kterou mi usnadnila stará důvěrná znalost italských archivů a významná pomoc, již mi poskytl můj přítel Mario Serio, jenž byl dlouho ředitelem Archivio centrale dello Stato v Římě, a jeho spolupracovníci – zvláště dottoressa Giovanna Tosattiová –, jimž patří všechna má vděčnost.

Mezi fondy, do nichž jsem nahlédl, si jeden zaslouží zvláštní zmínku: jde o archiv zvláštního sekretariátu *duceho* (Segreteria particolare del Duce) a zvláště „vyhrazené dokumenty“ (*Carteggio riservato*). Ty shromažďovaly po dvacet let různé osobnosti, které se střídaly v čele Mussoliniho osobního sekretariátu (Alessandro Chiavolini, Osvaldo Sebastiani a Nicolo de Cesare) – a tvoří jistým způsobem Mussoliniho „tajný“ archiv – jsou v asi stovce šanonů, jež jsem všechny prohlédl. Nacházejí se tam objemná akta o prakticky všech významných osobnostech režimu, každé desky obsahují korespondenci mezi dotyčným a *ducem*, poznámky sepsané *ducem* či jeho zvláštním tajemníkem, hlášení od různých odborů policie či

prefektur, dopisy adresované Mussolinimu jinými fašistickými šéfy v otevřené válce s osobou, o níž je spis, výstřižky z novin, udání mířící na toho či onoho nadřízeného, nebo naopak svědectví v jeho prospěch atd. Věnoval jsem četné pobyty v Římě zevrubnému zkoumání těchto fondů, jejichž hlavní význam, mimo to, co se tam nachází ohledně jistých epizod z *duceho* života (příhlášky na post učitele, jeho „vojenské papíry“, jeho nemocniční spis po zranění v roce 1917 atd.), je v tom, že nám ukazují, jak fungoval den po dni „systém Mussolini“ a jak diktátor využíval mužů, kteří byli kolem něj, a jejich soupeření.

Od tragické smrti posledního římského diktátora uběhlo více než půl století. Pro jedny „operetní císař“, [17] pro jeho včerejší či dnešní obdivovatele (mezi nimiž byli Churchill, Roosevelt a Gándhí) geniální státník, bývalý ředitel deníku *Avanti!* vyvolal během času všemožné odstíny zbožňování i nenávisti. Poté co skončilo století, v němž se zrodily i zašly všemožné formy diktatur, ať „levicových“ či „pravicových“, autoritářských či totalitních, teroristických a krvavých či umírněně represivních, se lze ptát, jaké místo má v hierarchii současných tyranů muž, který „vynalezl“ fašismus. K tomu máme na rozdíl od těch, kteří museli před čtyřiceti lety přemýšlet o historickém významu osobnosti, dostatečný časový odstup, když ne pro banalizování zločinů, jimiž se provinil či jichž se účastnil – nebyl snad až do konce Hitlerovým spojencem? –, tak alespoň pro relativizování některých z nich, měreno tím, co víme o zločinech takového Stalina, Franca, Pinocheta či Pol Pota, ba i o úchylnkách našich demokracií, když se věnovaly „excesům“ koloniálních válek či „očistné“ praxi eugeniky.

Nepochybují o tom, že můj projev může někoho přimět k tomu, že v něm bude vidět známku zakukleného „revizionismu“. Jako by historický přístup uplatněný na současnou dobu mohl být vnímán jinak než řada zavedených „pravd“, „revidovaných“ ve světle nových zdrojů, nových otázek, nových informací týkajících se století, v němž žijeme. Nejde zde o to, jakkoli rehabilitovat „vraha Matteottiho“ a souputníka nacismu, ale o to, zobrazit osud, jenž nesporně poznamenal jedno evropské století a který zakládá klamné naděje – na sociální revoluci či

vítězný národ –, rozpory a zločinné manýry.

KAPITOLA 1

MLÁDÍ V KRAJI ROMAGNA

Proč nezačít od začátku? Dovia, Predappio, Forli: rudé srdce kraje Romagna, kde strávil dětství a mládí budoucí *duce*. Proč se nevrátit proti proudu času cestou vedoucí z krajského hlavního města, dnes poklidného Forli, včera Forli bouřícího se – do Mussoliniho rodné vesnice?

Za výjezdem z města je to ještě rovina, intenzivně a pečlivě obdělávaná, se zahrádkářskými koloniemi vyrovnanými jedna za druhou, chráněnými tu a tam sítěmi, aby ptáci nemohli plnit úrodu. Pět či šest kilometrů za Forli začíná silnice – krásná a dobrá, již léta asfaltovaná, jež nahradila šterkové a prašné cesty z počátku století – stoupat, zatím trochu nesměle, než začnou první serpentiny. Krajina se mění. Za pár minut cesty autem se přejede z rovinaté krajiny do strmých kopců, z nichž se vytrácejí zahrady a vinice. Je to kraj San Giovese.

Mám před očima snímek, který zahajuje v četných Mussoliniho životopisech líčení jeho prvních let. Budoucí diktátor je na něm zobrazen jako čistý produkt „drsného romagnolského kraje“. Ve svých prvních spisech jsem se tomu nevyhnul. Ovšem když jsem jel tou silnicí z Forli do Predappia v březnu 1995, marně jsem hledal tu drsnost, jež měla podle dobré deterministické logiky utvářet po staletí tvrdé chlápky a drsné povahy. Více drsnosti nacházím v apeninských údolích, odkud pocházejí mí vlastní předci, nebo na holých pozemcích některých částí Umbrie. Nemluvě o Abruzzách či Apulii. Ve srovnání s nimi se mi zdála Mussoliniho Romagna spíše přívětivá a příjemná k životu. Za více než století se nepochybně hodně změnila, v podmínkách bydlení, v rozšiřování obdělávané půdy, ve vzhledu obyvatel, ale je-li tam drsnost, nelze ji hledat v zeměpisných a klimatických vlastnostech kraje. Již Margherita Sarfattiiová, jež byla dlouho jeho družkou a jeho inspirátorkou, ve své knize *Dux*, kterou vydala v roce 1926 na oslavu pána fašistické Itálie, napsala: „Kdo nežil alespoň jedno léto v kraji

Romagna, neví, nakolik může být život na zemi snadný, blahobytný a radostný.“ [1] De Felice právem říká, že Mussoliniho romagnolský parametr nespočívá v jeho fyzickém vztahu k zemi, ale mnohem spíše v politické kultuře, kterou ta země vytvořila a jež nevychází ani tak z charakteru krajiny a klimatu, jako z historie. [2]

DÍTĚ Z LIDU, NEBO MALOMĚŠŤÁK?

Ještě pár kilometrů, celkem je jich z Forli asi patnáct, a přijíždíme do Predappia: vesnice, táhnoucí se dva kilometry, s klasickými kamennými příbytky, nahozenými žlutou či okrovou omítkou či neomítnutými. Na první pohled se ničím neliší od jiné vesnice krajů Romagna či Emilia, leda snad širokým proskleným průčelím obchodu, jenž funguje jako velkoobchod i maloobchod mussoliniovských „suvenýrů“, srovnatelných s těmi, které jsou k dostání v posledním bloku toho, co bývalo newyorskou *Little Italy*. Na konci devatenáctého století se vesnice jmenovala Dovia (dvě cesty) a byla to jen vedlejší část městečka Predappio, jež se dnes nazývá Horní Predappio. Když se Mussolini stal všemocným pánem fašistické Itálie, leželo mu na srdci povýšit svou rodnou vesnici na hlavní středisko obcí. Dovia dostala jméno bývalé střediskové obce, a ta se stala její součástí.

Mussolini se tedy narodil v Dovia-Predappio, 29. července 1883, v neděli, kolem druhé hodiny odpoledne. „Slunce vstoupilo před týdnem do souhvězdí Lva,“ napsal ve své autobiografické knize z roku 1911, jež vznikla ve vězení, kde byl proto, že vedl boj revolučních socialistů z Forli proti válce v Libyi. [3] Podivné je, že muž, který do té doby vyznával bojovný a prudký antisemitismus, který při ostrém sporu s jedním italským knězem v Lausanne v roce 1904 dal „Bohu pět minut“ (pokud existuje, aby ho srazil bleskem [4]), projevoval – a tak tomu bude po celý jeho život – poněkud naivní víru ve všechna znamení, zlé předzvěsti, předpovědi atd. Zato ho jeho hvězdná konfigurace obdařila ješitnou povahou, kterou horoskopy obyčejně znamení Lva přisuzují, povahou silných osobností, odvážných,

nezkrotných atd. Nejúslušnější z jeho pochlebníků nevynechali příležitost, aby zdůraznili toto znamení osudu. Počínaje Francouzem René Benjaminem, jehož kniha *Mussolini a jeho národ*, vydaná v roce 1937, začíná takto:

„Když přišel na svět muž ve znamení Lva, v plném slunci, za horké neděle, bylo by bláznivé se s ním seznámit za deštivého dne, v chladu. Je třeba se s ním setkat ve světle, pod palčivou pečeti léta, mužné roční doby. Na setkání s Mussolinim je možný jen jediný měsíc: červenec, měsíc, kdy se narodil. Vypravil jsem se v červenci.“ [5]

Ještě více než na přízeň hvězd byl Mussolini pyšný na svůj plebejský původ. V knize, kterou věnoval roku 1931 památce svého bratra Arnalda, připomíná „každodenní prostá jídla, skládající se po celý týden ze zeleninové polévky v poledne a čekankového pokrmu večer – jedlo se společně z jedné mísy“, [6] i ubohé podmínky, v nichž rodina bydlela:

„Arnaldo a já jsme spali tehdy spolu v jedné místnosti, v jedné železné posteli, kterou vyrobil otec a jež měla místo matrace pytel kukuřičného šustí. Náš byt se skládal ze dvou místností ve druhém patře palazzo Verano a chodilo se do něj přes třetí místnost, která byla školní třídou. Náš pokoj sloužil také za kuchyni.“ [7]

Přehánění ubožáctví, říkali někteří z jeho životopisců a zdůrazňovali naopak s Paolem Monellim *duceho* „maloměšťácký“ původ. [8] Zastavme se na chvíli u této otázky, poněkud zastřené protichůdnými ideologickými zřetely. Na jedné straně muž, který ve chvíli, kdy sepisuje svou autobiografii (v osmadvaceti letech!), klade důraz na své „lidové“ kořeny, je na cestě stát se jedním z hlavních vůdců socialistické strany a svrhnout reformistickou vládu, složenou tehdy z buržoazních intelektuálů, a jenž pak jako nejvyšší vůdce režimu, snažícího se o konsenzus, rád hraje na populistickou strunu. Na druhé straně marxistická či marxizující historiografie, pro kterou ideologické vychýlení, jež změnilo bývalého ředitele listu *Avanti!* v „povolný nástroj velkokapitálu“, může být jen činem „maloměšťáka“ či „deklasovaného

člověka“.

Jedno je jasné. Mussolini nepochází ani z dělnické třídy, ani z bídne masy *braccianti* (těch, kteří mají jen své ruce: námezdních dělníků a zemědělských nádeníků). V citovaných autobiografických textech se nepředstavuje jako „proletář“, ale jako „muž z lidu“. To je také výraz, který použil v roce 1932 v interview, které poskytl Emilu Ludwigovi, a já nesdílím výklad Paola Monelliho, jenž napsal, že *duce* „používal jistě výraz ‚lid‘ v socialistickém a marxistickém smyslu slova“ [9]. Spíše než z marxistické pravověrnosti čerpala Mussoliniho politická kultura z velkých proudů radikalismu *risorgimenta* spolu s blanquismem a revolučním syndikalismem sorélienne inspirace. Pojem „lid“ (*popolo*), na nějž se odvolává, i když se nekryje úplně s mezitřídním pojetím společnosti, jehož se dovolával Mazzini („velká jednota, zahrnující vše“), označuje na rozdíl od vedoucí třídy všechny „prosté“ kategorie – dělnický i zemědělský proletariát, ale také drobné zaměstnavatele a drobné zemědělce, řemeslníky, kramáře, nižší úředníky, nemajetné představitele svobodných zaměstnání atd. Zahrnuje tedy „drobnou buržoazii“, což ještě mohlo činit jisté problémy socialistickému činovníkovi z roku 1911, ale již vůbec ne fašistickému vůdci z roku 1932, inspirátorovi a všemocnému šéfovi režimu, který se hlásí k revolučnímu a lidovému proudu *risorgimenta*, ztělesňovanému zvláště Garibaldim, a jehož představitelé patří většinou k této sociální kategorii. Mussolini si prostě v obou případech a po celou svou politickou kariéru hraje s mnohoznačností výrazu *popolo* a používá ho jednou pro označení italského národa jako celku, a jindy pro zdůraznění *lidové* povahy režimu, který nastolil a jehož plebejské kořeny ztělesňuje jeho vlastní osoba.

Pozdější instrumentalizace této příslušnosti k „lidu“ byla tím snazší, že sociální statut Mussoliniho klanu v době, kdy se zrodil, se pohyboval kolem proletariátu a venkovské buržoazie. Děd z otcovy strany Luigi byl vlastníkem malého zemědělského hospodářství a poručíkem národní gardy, než se k němu štěstí obrátilo zády, zkrachoval a stal se proletářem. Měl čtyři děti: dvě dcery, které zůstaly

doma, jedna v Predappiu a druhá vkraji Salerne, a dva syny: Alcida a Alessandra. Alessandro se narodil v roce 1856 a nikdy nechodil do školy. V deseti letech odešel z rodného domu do učení do Dovadoly, vesnice sousedící s Predappiem, kde se vyučil kovářem.

Po několikaletém pobytu v Medole, kde „se seznámil s idejemi Internacionály“ [10], se usadil jako kovář a kavárník v Dovii, kde se v roce 1882 oženil s Rosou Maltoniovou, jež přišla pracovat do vesnice o dva roky dříve jako učitelka.

O dva roky mladší Rosa pocházela z prostředí méně nuzného a neotesaného než Alessandro, které *duceho* sestra Edvige označila ve svých pamětech jako „přizpůsobivé“ a „spíše reakcionářské“. [11] Rodina Maltoniových patřila ke střední městské třídě a vlastnila některé nemovitosti ve Forli, kde mohla Rosa, jejíž otec byl veterinář, vychodit střední školu, složit maturitu a pak díky tomu získat i učitelský diplom. V devatenácti letech se stala učitelkou v Bocconi (součást obce Portico), kde pracovala. V roce 1880 odešla do Dovie, kde se seznámila s Alessandrem Mussolinim.

Mussolini nepochybně ve své autobiografii z roku 1911 i v různých pozdějších prohlášeních a líčeních svého bídného dětství popisoval vše spíše černě. Pravdou zůstává, že jeho rodina zažila nouzi a že životní podmínky, které popisuje, nemohly být příliš vzdálené realitě. Ani z příjmů z kavárny a z kovářny, ani z hubeného platu novopečené učitelky Rosy nemohli Mussoliniovi dosáhnout životní úrovně o moc vyšší, než měli drobní zemědělci – pachtýři a podílníci –, *braccianti* i skromní řemeslníci, kteří chodili do Alessandrovy hospůdky. Jejich situace se sice citelně zlepšila, když v roce 1902 Rosa zdělila po jedné majetné tetě, jež žila v kraji Ravenna, trochu peněz a malé hospodářství. [12] O tři roky později, po smrti své ženy, se tak mohl kavárník a kovář usadit ve Forli a stát se majitelem prosperující kavárny na via Mazzini, „*trattoria del bersagliere*“, kam chodili jeho soudruzi socialisté a jiní podvratníci z města. Ale z tohoto pozdního a velmi relativního blahobytu svých rodičů neměl sám Benito nic. Když byl jmenován po střední škole ve Forlimpopoli učitelem ve Gualtieri (v

Emilii), musí dávat z 56 lir svého měsíčního platu 40 lir na ubytování v rodinném penzionátu, což ho donutilo omezit na minimum své výdaje na ošacení. Podle různých svědků dotazovaných dlouho po pádu fašismu některými jeho životopisci prý nosil v zimě v létě stejný oblek a chodil každý den bos dva kilometry z penzionu, kde bydlel, do venkovské školy, aby ušetřil své jediné boty. [13]

I když skrovností svých zdrojů patřila rodina budoucího fašistického vůdce nesporně do světa „drobných lidí“, některé její společenské a kulturní praktiky ukazují maloburžoazní původ a aspiraci navrátit se do této společenské třídy. Například zatímco většina Romagnols patřících k lidovým vrstvám – dělníci, řemeslníci, rolníci – používá hlavně dialekt, u Mussoliniových se mluví italsky. Hodně za to nepochybně mohla matka, která vychodila celou střední školu a vyučovala ve škole jazyk konečně sjednoceného národa. A Alessandro, vesnický kohout s neotesanými způsoby, se rád podvoloval tomu, co považoval za známku vznešenosti. Na druhé straně vyrůstal Mussolini v prostředí, kde se četlo. Jeho otec do školy nechodil, ale naučil se číst a psát „sám od sebe“ a utvořil si drobné duchovní znalosti samouka. V Dovii se mohli Benito a jeho bratr Arnaldo jako malí cvičit v četbě, když listovali v otcových knihách: několika klasicích revoluce, *Bídnicích* Victora Huga či v Manzoniho básních. Později se mu dostalo několika základů latiny a naučil se hrát na housle: dvě společenské známky, jimiž se lišil od masy rolnických a řemeslnických synků, mezi nimiž trávil nejvíce času až do střední školy.

Můžeme si představit, že po nástupu fašismu se místní učenci a dvorní historikové urychleně snažili nalézt pro *duceho* genealogii hodnou jeho postavení. On sám trochu váhal, než definitivně přijal – a hlavně z politických důvodů – tezi o skromném původu. V knize, kterou nechal vydat v Londýně v roce 1928 pod titulem *My Autobiography*, se vydává za potomka staré boloňské rodiny, jež se ve 12. století účastnila městské vlády. [14] Když později přijal Emila Ludwiga v Benátském paláci, připomněl před ním – po četbě knihy Giovanniho Dolcettiho o „historickém původu rodiny

Mussoliniových“ [15] – své předky, „benátské bohaté měšťany“. Zvláště toho, který ve 13. století zabil svou nevěrnou ženu a pak položil na její mrtvolu dva stříbrňáky na její pohřeb. „Takoví jsou chlapi z kraje Romagna,“ řekl německému spisovateli. „Všechny jejich písně jsou dramata lásky.“ [16] Teprve v roce 1935, v předvečer „kulturní revoluce fašismu“, nechal *duce* umístit na rodinném statečku v Predappii kámen s tímto sdělením: „V letech 1600 až 1900 žili a pracovali na tomto hospodářství Collinů rolnické generace Mussoliniů.“

SYN ALESSANDRA

Duceho oficiální životopisci vyzdvihují vedle znamení Lva a příslušnosti k lidu také jeho původ romagnolský. Řekl jsem výše, co si myslím o povšechném geografickém determinismu, jenž má spojovat „drsný“ ráz přírody kraje Romagna s kontrastní a prudkou povahou jeho obyvatel. Jsou zde ale dějiny, a ty utvořily během staletí energický a vzpurný lid.

Kraj Romagna, ležící uprostřed byzantské Itálie, okupovali v polovině 8. století Lombardané, pak ho Pipin III. Krátký a Karel Veliký dali papeži. Po několik staletí jsou jeho dějiny ve znamení boje o nadvládu na západě, jemuž se věnoval římský císař a papež, a teprve počátkem 13. století uznal Otto IV Brunšvický. svrchovanou moc papeže nad touto zemí. S papeži doby renesance, kteří jsou předně italskými vládci, žárlivě střežícími své výsady, se nadvláda Svatého stolce nad legacemi (Bologna a Romagna) otupovala a přitom mizely místní tyranie a projevovaly se na úkor státu i církve ambice tehdejších dvou převládajících mocností: Španělska a Francie. V 17. století začíná dlouhé období hospodářského úpadku a politického ochromení, jež skončilo francouzskou revolucí. Dobyvačná republika dočasně skoncovala s tisíciletým teokratickým státem a Romagna přešla pod francouzskou kontrolu: stala se částí Předalpské republiky (1797) a pak království Itálie, jehož panovníkem byl Napoleon.

Kraj Romagna jistě utvářely pádná papežská autorita a krutost občanských válek, jako v jiných částech patrimonialismu Svatého Petra, a duch odboje proti útlaku, který zde byl silně zabarven antiklerikalismem. S obnovou církevního státu, po níž následovala ze strany legátů politika směřující k vymazání všech stop francouzské přítomnosti a napoleonského zákonodárství, dostal odpor k ideám i praxi starého režimu radikální povahu, která se projevuje rozkvětem jasně levě orientovaného politického spolkaření, vzestupem demokratického a republikánského proudu a pak socialismu a revolučního odborářství a také vracejícími se vlnami povstaleckého vření. V roce 1831 povstaly sousední legace a marky proti nadvládě Svatého stolce a vyhlásily Stát spojených krajů střední Itálie. Na jejich potlačení bylo třeba zásahu rakouské armády. Další vzpoury vypukly v roce 1832, v letech 1843, 1845 a 1849, všechny byly poraženy a potlačeny až po vítězné povstání v roce 1859, jež následovalo po odchodu Rakušanů a po němž došlo k připojení legací k mladému italskému království.

Alessandro Mussolini, narozený v roce 1856, vyrůstal v atmosféře euforie z osvobození, kterou vyvolal v kraji Romagna konec papežské a rakouské nadvlády. U většiny drobných vlastníků i představitelů střední třídy – společenské kategorie, k níž původně patřila rodina Mussoliniových – bylo nahrazení vlády legátů vládou Piemontčanů přijato příznivě. Mezi těmi, kteří by dali před „piemontským řešením“ přednost uskutečnění národního modelu inspirovaného mazziniovskými idejemi, bylo mnoho těch, kteří zde jako v jiných částech poloostrova souhlasili s „vytvořením Itálie“ se savojskou monarchií a přizpůsobením se jistým způsobem liberální buržoazii ze severu. Tak vznikla hned po sjednocení „ústavní levice“, jež byla seskupena kolem bývalých Garibaldiho spolubojovníků, jako Crispiho či Depretise, přidala se k monarchii a nakonec v roce 1876 získala moc.

V té době bylo Alessandru Mussolinimu právě dvacet let. Jak by to bylo dopadlo s jeho politickým osudem, kdyby byl krach jeho otce

Luigiho nezpůsobil proletarizaci jeho rodiny? Byl by i on volil připojení ke konstituční monarchii? Byl by naopak veden na cestu radikalizace pocitem vyloučení a frustrace, který zdědí jeho synové? To je výklad, který podává například Paolo Monelli o jeho přijetí revolučních a internacionalistických idejí [17] a v němž je nepochybně velká část pravdy. Nelze ovšem zredukovat politický postoj jednoho muže na jeho rány osudu a činit z jeho přistoupení na tu či onu ideologii výhradně výsledek jeho životních náhod. Pro Alessandra, jako později pro jeho staršího syna, jako pro tisíce mladých Italů, jejichž vstup do dospělého věku se časově shoduje s hospodářskými, společenskými a politickými zvraty spojenými s procesem sjednocování jejich země, hrály vedle psychologických, sociologických, rodinných a kulturních determinant, jejichž závažnost je u každého jedince různá, významnou roli fenomény pocházející z nahodilosti, životních náhod, setkání s tou či onou osobností, kontakty s tím či oním prostředím odlišným od jejich původního... To, že deklasování rodu Mussoliniů vyvolalo u Alessandra touhu po společenské odplatě, jež napomohla jeho přistoupení na revoluční ideje, lze zcela připustit, je ale třeba též připustit, že na tomto druhu reakce není nic originálního, že platí pro mnoho jiných stoupenců radikální změny společnosti a že v zemi, jako je Romagna, jež zažila za půl století několik výbuchů povstalecké horečky, patří vzpoura jistým způsobem ke krajině. Byla namířena před rokem 1860 proti papežskému státu a jeho zahraničním pomocníkům a v části krajní levice, jež nepřijímá ani připojení k savojské monarchii, ani politické odstavení střední třídy, a zvláště ani přetrvávání či zhoršování vykořisťování a sociálních nerovností, se obrací proti novým držitelům moci.

Ať je to, jak chce, i když měla na Mussoliniho vliv „romagnolita“, nelze ji hledat v šablonovitých rysech „romagnolské povahy“ (prudké, vášnivé, nevraživé, žárlivě střežící svou čest, věrné v přátelství, pohostinné atd., samé přívlastky, které, říká nám Monelli, by mohly stejně dobře platit pro většinu Italů [18]), ale v politické kultuře, jež je kulturou prostředí, v němž vyrůstal a z něhož vyčnívá

silná osobnost otce, který pro něj byl vzorem v dobrém i zlém. [19] Alessandro Mussolini se zapojil do politiky záhy. Bylo mu totiž jen asi dvacet let, když byl jako kovářský tovaryš sídlící v Meldole určen k zastupování jejího obvodu a obvodu Predappia na sjezdu socialistických sdružení kraje Emilia Romagna, který se konal v Bologni v červenci 1876. [20] V té době je italské socialistické hnutí ještě v plenkách a kloní se spíše k Bakuninovi než k Marxovi. V zemi, kde je dělnická třída málo silná a zůstává blízká svým venkovským základům, kde podnik je často jen dílnička a kde se municipalismus staví na urputný odpor proti piemontské centralizaci, je terén zvláště příznivý anarchistickým idejím. Ty se šířily v Itálii už po roce 1848, s francouzskými emigranty, které represe červnových dnů přinutily k exilu. Ale hnutí se postavilo na vlastní nohy zvláště po příchodu Bakunina do Itálie v roce 1864, napřed do Florencie, pak do Neapole, kde se v roce 1867 usadil. [21] Anarchistických skupin bylo stále více a v 1. internacionále se Italové přidali na stranu ruského revolucionáře proti autorovi *Manifestu* a odmítli poslat v roce 1872 delegáty na sjezd v Haagu, kontrolovaný Marxovými učedníky. Po tomto datu začíná v pravém slova smyslu anarchistické hnutí upadat, ale mezi dělnickou a rolnickou třídou, nezačleněnou do italské společnosti, přežívá v rozptýlené formě, jež se projevuje náhlými revolučními výbuchy: ten, který se odehrál v Bologni v létě roku 1874, v kraji, kde existovalo silné sociální napětí a skryté vření, zřejmě hodně přispěl ke vstupu Alessandra Mussoliniho do politiky.

I když byl marxismus od roku 1870 na postupu, bylo třeba ještě více než dvaceti let, aby se o něj po Antoniu Labriolim italští intelektuálové vážně zajímali a aby někteří z nich pomýšleli na založení socialistické strany, oddané idejím německého filozofa. Tak daleko ještě nejsme, když mladý Alessandro Mussolini odjíždí v červenci 1876 do Boloně jako delegát „internacionalistů“ ze své rodné vesnice. V socialistických sekcích, jež jsou tam zastoupeny, převládají živelné a revoluční elementy. Žádná skutečná ideologická jednota v těch více méně neformálních skupinách, ale směs mazzinismu, anarchismu a

také blanquistického pučismu. Tehdy jsou hranice mezi různými politickými skupinami velmi rozmazané a mladí lidé, kteří se vydají na cestu radikální opozice proti „piemontskému“ režimu, nemají potíže plout mezi různými proudy.

Od vstupu do hry si Alessandro Mussolini zvolil ten nejradikálnější postup. Jako hlavní postava revolučního hnutí v kraji Romagna Andrea Costa, s nímž udržoval přátelské vztahy, bojuje za anarchistický kolektivismus, který se bude moci prosadit jen povstaleckou akcí, jejímiž jedinými činiteli nebudou nutně dělníci. Costa, který hrál nepochybně rozhodující roli v dlouho trvajícím rozchodu mezi italskými internacionalisty a převládajícími směry evropského socialismu, [22] přece prohlásil na sjezdu Internacionály (bakuninovské) v Ženevě v roce 1873: „Znám jen dva druhy lidí: ty, kteří chtějí revoluci, a ty, již ji nechtějí. A existují ‚buržujové‘, kteří chtějí revoluci jistě s mnohem větší rázností a vážností než někteří dělníci.“

Zájem policie brzy vzbudil otec budoucího *duceho*, aktivní činovník. Byl zařazen jako „nebezpečný pro společnost a pro veřejnou bezpečnost“, byl podroben různým perlrustacím a v roce 1878 byl zatčen a držen šest měsíců ve vězení. V roce 1882 hraje rozhodující roli ve volbách jako poslanec Andrey Costy, jednoho ze dvou prvních představitelů italského socialismu (ten druhý je Antonio Maffi, milánský dělník), kteří zasedali ve sněmovně. Costa přitom do té doby, a již před třemi lety, vykonal pozoruhodný obrat (*svolta*) k umírněnějším pozicím, ohlášený dopisem nazvaným „Mým přátelům v Romagni“ v deníku *La Plebe*, v němž se distancoval od bakuninismu a přijímal pozici blízkou francouzským „possibilistům“. V roce 1880 s Bignamim a ruskou emigrantkou Kulischioffovou vydal program, spíše reformního zaměření, v němž figurují vedle požadavků práva na stávku a zakládání odborů také předpisy týkající se práce žen a dětí, zlepšení podmínek tovární práce, zrušení nepřímých daní a rozdělování neobdělávaných pozemků rolníkům. A na základě tohoto programu založil následujícího roku stranu pracujících v Romagni a týdeník

Avanti!.

Alessandro Mussolini, i když zůstal věrný ideálům anarchistického socialismu, musel také během osmdesátých let přijmout postoj zachovávající zákony. Jeho činnost u romagnolských voličů při volbách, které se konaly v roce 1882 a jež posvětily opatrné rozšíření volebního práva, které chtěla levice, [23] vynesla Costovi tisíc hlasů, jež umožnily bývalému Bakuninovu učedníkovi jeho vstup do Montecitoria (sídla sněmovny v Římě). V roce 1889 přijal spojení s místní liberální levicí, aby sebral komunální správu klerikálům. To umožnilo socialistům z Predappia vstup do obecní rady a Alessandrovi obsadit po krátké období křeslo zástupce starosty (*prosindaco*) v obci.

Toto zjevné spojení Alessandra s legalistickým a „possibilistickým“ socialismem Andrey Costy nezabránilo kavárníkovi kováři učinit ze své oficíny místo schůzek „horkých hlav“ z Dovie a přijímat tam vše, co bylo v kraji podvratného. Ani účastnit se některých pravidelných bitev mezi socialisty a republikány, nebo mezi revolucionáři a policejními orgány. Ale jeho politická činnost spočívala zvláště v psaní krátkých článků pro romagnolské socialistické deníky: *La Lotta*, *Il Risveglio*, *Il Sole dell'avvenire*, *Il Pensiero romagnolo*, a zvláště pro týdeník *La Rivendicazione*, v němž v roce 1891 vydal tuto poněkud rétorickou a irénickou definici socialismu:

„Svět osvětluje věda, rozum vítězí nad vírou, svobodná myšlenka porázející předsudky; zákonnou smlouvu nahrazuje volná láska, svobodná dohoda mezi lidmi, jak vést skutečně civilizovaný život; to je skutečná spravedlnost zavedená na zemi. Podle nás je socialismus úchvatný soulad pojmů, myšlenek a činů.“ [24]

Tato poměrná umírněnost, zvýrazněná možná počátkem „změšťáctění“ po Rosině dědictví a získání malého hospodářství ve Valloně, nestačí, aby ušetřily Alessandra věznění. V červenci 1902, po konfliktech tlup různých kandidátů v obecních volbách v Dovii, přestože s tím neměl nic společného, byl zatčen a poslán na půl roku do vězení. Porotní soud ve Forli ho zprostil viny, ale věznění mu zničilo zdraví. A tak, když mu zemřela manželka, odešel Alessandro z rodné vesnice a usadil se jako

hospodský ve Forli, kde v roce 1910 zemřel, když téměř úplně zanechal politické činnosti.

Kovář v Dovii dal dvěma svým synům jména, která jasně vyjadřovala jeho touhu, aby se jednoho dne stali dědici jeho vlastních revolučních sklonů: mladšímu jméno Arnaldo podle Arnauda z Brescie, Abélardova stoupence, hlavy povstání proti papeži v roce 1145 a zakladatele římské republiky inspirované starověkým vzorem; staršímu tři jména Benito Andrea Amilcare – podle Benita Juareze, mexického státníka, který v roce 1867 sesadil z trůnu a nechal zastřelit císaře Maximiliána I. Mexického, podporovaného Napoleonem III., podle Andrey Costy a podle Amilcara Ciprianiho, mazziniovce, garibaldiovce, několikrát vězněného komunarda, jenž odešel do exilu, neúnavného bojovníka za svobodu. Zdá se, že budoucí *duce* zdědil hlavní rysy své povahy po Alessandrovi více než jeho bratr, jehož sám popisuje jako „nekonečně lepšího a serióznějšího“ než on, „nesmělejšího a citlivějšího“. [25] Alessandro dost dobře odpovídá představě „vesnického kohouta“: statný, chvastoun, huba nevymáchaná, rváč a velký sukničkář. Takový bude i budoucí pán fašistické Itálie, jenž stejně jako on neměl sklon k dlouhým premisám. K přirozeným predispozicím, pod něž spadá jeho vlastní hrubost, se tak vedle působení mimetismu přidává obrovský obdiv, který Mussolini choval ke svému otci. Jistě, obával se jeho záchvatů vzteku a jeho sklonu uštěďovat výprasky páskem, aby potrestal výstřelky svého potomka, ale fascinovala ho kovářova fyzická síla, jeho charisma a jeho mluva. Mezi šestým a desátým rokem a pak o letních prázdninách, když chodil na střední školu, u něj trávil velkou část svého času, jednou pomáhal Alessandrovi v kovárně, činil se v domácnosti, pracoval s náradím a pak se učil základům řemesla, jindy poslouchal hlučné řeči svého otce a nekonečná řečnická klání mezi podvratníky nejrůznějšího zrna a bijci farářů. Jelikož Alessandro nebyl zvlášť střídmý ani skoupý na peníze, které do domácnosti přinášel hubený Rosin plat a ještě skromnější příjmy z jeho krámků, hodně se toho namluvílo i vypilo na účet kováře z Dovie.

Ale Alessandro Mussolini nepředal svému staršímu synovi jen svou drsnost, sklon nahlas a hodně mluvit, svou nespoutanost a výraznou zálibu v krásném pohlaví. Utvářel jeho politickou kulturu rozhovory, které s ním vedl, knihami, jež mu dával záhy číst, i texty, které sám spisoval pro místní socialistické noviny. Vštípil mu – a natrvalo – představu, kterou měl sám o socialismu a budoucí společnosti: anarchistickou, republikánskou, antiklerikální. Budoucí socialistický vůdce si je převažujícího vlivu otce sám dokonale vědom, a nebude jej zapírat, ani až se stane hlavou fašistické Itálie. „S příkladem jiného otce by se ze mě stal někdo jiný,“ [26] vysvětlil Emilu Ludwigovi na prahu padesátky. A Yvon de Begnacové, jež byla jedním z jeho oficiálních životopisců, řekl: „Můj socialismus se zrodil jako bakuninovský ve škole socialismu mého otce, ve škole libertářského socialismu Blanquiho.“ [27]

ŠŤASTNÉ DĚTSTVÍ

Alessandrova drsnost, jeho manželské nevěry, jeho časté vysedávání v ostatních hospodách ve vesnici i četné domácí hádky, působené výstřelky kováře z Dovie, to vše nezabránilo Mussolinimu v tom, aby považoval deset prvních let svého života za šťastné období, prudce přerušené vyobcováním k salesiánům do Faenzy. Manželé Mussoliniovi měli zřejmě svého prvorozeného velmi rádi a on sám choval po celý svůj život k rodičům hlubokou úctu. Mussolini také pociťoval živou náklonnost ke svému bratru Arnaldovi, o dva roky mladšímu, a ke své sestře Edvize, narozené roku 1888, kteří byli oba poklidné povahy, jež kontrastovala s povahou nejstaršího syna Alessandra a Rosy.

Od útlého dětství totiž Mussolini měl obtížnou povahu. Edvige vypráví v pamětech, vydaných po její smrti, že do tří let se otci a matce nepodařilo dostat z něj žádný zvuk. Psala, že mu opakovali „s veškerou představitelnou láskou a péčí“ ta nejjednodušší a nejběžnější slova, zcela bez výsledku. Když lékaři z Forlì usoudili na mentální zaostalost dítěte, zavedla ho jeho babička z matčiny strany Marianna Ghattiová k

odborníkovi, který ji uklidnil. „Nebojte se,“ prohlásil prý, „bude mluvit dobře. Tak se mi dokonce zdá, že bude mluvit moc.“ [28] A skutečně, ve věku tří let začal pronášet dlouhé řeči ve směsi italštiny a romagnolského dialektu. Mussoliniho životopisy, na rozdíl od těch *führerových*, se vůbec nepouštěly na půdu psychoanalytických výkladů osobnosti a nepochybně věděly proč. Retrospektivní psychoanalýza může být jen riskantní rekonstrukcí, založenou na nespolehlivých indiciích, jež má velkou šanci dospět k rozporným diagnózám. O tom, že u Mussoliniových byly silné kontrasty v letoře a společenském a náboženském chování, není žádných pochyb. Alessandro, jak jsme viděli, byl hrubý, neznaboh a vyznával bojovný antiklerikalismus. Rosa naproti tomu byla mírná, věřící a zbožná, jako její matka Marianna, jež se po smrti svého manžela usadila u své dcery v Dovii. Ale na tomto rodinném uspořádání nebylo v Itálii 19. století nic výjimečného, v Romagni o nic méně než všude jinde. Výsledkem byl symbolický kompromis: obraz Panny Marie z Pompejí visel v ložnici manželů vedle portrétu Garibaldiho. Stanovit to, co v povahových rysech obou bratrů – Arnaldo sám byl věřící a pravověrný – pochází z genetického dědictví a z chování rodičů, ba z tisíců nahodilostí rodinného života, by nemělo žádný smysl. Spokojíme se tedy s konstatováním účinků této nerozluštitelné alchymie. Každopádně se nezdá, že by rodinná atmosféra byla příliš narušena ideologickými rozpory rodičů.

Ve své autobiografii z roku 1911 i v knize, kterou napsal o třicet let později na památku svého bratra, připomíná Mussolini několik epizod, které poznamenaly jeho dětství: ve čtyřech či pěti letech tísnivé záchvaty nevladatelného kašle, jež přinutily rodiče, aby odvedli svého syna do zahrádky sousedící s domem, první slova rozluštěná z Rosina slabikáře, zakalený obraz děda z otcovy strany a naopak velmi živý obraz babičky z matčiny strany. Stará Marianna svá vnoučata vroucně milovala. Ta „ji přiváděla k zoufalství“ [29], ale také na ní velmi lpěla. Když zemřela, byli oba bratři posláni k tetě Francesce, Alessandrově sestře, jež měla hospodářství za řekou v Priole. „Když jsme se po několika dnech vrátili domů, babička už tam nebyla,“ napsal

Mussolini. „Její postel byla rozložená, velký pytel kukuřičného listí byl prázdný.“ [30] První pohřeb a první smutek.

Až do devíti let dělí Benito svůj čas mezi školu, napřed tu své matky v Dovii a pak tu v Predappiu, hlavním středisku obce, hodiny trávené s otcem v kovárně a bitvy z „knoflíkové války“, srovnatelné s těmi, jaké zažívaly celé generace mladých venkovánků. Sám napsal: „Byl jsem neklidné a rvavé dítě, (...) vůdce malé tlupy darebáků, kteří řádili podél cest a potoků nebo v polích.“ [31] V Predappiu, ve třídě Silvia Maraniho, byl syn kováře z Dovie považován zprvu za cizince a musel čelit žertům a házení kamenů svých spolužáků. Ze rvaček „jednoho proti všem“, více méně vymyšlených, si později pěstuje slavné vzpomínky a vzpomíná na dobu, kdy se vracel domů „s hlavou rozbitou kamenem“.

Alessandro, jenž byl od rány a neváhal rozdávat rány pěstí i kopat, když jeho ratolest jevila nedbalost či pomalost v kovárně nebo když se vracela ze školy se zakrváceným obličejem a potřhanými šaty, by byl v podstatě nepřipustil, aby syn odpověděl na násilí svých spolužáků jinak než násilím, a neváhal v něm vyvolávat pocit odplaty, který vytvářel nové rvačky a nové rány.

Ale Benito nebyl jen bojovný uličník a zlodějíček, jehož sklon k násilí má význam jen vzhledem k osobnosti, kterou se stane. Jeho „divokost“ dostávala i jiné podoby: skutečnou vášně pro přírodu a zvířata, zálibu v procházkách po venkově, dlouhé hodiny trávené sněním v kopcích, pozorováním ptáků, posloucháním jejich zpěvu, zvláštní vztahy navazované s osobami žijícími na okraji vesnické společnosti, jako byl starý Filippone, rolník, u kterého mohl trávit celé dny, aniž pronesli slovo, nebo Giovanna, „čarodějka“, jež „byla krásná a vyvolávala romantické vášně“ [32] a která chlapce skutečně uhranula.

Pro vysvětlení uzavřené povahy mladého Benita je možná třeba informovat o rodinné události, jejíž význam zřejmě většina jeho životopisců podcenila: odchodu Arnalda z rodného domu. Benito vysvětluje, že při narození jeho bratra byla Rosa vyčerpaná svým

prvorozeným a nemohla druhého syna kojít, proto ho museli dát kojné, jedné Rosině příbuzné, vesničance v Casa dei Gaiani u Meldoly. Arnaldo tak strávil většinu svého dětství mimo Dovii. Chodil do základní školy v Meldole a vracel se do rodné vesnice jen na prázdniny stejně jako Benito, který, o něco starší, byl poslán do školy ve Faenze a pak do Forlímpopoli. Oba bratři pak bývali na pár týdnů spolu a zažívali skutečné štěstí ze shledání.

„Léto bylo naše nejmilejší roční období,“ napsal později Mussolini. „Po skončení vyučování se třída mé matky vyprázdnila, aby se tam uložilo obilí vymláčené strojem, který můj otec jako první v kraji zakoupil. Chodilo se vybírat hnízda a také na ovoce. Číhali jsme na první zralé plody; naším oblíbeným cílem byla řeka.“ [33]

Tyto řádky byly napsány asi o čtyřicet let později: vyjadřují stesk po zmizelém čase, ale také vzpomínku na dávná odloučení, když s končícím létem bylo třeba opustit dům v Dovii a vrátit se do školy, a pocit, že možná méně epizodický vztah s Arnaldem by byl mohl zmírnit u staršího bratra zálibu ve „zběsilých bitkách“. „Byl mírný a uvážlivý,“ napsal starší bratr Benito o Arnaldovi. „Brzdil mě, radil mi, a pak mi pomáhal dát si oblečení do pořádku, abych se mohl ukázat před otcem bez rizika, že dostanu nařezáno.“ [34]

K čemu ještě přihlédnout z oněch šťastných let? Velmi živé zůstaly vzpomínky na návštěvy u rodičů v Meldole, poslední srpnovou neděli, na svátek Panny Marie, s dlouhými procházkami po vinicích a „vyhledáváním prvních zralých hroznových bobulek“. Po mši „vyhrávala hudba jako ve městě“ a páry tančily pod širým nebem za zvuku akordeonu. Někdy, když byla dobrá sklizeň, tam býval „nejlepší orchestr z kraje Romagna“ a tam také nejspíše našel mladý Mussolini zálibu v houslích, v poslouchání mistrů jako

Zaclen de Cesena a slepý Terrabusa. Pak přišel na řadu závod na koních po hlavní ulici, s „jiskrami, které podkovy vykřesávaly z dlažby“ a s „triumfálním návratem vítězného jezdce“. Jistým způsobem zmenšený model sienneského svátku Palio, po němž byla tancovačka a pak ohňostroj. „Zapaloval se déšť prskavek, který trval dlouho, s

barevnými ohni, uprostřed nichž se rýsovalo jméno Marie, což dojímalo dav a navracelo ho po zábavách, pití a celodenních peripetiích k náboženským motivům svátku.“ [35]

To, co nejvíce zaujímal staršího Alessandra syna, jistě nebyl „náboženský motiv“, ale synovský mimetismus nebo instinktivní odmítnutí. Vysvětluje, že když musel doprovázet do kostela matku a babičku, obě dvě zbožné, nemohl tam pobývat moc dlouho, zejména při velkých obřadech. „Červenavé světlo svíček, pronikavá vůně kadidla, barvy církevních oděvů, tklivé písně věřících a zvuk varhan mě hluboce vzrušovaly.“ [36] Až z toho někdy ztratil vědomí.

Jinou význačnou příhodou pro školáka z Dovie byl odjezd skupiny vystěhovalců do Brazílie. To, že právě ji o čtyřicet let později připomíná v knize věnované památce Arnalda, má pravděpodobně svůj význam. Je to totiž chvíle, kdy si Mussolini přeje, aby byla Itálie obdařena početnou populací, a používá jednak opatření na podporu porodnosti, jednak zavádí překážky postupujícímu vystěhovalectví. Pravdou zůstává, že si uchoval na tuto scénu velmi živou vzpomínku, možná o to živější, že na rozdíl od četných italských krajů byla Romagna v té době zemí, odkud se emigrovalo poměrně málo. Zdá se každopádně, že byl silně dojatý pohledem na ty, kteří odcházeli do Nového světa – v tomto případě to byli *fazendas* z Minas Gerais –, kde mnozí našli smrt, jak scházeli po „schodech špatně osvětlených petrolejovými lampami, s velkými pytli na ramenou, zatímco příbuzní na ně z balkonů volali pozdravy na rozloučenou.“ [37]

BUŘIČSKÝ STUDENT

V Dovie a v Predappiu vyzkoušel mladý Mussolini všechny zdroje svobodné existence. Byla zde ovšem poněkud dotěrná něha Rosy, nesnesitelné kostelní seance a rány Alessandra pásku. Ale nad tím vším převažovaly dlouhé dny úniků do dobrodružství v romagnolské přírodě. O to krutěji pocítil Benito vyobcování k salesiánským mnichům do Faenzy, k němuž byl ve věku devíti let donucen legitimní

starostí své matky, aby toto divoké, ale inteligentní dítě, a zřejmě nadané pro studium, získalo vzdělání, jež by mu umožnilo stát se alespoň učitelem. Nápad poslat svého staršího syna do Faenzy, do školy vedené mnichy svatého Františka ze Salesy, vyhlášené v kraji svou schopností vštípit svým ovečkám disciplínu a náboženství, jí vnukla jedna sousedka, dcera nejbohatšího statkáře v Predappiu, jistá Palmira Zoliová, o níž nám Mussolini říká, že byla „až hovadně pobožná“ [38]. Rosa se nechala brzy přesvědčit, ale musela použít lsti, aby dal Alessandro souhlas. Kovář hospodský neměl moc chuť „cedit krev“, aby posílal syna do školy. Nejspíše v něm viděl přirozeného následovníka svého podnikání. Napřed se tedy vzpíral naléhavým žádostem své ženy, a nakonec souhlasil s tím, aby Benito šel na školu, až když mu řekli, že jde o laickou školu.

Nebylo to poprvé, co Benito opouštěl Dovii a její bezprostřední okolí. Několikrát jel se svým otcem do Forli, a jednou ho dokonce doprovázel do Milána. Tentokrát ale šlo o skutečný odchod, s výhledem na dlouhé odloučení od rodiny a na zkušenost, která se mu jevila podobná vězení. Své poslední týdny „na svobodě“ strávil ještě horečnějším běháním po polích a vinicích než kdy předtím. Těsně před odjezdem se při rvačce s jiným vesnickým klukem poranil na ruce: protivník se uhnul Benitově ráně, a ten si rozbil pěst o zeď. S ovázanou rukou a těžkým srdcem se usadil na sedačce káry tažené oslem, kterou řídil Alessandro. Vůz neujel ani dvě stě metrů, a zvíře klopýtlo a padlo. „*Brot ségn!*“ – „Zlé znamení!“ – zaklel v romagnolském dialektu kovář z Dovie, než se vydali znovu na cestu, a Mussolini, jenž, jak víme, byl vždy citlivý na předzvěsti a jiné podobné projevy, neváhá uvést tuto příhodu ve své autobiografii z roku 1911, kdy je na nejlepší cestě vyšvihnout se na první místo mezi evropskými socialistickými vůdci. [39]

Z Predappia do Faenzy to bylo asi třicet kilometrů, tedy asi šest hodin cesty. Když krátce po poledni dojeli před školní mříž, byli Alessandro a jeho syn přivítáni zástupcem ředitele, který poté, co si chlapce prohlédl, prohlásil: „To musí být dost živý klučina.“ Pak se

rozloučili. „Otec mě objal a odejel. Také on byl dojatý.“ [40]

Dva školní roky strávené u páterů ve Faenze byly nepochybně rozhodující pro utváření osobnosti mladého Mussoliniho. Ten, již dost náchylný ke vzpouře, byl dvojnásob ponoukán tímto směrem, předně proto, že poté, co se až dosud těšil velké svobodě, byl ze dne na den podroben přísné disciplíně salesiánů, a pak proto, že ti „na počest evangelické rovnosti, hlásané a uplatňované Kristem“, rozdělili v refektáři žáky ke třem stolům: stolu „urozených“, jejichž rodiče platili 60 lir měsíčně na stravu, a ke stolům žáků, jejichž rodiče platili jedni 45 a druzí 30 lir, přičemž Mussolini patřil k té poslední nejpočetnější kategorii. [41] Tato vyslovená nestydatá nespravedlnost u něj jen musela posílit antiklerikální sklony, které zdědil po otci, i úpornou nenávist k majetným lidem, která přežije jeho rozchod se socialismem. Vyučující personál ve škole se skládal z kněží, kteří vyučovali ve vyšších třídách, a z laiků, kteří měli na starost základní školu. Ředitel byl „odporně hubený“ řeholník, jehož podoba „chodícího kostlivce“ stačila na vyděšení mladého chlapce. V den, kdy ho Benito uslyšel po návštěvě Alessandra ve škole, jak říká svému zástupci: „*E il figlio di un capo popolo!*“ – „Je to syn vůdce lidu!“, věděl, že od kněží nemůže očekávat žádnou velkou laskavost. A skutečně, řídíme-li se tím, co říká ve svých pamětech o svém pobytu ve Faenze, neuplynul den, aby nebyl vystaven nějakým bezdůvodným pohanám či trestům, počínaje neustálým stavěním do kouta na školním dvoře o přestávkách. [42]

Ze všech představitelů autority, kteří přísně zakročovali ve škole, ho nejvíce nenáviděl jeho třídní učitel, jistý Bezzi, asi čtyřicetiletý muž malé postavy, jehož „trojúhelníková tvář byla záramovaná tuhou šedou bradkou“. [43] Bezzi nemohl tohoto žáka, jenž byl přítom na počátku školní docházky poměrně klidný, vystát. Během prvních týdnů ve Faenze se Benito totiž uchýlil do zasněné mlčenlivosti a snoval neurčité plány na útěk; první projevy vzpoury u něj zřejmě vyvolala právě nenávistná Bezziho animozita. Od té chvíle byla mezi učitelem a žákem otevřená válka; učitel uděloval stále častěji tělesné tresty, načež žák nakonec odpověděl tím, že mu hodil do obličeje kalamář, který

minul svůj cíl, ale poslal Benita před školní kárnou komisi. Po nějakou dobu se uvažovalo o tom, že ho vyloučí – což by bylo vrchovatě naplnilo jeho touhy –, ale nakonec se spokojili s tím, že mu zakázali vycházky a výlet na konci roku.

Alessandro, jenž neměl, jak si umíme představit, pátery nijak v lásce, a jehož šikanování jeho syna dost roztrpčilo, by ho byl po této první katastrofální zkušenosti klidně vzal ze školy. Ovšem školní výsledky byly spíše dobré. Benito postoupil do vyšší třídy a Rosa naléhala, aby dostal druhou šanci uniknout kovárně. Na konci krátkých letních prázdnin bylo tedy třeba vydat se znovu na cestu do Faenzy. Druhý rok byl horší než ten první. Hoch, který znovu okusil slasti svobody, se nemohl podrobit přísné salesiánské disciplíně. Nesnášel ani být zavřený, ani tíživý kázeňský systém zavedený ve škole – pro nějž s lítostí vzpomínal na otcovy rány páskem –, ani odměřené vztahy se spolužáky, jimž vyčítal, že bez reptání systém přijímají. Krátce po svém prvním přijímání, po hádce se svým spolužákem, vytáhl z kapsy kudlu a zranil ho na ruce. Poté, co ho Bezzi poslal „spát k hlídacím psům“ a co ho jeden z nich málem sežral, byl Benito znovu předvolán před kárnou komisi, která rozhodla, že nebude zapsán do další třídy, ale nechala ho dokončit probíhající školní rok. Byl zařazen zpět do nižší třídy a strávil posledních několik týdnů, jež ho dělily od prázdnin, v přísné a z jeho strany pyšné karanténě, „aniž žádal ředitele o milost či o odpuštění“ [44] .

PŘECHODNÉ VYJASNĚNÍ

Na začátku školního roku v říjnu 1894, po prázdninách, pro jednu věnovaných studiu – Benito musel chodit na zvláštní hodiny k učiteli, příteli svého otce –, bylo rozhodnuto poslat chlapce do školy Giosueho Carducciho ve Forlimpopoli: tentokrát laického ústavu, který vedl básníkův bratr Valfredo. „Dostal jsem se z pekla do nebe,“ napsal o tom. Strava byla obstojná, ložnice „zdravé“, disciplína „lidštější“, místo „kouzelné“. A hlavně, v celé škole „ani stín fráterníka“. Kdo si přál,

mohl jít na mši do sousedního kostela, ale nebylo to povinné a „dobrovolníků nebylo moc“ [45]. Je pravda, že do Carducciho školy chodili hlavně synové učitelů a profesorů, oddaní většinou mazziniovským a internacionalistickým idejím.

Mussolini zůstal ve Forlimpopoli sedm let: jeden rok na dokončení základní školy, tři roky přípravného technické čení a tři roky učitelského ústavu. Vyšel odtud v červenci 1901 s vysvědčením s vyznamenáním, jež mu umožňovalo vykonávat povolání učitele. Celkově to byla klidnější léta než ta strávená u salesiánů ve Faenze, až na to, že byl počátkem roku 1898 kvůli novému vážnému incidentu málem vyloučen z internátu. Jelikož mu jeden spolužák pokařkal papír, na kterém měl napsán úkol z účetnictví, následoval pěstní zápas, při němž Mussolini opět vytáhl svůj zavírák a bodl ho do masité partie svého protivníka. I když bylo zranění neškodné, kárná komise okamžitě odhlasovala jeho vyloučení ze školy, povolila mu nicméně sledovat vyučování externě. Usadil se tedy ve městě v podnájmu u jedné staré dámy spřízněné se slavným garibaldiovským plukovníkem, [46] díky čemuž se mohl každou neděli vracet do Dovie, vzdálené jen asi patnáct kilometrů. Bylo mu povoleno vrátit se do internátu až na počátku posledního roku učitelského ústavu.

V ovzduší, které bylo na tu dobu spíše liberální, a v němž nevládla žádná sociální diskriminace, měla povaha mladíka spíše tendenci se zlepšovat. Jistě, směs hrubosti, plachosti a pýchy, jež tvořila základ jeho osobnosti, nevyvolávala zrovna živelně sympatie jeho spolužáků. Ti, s nimiž si vytvořil vazby, které nebyly prosté kamarádství, byli vzácní – jako Sante Bedeschi, řečený Sacripante, Alberto Calderara či Rino Alessi. De Felice odkazuje do let strávených ve Faenze Mussoliniho neschopnost navázat skutečné přátelské vztahy, [47] ale je jasné, že jeho letora ho nepředurčovala ke snadným vztahům s jeho současníky. On sám to přizná později, když přijal Emila Ludwiga v Benátském paláci, kde německému spisovateli řekl: „Nemohu mít přátele. Nemám je. Předně proto, že to je v mé povaze, a pak kvůli představě, jakou mám o lidech.“ [48]

Vztahy s vyučujícími na Carducciho škole byly obyčejně korektní. Valfredo, ředitel – „nebyl orel“, ale „starý“, jak mu říkali familiárně žáci –, vůči nim projevoval „hodně dobroty a pochopení. [49]

Mussolini si zvláště uchoval dobrou vzpomínku na svého učitele z páté základní (poslední třídy prvního cyklu), jistého Alessandra Massiho z Bertinoro, o němž říká, že dělal „všechno, co mohl, jak v chování, tak ve studiu, aby si zasloužil jeho náklonnost“ [50]. Na profesora Mohra, který vyučoval pedagogiku a mravouku na učitelském ústavu a jenž byl jediný, kdo nehlasoval pro jeho vyloučení po aféře s nožem, vzpomíná jako na osobnost s encyklopedickým duchem, ale popletu, který „dával najevo demokratické a socializující myšlenky a nosil červené kravaty“ a jehož byl oblíbeným žákem. Ostatní nezanechali v jeho paměti mnoho stop s výjimkou Antonia Dalle Vaccheho, který měl vyučovat mladé studenty dějepisu a zeměpisu a jehož „hodiny byly mučení“ [51].

Pokud jde o školní výsledky, ty byly zpočátku průměrné. Za tři uplynulé roky technické přípravy (jakéhosi prvního cyklu obecného vzdělání) Mussolini zřejmě pracoval málo a musel pokaždé složit opravnou zkoušku, aby postoupil do vyššího ročníku. Zato školní docházka v učitelském ústavu byla dobrá. Syn kováře z Dovie ovšem zůstává vůči disciplíně vzpurný. Začal se zajímat o krásné pohlaví a horlivě chodil do hospod a na tancovačky. Koncem školní docházky je dokonce znovu vyloučen z internátu, protože bez povolení přespával jinde. V téže době, když měl ve třídě sepsat práci na téma „čas jsou peníze“, odešel po několika minutách ze třídy, poté, co vyučujícímu předal papír s prostým komentářem: „Čas jsou peníze; proto jdu domů studovat geometrii, neboť zkouška se blíží. Nezdá se vám to logičtější?“

Ale pracuje. Projevuje velkou zvědavost a hojně čte, jak ve Forlimpopoli, tak o prázdninách trávených v Dovii. Obyvatelé vesnice ještě dlouho pamatovali na mladíka, kterého potkávali na cestě do Horního Predappia, jak kráčel, aniž zdvihl oči od knihy. [52] Byl také v posledním roce považován za nejlepšího žáka ze třídy a na závěrečném vysvědčení měl nejlepší známky svého studia z dějin,

italského jazyka a literatury a ze zpěvu.

O pár měsíců dříve ho jeho profesori určili, aby pronesl oslavnou řeč na Giuseppa Verdiho, který zemřel 27. ledna 1901, u příležitosti divadelního večera organizovaného žáky školy. V pečlivě připraveném Benitově projevu, který ale tvrdošíjně odmítal vytáhnout z kapsy, vůbec nešlo o Verdiho jako hudebního génia, ale k velké hrůze Valfreda Carducciho se Mussolini pustil do zapálené improvizace. Alespoň pokud budeme věřit nemnohým svědectvím, která máme o této události. Zato student učitelství pronesl politický proslov, z něhož vyplývalo, že velký učitel, jenž byl jmenován senátorem a odmítal zasedat mezi představiteli sobecké a reakční třídy, má být zařazen mezi čelní postavy revolučního socialismu. [53] Mnohem pozdější líčení této epizody Rinem Alessim musí být zvažováno nesmírně opatrně, neboť tento bývalý Mussoliniho spolužák a obdivovatel učinil ze studentského projevu z roku 1901 téměř dokonalý předobraz budoucích *duceho* proslovů. Pravdou ovšem je, že o pár dnů později vyšlo v *Avanti!* pod titulkem „Zpráva z Forlimpopoli“ několik následujících řádek: „Včera večer vzdal v obecním divadle soudruh student Mussolini čest památce Giuseppa Verdiho, pronesením projevu, který sklídil velký potlesk.“ [54]

„SOUDRUH STUDENT“

Mussolinimu je tehdy něco přes sedmnáct let a skutečně čas od času navštěvuje socialistické kroužky ve Forlimpopoli a ve Forli. Podle Bedeschiho a Alessiho, kteří byli jeho druhové v učitelském ústavu, prý dokonce někdy tajně odešel z internátu – vyrobil si provaz s uzly z prostěradel –, aby se zúčastnil některých veřejných shromáždění a promluvil na nich před zraky správce školy, který, ježto sám sympatizoval se socialismem, se měl na pozoru, aby to neprozradil. [55] Později, při rozhovorech, které vedl s Emilem Ludwigem v Římě, připomněl své přistoupení na socialistické ideje těmito slovy:

„Převažuje rozhořčení. Měl jsem před očima utrpení svých rodičů; v učitelském ústavu jsem byl ponižován; tak jsem vyrůstal jako revolucionář, s nadějami vydědenců. Čím bych se byl mohl stát jiným než krajním socialistou, blanquistou, v jádře spíše komunistou?“ [56]

Toto „důvěrné sdělení“, které svěřil německému spisovateli ve chvíli, kdy se hlava fašistické Itálie usilovně snaží zdůraznit svůj plebejský původ, a na nějž je tudíž třeba se dívat opatrně – ale v němž je nicméně část upřímnosti –, zdůrazňuje psychologický a v mnoha ohledech vášnivý aspekt Mussoliniho politického postoje. Je jasné, že rozhodující byly frustrace a ponížení, jichž byl předmětem, ne-li v učitelském ústavu, jak říká, tak aspoň u salesiánů ve Faenze, stejně jako rozdíl mezi hmotnou situací jeho rodiny a společensko-kulturním statutem, který měli jeho prarodiče z otcovy i z matčiny strany – jinak řečeno proletarizace rodu Mussoliniů. Stejně zásadní byl, jak jsme viděli, vliv otce. Alessandro, když netrávil večery v hospodě, měl ve zvyku, jak vypráví jeho dcera Edwige, shromáždit děti před domovními vraty a předčítat jim. Četl jim tak „celé pasáže z Marxova *Kapitálu*“, které „komentoval svým typickým zdravým rozumem“ a jež „aplikoval s přesným realismem na tehdejší společenskou a politickou situaci, a zvláště na tu v Romagni“ [57]. Tyto vybrané texty, komentované a doplněné o nepochybně poněkud zjednodušující odborný výklad jiných autorů – historiků a filozofů –, i opakovaná četba knih, z nichž se skládala knihovna kováře z Dovie (spisků Costy, Cafiera, Ciprianiho či francouzských společenských románů, jako *Bídníků*), utvářely od útlého mládí politickou kulturu mladého Mussoliniho. Později, jako žák školy Giosueho Carducciho, nechává svou matku vypůjčovat množství knih, které vášnivě hltá o letních prázdninách v Predappiu a které nemají mnoho společného s revoluční prózou, ale ani s výlety do velké italské literatury (od Danteho po Leopardiho, od Manzoniho po Carducciho). Ani časté čtení populárních romanopisců, ani učená školní četba (*Morale dei positivisti* od Roberta Ardigia či *Dějiny filozofie* od Fiorentina) nesmažou silný vliv prvních textů, které četl v otcovském domě.

Stejně podstatná byla atmosféra, která vládla v Dvii na konci století narušeném revolučním vřením. V době událostí, které v letech 1897 a 1898 otřesou celým poloostrovem, Mussolini právě vstupuje do puberty. Hnutí, jež vzešlo z jižních krajů, kde mělo tradiční formu rozptýleného vření, přerušovaného prudkými výbuchy hněvu, při nichž davy útočily na radnice a pálily archivy, se rychle rozšířilo do měst kraje Emilia Romagna, kde se střídaly stávky a manifestace proti nezaměstnanosti a drahotě. Následuje zatýkání a soudy, zatímco ve městech nejvíce zasažených vlnou násilí je vyhlášen stav obležení. To je případ Říma od ledna 1898 a pak Parmy, Florencie, kde byli vzbouřenci na celý den pány města, Pisy, kde jednotka použila zbraně, a konečně Milána. Smrt jednoho studenta, syna velmi populárního radikálního poslance v bitvě s pořádkovými silami v Pavii, a zatčení tří dělníků z továrny Pirelli za šíření socialistických letáků stačily k podpálení prachu ve velkém lombardském městě, kde na druhé straně padesátileté výročí roku 1848 oživilo slavné vzpomínky na barikády. Od 6. do 10. května ovládl ozbrojený dav několik čtvrtí, v nichž byla vyhlášena generální stávka a nařízen stav obležení. Aby zlomil vzpouru, nechal generál Bava-Beccaris socialistické i odborové vůdce a bombardoval kanony a moždíři vzbouřené čtvrti, což způsobilo osmdesát mrtvých a stovky zraněných.

Události z jara 1898 jistým způsobem předjímají skutečnost těsně po válce a vyvolají analogickou reakci ze strany vlastníků. Stejně jako později v roce 1920, poté, co nebezpečí pominulo, konzervativní buržoazie, jež, jak řekne konzervativce Pasquale Villari, „myslela, že nadešel den Posledního soudu“, vykládá tuto vzpouru bídy a hladu jako pokus o socialistický převrat. Represe také byla zvlášť energická v řadách PSI. Zatčení byli četní straničtí vedoucí, jako Bisolati, Anna Kulischioffová a Turati, jenž byl odsouzen ke dvanácti letům vězení, stejně jako představitelé dalších krajně levicových formací, jako republikán Mario Andreis nebo radikál Romussi, ředitel listu *Secolo*. V Romagni, kde se vyvinul podle představ Andrey Costy romantický a aktivistický socialismus, bližší anarchismu než marxismu, probíhá hon

na podvrtné živly zvlášť kruté, a Dovia neunikne vyšetřování karabiníků, domovním prohlídkám a zatýkání činovníků. Mladý Mussolini, který tehdy končí třetí a poslední rok technické přípravy a jenž se po zkouškách na konci roku vrací do Predappia na prázdniny, se tak ocitne v první lóži, neboť rodinný dům sloužil již dlouho za útočiště „internacionalistům“.

Děti Mussoliniových byly hrdé na pohostinnost, kterou jejich otec odevždy poskytoval činovníkům hledaným policií. Měly, jak píše Edwige, „své tajemství, které hájily“ [58]. A při žádné prohlídce, jak vysvětluje, se nepodařilo karabiníkům objevit v domě velký prapor z rudého saténu, který Alessandrovi svěřil socialistický oddíl. Byl zavřený v železné skřínce, schované ve výkopu vyhloubeném ve sklepě. Vyndával se na Prvního máje nebo při několika významných událostech a socialisté, „sedící na sudech či obkročmo na kádích, ho prohlíželi, dotýkali se ho s dojetím a radovali se, že je stále stejně nádherný a zářivý, i když byl schovaný na místě tak nevhodném k dobrému skladování“ [59].

Vzurná povaha mladého Mussoliniho zcela přirozeně zapadla do této kultury opozice, mísící revoluční mesiášství, libertářskou zanícenost a uhranutí tajnou činností. Kultury, kterou sdíleli „internacionalisté“, jak se tehdy říkalo, s mazziniovci, kteří nebyli stoupenci monarchie a uchovali si alespoň část dědictví karbonářů: aktivismus, zálibu v konspiraci, naději (stále zklamávanou), že bude „lid“ stržen malou revoluční elitou pučistů. Není překvapivé, že Mussolini cituje Blanquiho ve svých rozhovorech s Emilem Ludwigem. Není snad francouzský revolucionář – jehož citaci uvádí v záhlaví spisu *Popolo d'Italia* v roce 1915 – dědicem jakobínské levice, zosobněné ve Francii Babeufem a v Itálii Buonarottim, spojující republikánský radikalismus, utopický komunismus a revoluční vlastenectví? Hranice mezi tímto myšlenkovým proudem, celkem vzato silně nesourodým (vztahy mezi Mazzinim a Buonarottim byly často bouřlivé), a hnutím anarchismu a socialismu jsou dost propustné na to, aby četní tehdejší odpůrci režimu mohli bez přílišného převrácení svých zásad přecházet

z jednoho do druhého. Benito vídal od nejútlejšího dětství portrét Garibaldiho na stěně v ložnici rodičů a on sám vroucně uctívá hrdinu dvou světů. Tím je řečeno, že v mysli studenta z Forlimpopoli, jako pro celou část jeho generace, jde přistoupení na revoluční a internacionalistické ideje velmi dobře dohromady s národním cítěním. Nebude to tak vždy, ale pro tu chvíli manévruje mezi oběma, podle událostí a jeho vlastních duševních stavů, různými krajně levicovými proudy. I když ho jeho kamarádi ze školy, oddaní ideám socialismu, považují za jednoho z nich, on sám se prohlašuje za „pozitivistu“ a individualistického anarchistu a snaží se odlišit od zbytku ročníku svým odíváním – kravatou spíše černou než červenou a kloboukem s širokým okrajem – stejně jako svými extrémními výroky. [60] Nicméně ve shodě s republikány podléhá dojetí při připomínce slávy *risorgimenta* – přičemž ji přiklání spíše k socialistické revoluci, pravda, jako to udělal u Verdiho po hudebníkově smrti – a prohlašuje, že jím otřásla zpráva o italské porážce v Adoua při katastrofálním tažení do Etiopie [61] v roce 1896. O dva roky později, když vypukla řecko-turecká válka, sní o tom, že se přidá ke garibaldiovské legii pod velením Amilcara Ciprianiho a bude bojovat po boku vzbouřených Kréťanů proti nadvládě sultána. [62] V tom všem není nic, co by si absolutně odporovalo či co by alespoň starší Alessandrův syn prožíval jako rozporné. Anarchistická idea i idea národa, vášeň pro svobodu i záliba v konspiraci, nenávist k autoritě i blanquistické sektářství koexistují v srdcích i hlavách četných romagnolských socialistů. Mussolini byl vychován v této kultuře a smíří se s jejími nejasnostmi.

Nelze ho nicméně považovat za „socialistického aktivistu“ v tom smyslu, v jakém se obyčejně tento výraz používá, to znamená řádného příslušníka, zapsaného do strany. Je pravda, že v roce 1901, v době, kdy se Mussolini chystá opustit učitelský ústav, s učitelským diplomem v kapse, se PSI začíná sotva organizovat. [63] V roce 1891 projevil dělnický kongres v Miláně vůli, aby vznikla velká stranická organizace otevřená různým proudům socialismu. Ten v té době představuje ještě nejednotnou rodinu, ovládanou dvěma soupeřícími organizacemi:

„italskou“ socialistickou revoluční stranou, která vystřídala Socialistickou revoluční stranu kraje Romagna a jejímž hlavním představitelem je Andrea Costa, a Italskou dělnickou stranou (*Partito operaio*), která uskutečnila svůj první sjezd v Miláně v roce 1885. Takže odpor je silný. Anarchisté a revoluční odboráři se obávají od založení klasické strany začlenění do kapitalistického systému, které by zbavilo masy vši bojovnosti. To je také názor některých intelektuálů, jako Antonia Labrioly, neapolského filozofa, komentátora milánského časopisu *Critica sociale* a šířitele marxistického učení v Itálii, i názor četných představitelů základny, kteří se dívají podezíravě na sklon elit k „přetváření světa“, přičemž si drží od lidu odstup.

Zvolení Andrey Costy v roce 1892, vedle tří socialistických intelektuálů Prampoliniho, Turatiho a Trevese, posílí tábor reformistů a ti, bez ohledu na odpor anarchistů, založí bez nich v roce 1894 Stranu pracujících, která je Crispiho vládou rozpuštěna a následujícího roku obnovena na tajném sjezdu v Palermu pod názvem Italská socialistická strana (PSI), jež utvrdí od počátku obecnost zvolením dvanácti poslanců do sněmovny. Chápeme, že syna kováře z Dovie okamžitě nezískala myšlenka přimknout se ke straně, jež má vliv hlavně mezi buržoazními intelektuály. Ze třiceti tří členů, které má socialistická skupina v roce 1900, jsou totiž jen dva dělníci a tři představitelé drobné buržoazie. Ostatní jsou advokáti, novináři či učitelé, to, čemu se v té době říká v Německu „vypasení socialisté“. Mladý Mussolini se tedy zřejmě účastní debat velmi zřídka, leda v místním politickém boji: několik příspěvků z tribuny při socialistických shromážděních ve Forlimpopoli, pár příležitostných řečí pronesených během svátku kroužku Karla Marxe ve Forli v červenci 1901 [64] či při tanečních večírcích v tomto městě i jinde. Nic, co by svědčilo o skutečném angažmá v řadách socialistické organizace. Je pravda, že Benitovi je teprve osmnáct let a nenosí v hlavě jen politiku.

Jak píše ve své autobiografii z let 1911 až 1912, budoucí vůdce fašistické Itálie „obětoval své panictví“ jedné prostitutce ve Forli během školního roku 1899–1900. Tato událost v něm nezanechala zářivou vzpomínku. Tehdy bydlel ve městě, u jistého Benedetta Celliho, společně se spolužákem, o němž říká, že byl zároveň „kulhavý a velmi nevalné inteligence“ [65]. Ten ho jednou v neděli zavedl ve Forli do „jednoho odporného podniku“, kde se mu „za padesát centimů“ dostalo přízně ženy „v letech, která na všech stranách přetékala sádlem“. Z této felliniovské epizody mu zůstal nepříliš skvělý obraz sebe, jak odchází z domu „se sklopenou hlavou, vrávorající jako člověk, který přebral. Měl jsem dojem, že jsem spáchal zločin.“ [66]

Až dosud se jeho vztahy ke druhému pohlaví pohybovaly spíše v oblasti romantického flirtu a smyšlené vášně. Předchozího roku se zamiloval do jisté Vittoriny, sestry kamaráda ze školy, které posílal ohnivé dopisy a kytičky fialek, ale když měl poprvé příležitost s ní promluvit, když na ni čekal před její prací, dokázal jen zakoktat pár slov a utéct.

Tato nesmělost neodolala moc dlouho volání smyslů, prudce probuzených žalostnou zkušeností z Forli. Jak píše Mussolini, „od té doby vstoupila nahá žena do mého života, do mých snů, do mých tužeb“ [67]. Začal horlivě chodit na tancovačky a hledal v tanci kontakt s „dívkami s voňavými vlasy a pletí vydávající štiplavou vůni“, a když se nevracel v neděli do rodné vesnice, tak proto, že chodil do městských hambinců.

Pokud jde o pocit, že spáchal „zločin“, jako tomu bylo po setkání s kyprou prostitutkou z Forli, nezdá se, že by to později staršího Alessandra syna příliš trápilo. Když se stal národním vůdcem Socialistické strany, chlubí se ve své biografii, napsané ve vězení, že po svém návratu do Dovie v roce 1901 spáchal na osobě jedné ze svých mladých sousedek – jisté Virginii B. – to, čemu dnes podle zákona říkáme znásilnění!

„Pevnost nebyla nedobytná. (...) Jednoho krásného dne, když odešli všichni Varanovi, muži i ženy, do S. Casciana poslouchat slavného misionářského mnicha, dostal jsem ji na schodišti. Hodil jsem ji do kouta za jedněmi dveřmi

a vzal si ji. Ukázala se plačtivá a ponížená, nadávala mi přes slzy. Říkala mi, že jsem ji „okradl o čest“. To nezapírám. Ale o jaké cti je tu řeč?“ [68]

Většina Mussoliniho životopisců cituje tuto pasáž z jeho pamětí z mládí: posmrtní obdivovatelé diktátora proto, aby opěvovali bujnou vitalitu a chlapáctví bez komplexů hrdiny, a jeho pomlouvači proto, aby nám naopak vysvětlili, že zárodek brutálního tyрана, který si podrobil celou Itálii a pak se spojil s Hitlerem, byl v jistém smyslu ve znásilňovači dívek z počátku století. Což v jednom i druhém případě vychází z použití zpětné kauzality, jež se neslučuje s historickou analýzou. O tom, že zde uvedená scéna ukazuje u Mussoliniho násilnickou povahu a samolibě předváděné pohrdání ženou, není žádných pochyb. Ale to nestačí k tomu, abychom spojovali jeho čin s bůhví jakým předurčením. Jistě, je to tatáž osoba, jež se bude posmívat ztracené cti malé Virginie a později prohlásí, že „dav je jako ženy k tomu, aby byl znásilněn“. Ale kolik mužů jeho generace, vesnických kohoutů jako jeho otec a on sám, projevilo stejnou aroganci ke druhému pohlaví! A kolik z nich spáchalo s dobrým svědomím podobný čin! Spíše než vidět v Mussolinim násilníkovi z roku 1901 předobraz fašisty, kterým bude o dvacet let později, je třeba si uvědomit, že nemá smysl se ptát, jak vězeň z Forli, již známý vůdce strany, která se hlásí k humanistické a pokrokové ideologii, může chladnokrevně stavět na odiv čin, který dnes soudíme jako odporný, a který takový jistě je, ale který tehdejší sexistická necitelnost měla za takřka všední.

Tato epizoda každopádně ukazuje u mladého Mussoliniho chování ochlasty, které si uchoval ve svých vztazích se ženami, jež je v mnohém ohledu chováním Casanovy v dřevácích a jež kontrastuje s jinými rysy jeho osobnosti. Mussolini, násilnický a nadutý, hovořící sebevědomě a halasně na veřejnosti, nevyhýbající se ranám a také je rozdávající, je také nesmělý a mlčenlivý. Může, jak jsme uvedli, trávit celé dny v krajině, pozorovat přírodu a snít. Jeho hrubost k představitelkám druhého pohlaví velmi klasicky prozrazuje strach z ženy a z jejího těla,

který sdílí syn Rosy Maltoniové s mnoha italskými – a v širším slova smyslu středomořskými – mladými muži, vyrostlými v lůně kolektivní mámy. Stejně klasickou kompenzací toho je hluboká náklonnost, jež ho váže k učitelce z Predappia, a bolest, kterou mu způsobí její předčasný skon ve věku čtyřiceti šesti let.

Po vychovení učitelského ústavu není tedy Mussolini pouze *cafone*, to znamená neotesaný „křupan“, jenž si uchoval vesnické a hrubé způsoby romagnolského venkovana. [69] Tím, že si rozšířil četbu, získal Mussolini vzdělání, jež není závislé pouze na skromné Alessandrově knihovně. Má rád poezii, zvláště Manzoniho a Carducciho, mísící lyriku s vlasteneckou vzletností. Giosue Carducci, podle něhož se jmenovala škola vedená jeho bratrem, ji občas přijel navštívit, a při té příležitosti Valfredo rád recitoval básně velkého muže. Poprvé, kdy ho Benito slyšel přednášet *La chiesa di Polenta*, nemohl zadržet slzy, jak dosvědčují jeho bývalí spolužáci Bedeschi a Alessi. Později chodil často s několika kamarády na sedlo Bertinoro, kde trávili hodiny hovorem o básníkovi z Luccy a recitováním jeho ód a idyl. [70] Jako mnoho jeho spolužáků i on si zakládal na tom, že skládá básně, o nichž později usoudil, že jsou „plné otřepaných frází“; milosti se v jeho očích zpětně dostalo jen jednomu sonetu věnovanému Babeufovi, který ostatně publikoval v roce 1903 ve Švýcarsku v *L'Avvenire del lavoratore*. [71]

Bylo by naivní a dost omezující vidět v tomto předivu rozporů výsledek genetické a vzdělávací alchymie, úzce vázané na povahové rysy jeho dvou přímých předků: citlivost a plachost zděděné po učitelce Rose, hrubost, zálibu ve víně a v ženách, schopnost vést lidi po Alessandrovi. Ten je totiž v tehdejších svědectvích často popisován jako muž, jemuž neschází citlivost a je schopen něžnosti, zejména vůči svým dětem. Stejně tak, řekněme znova, je třeba se vyvarovat aplikování zpětné kauzality na osud historické osobnosti, podle které by tato postava měla být celá jistým způsobem obsažena v potenciálních možnostech dětství a jinošství. Život a kariéra Benita Mussoliniho jsou produktem dlouhé historie a epizody jeho života, které se odehrály

mezi Dovií, Forlí, Faenzou a Forlímpopoli, uprostřed rudé Romagne, vysvětlují jen zčásti jeho sklony, jeho záliby, chování i pozdější volby.

Nečíníme například závěr z četby jeho hagiografických děl, sepsaných mnohem později Mussoliniho bývalými spolužáky ze školy i z učitelského ústavu, že byl „zrozen“, aby se stal nevyhnutelně charismatickým vůdcem, schopným upoutat pozornost davů a získat si jejich lásku a úctu. Pár epizod, o nichž nás informují, například proslov budoucího *duceho* na verdiovské slavnosti v únoru 1901 nebo jeho výzva ke vzpouře studentů Cardicciho školy, aby prosadil u hospodáře a u rektora, aby dostávali slušnou stravu, zapadají zřejmě do přepisování faktů s účelem učinit z mladého Mussoliniho předobraz pána fašistické Itálie. [72] Nadání k řečnění a vedení lidí, které mu přisuzují, jako by šlo o prostý dar nebes či plod lekcí udělovaných v kovárně v Dovií, byly bez jakýchkoli pochyb skutečné, ale je třeba je relativizovat. Umění strhnout masy bude muset Benito získat také na pochodu, a napřed ve Švýcarsku, kam bude muset nezaměstnaný učitel brzy odejít do exilu.

Zastavme se na chvíli, než se s ním vydáme na cestu do Gualtieri, v Emilii, kde se uskutečnil jeho první rok vyučování, u portrétu mladého Mussoliniho z roku 1898, za nějž vděčíme jednomu fotografovi z Forlí. Student školy Giosueho Carducciho zaujal při fotografování pózu vstoje, se založenýma rukama a zdviženou bradou jako dobyvatel. Široké odhalené čelo je po Alessandrovi, ale spodek obličeje, ústa a hlavně oči, černé a živé, hluboce zasazené v očnicích pod hustým obočím, zdědil po Rose. Později se bude díky kníru, odulé tváři a předčasné pleši podobat spíše svému otci. Ale pro tuto chvíli se rysy studenta hlásí spíše k mateřské linii a trochou zranitelnosti zmírňují stereotypní obraz ještě nezralého diktátora.

KAPITOLA 2

VSTUP DO POLITIKY A EXIL

Poté, co úspěšně zvládl poslední etapu učitelského studia, vrátil se Mussolini na počátku léta 1901 do Dovie. Předtím se konal ve Forlimpopoli neformální „obřad na rozloučenou“, o němž bude později hovořit s jistým dojetím:

„Konečně nadešel den loučení. Bratrská důvěrnost studia končila. Každý z nás šel vstříc svému osudu a úzké pole školy se mělo rozšířit na široké a riskantní pole života.“ [1]

Stesk po končícím jinošství, zvažovaný, pravda, očima někoho, kdo píše tyto řádky o deset let později, poté, co již bylo „riskantní pole života“ široce prozkoumáno. Benitovi ostatně potrvá dost málo času, aby získal své zkušenosti, a zejména aby zjistil, že onen „čestný licenciát“, který mu vydal Valfredo Carducci a jenž mu měl umožnit vydělávat si na živobytí, není nic než „cár papíru“ [2]. V Itálii počátku století totiž učitelský diplom nedával automaticky právo na umístění. Nominace závisela výhradně na obecní radě a podléhala předběžně konkurzu. Aby zvýšil své šance při skutečných soutěžích, jež se při konkurzech konaly, pustil se Mussolini do přípravy na jeden z nich mezi studenty z různých italských učitelských škol. „Zhltal“ za tím účelem stovky stránek velkých klasiků pedagogiky [3] i filozofických knih, jejichž četbu mu doporučil jeho třídní profesor Giovanni Mohr. Zkoušky se konaly v Římě a výsledky byly známy až několik týdnů po začátku školního roku. Obecně byly nevalné pro svěřence Valfreda Carducciho, kteří získali jen jednu bronzovou medaili, udělenou jednomu Mussoliniho spolužákovi – Albertu Calderarovi, jenž jako on pocházel z Predappia – a tedy pro samotného Mussoliniho zvláště neuspokojivé.

Mezitím podal Mussolini přihlášku na čtyři učitelská místa na základním cyklu: v Legnanu (milánský kraj), v městečku Castelnovo Scrivia (Alexandrie), v Tolentinu (Macerata) a v Anconě, tedy v

poměrně vzdálených místech od jeho rodné vesnice, ale slušně honorovaných: zejména to poslední, s nímž se pojil plat přes 1400 lir ročně (místo 900 v Tolentinu a asi 600 lir v Dovii ve třídě Rosy Maltoniové) [4], ale kde byly šance na úspěch malé. „Bylo nás třicet dva psů na jednu kost, a dlouho vybělenou,“ napsal, a ti, kdo přišli, byli „ověšení tituly, vyznamenáními a medailemi“ [5]. O výsledcích se tedy dozvěděl bez překvapení a bez přílišného zklamání. Stejně tomu bylo i u ostatních míst, kam bylo na pohled snadnější se dostat, ale u nichž zřejmě hrál roli jiný parametr než stáří diplomů. Mussolini, jak víme, v té době ještě neupadl do úderného stranictví. Ale vedle kandidátů, kteří se mohli nechat doporučit u městských úřadů různými vládními stranami, bylo to, že byl zároveň synem revolučního socialisty, známého svou podvratnou minulostí, a bývalým žákem učitelského ústavu, považovaného za „rudý“, nepochybně handicapem a přispělo k jeho neúspěchu. Stejný reflex zapůsobil ostatně v Predappiu, kde podal Alessandrův syn také přihlášku, napřed na místo učitele a pak na skromný post „pomocníka náhradníka“ tajemníka radnice. Obec tehdy přešla do rukou umírněných katolíků a obecní rada jeho žádost zamítla deseti hlasy ze čtrnácti.

Na podzim roku 1901 se tedy mladý Mussolini ocitl bez práce, jako tisíce dalších absolventů s diplomem – advokátů bez kauz, novinářů hledajících nějakou práci, kandidátů na skromné funkce ve státních úřadech a obecní správě – a prožívá své odstavení na okraj společnosti tím hůře, že většině jeho bývalých spolužáků se jakž takž podařilo někde zakotvit. Opět tráví dlouhé dny toulkami po venkově, hledáním nějakého dobrodružství, setkáními s nějakou ženou nebo prostě potěšením z četby a snění. Bloudění protkané epizodami, jež kontrastují s každodenní jednotvárností. „Ondy ve Fioumana jsem byl na fous od rvačky na nože s jedním venkovanem, který mě urážel,“ [6] píše Bedeschimu. Předstírá ve své korespondenci s přítelem ze školy, že se ho příliš nedotýkají drobné nehody, které stíhají rodinu Mussoliniových: úroda hroznů zničená kroupami nebo náhodná smrt staré kobyly.

„Má filozofie ze mě udělala dokonalého stoika. Dívám se a usmívám se. Co je naše bídná existence z pohledu makrokosmu?“ Ale samotný způsob, jímž líčí události, jeho slova vyvrací.

„Víš, moje kobyłka, ta stará herka, co mě tak poslušně tahala po cestách po okolí. Upadla a zlomila si nohu a já ji musel zabít. Zvláštní! Upadla, když ji jeden chlapec odváděl napojit. Nevíme jak, ani kde. Teď je její kůže v Meldole, zbytek pod fíkovníkem. Vzal jsem si na starost hrob. Přesné místo označují čtyři kameny. Pokud jde o mě, to, že mi její smrt způsobila bolest, není tolik kvůli kapitálu, který představovala, jako kvůli službám, které poskytla, a pro její dobrotu.“ [7]

Po začátku školního roku se mladíka zmocnila skutečná deprese. Dál rozesílá na všechny strany obecním radám žádosti o zaměstnání. Skoro každý den chodí pěšky do Forli na lekce latiny a houslí a zavírá se na celé hodiny v městské knihovně nebo listuje v denících a časopisech u jednoho trafikanta, který zná Benitovy finanční potíže a nechává ho bez velkých řečí číst. [8] Píše také verše, které posílá do místních časopisů pod pseudonymem Folco Altumaior, nebo několika přátelům, jako Sante Bedeschimu, s nímž bude udržovat po více než třicet let písemné styky. Dopisy, které mu posílá na konci roku 1901 a počátkem následujícího roku, svědčí o duchovní skleslosti, do níž ho uvrhlo sociální vyloučení, jehož se cítil obětí. Například 9. prosince 1901 píše:

„Promiň, že jsem ti už dva měsíce nenapsal. Je to proto, že jsem ti nemohl říci žádné dobré zprávy. Nemám vlastně nic před sebou a jsem odsouzený k vegetování. Bolesnému! Čekám. Co? Chleba. Přijde brzy? Nemyslím.“ [9]

Pracuje občas v kovárně, hovoří o tom, že spálí své knihy, a zřejmě již uvažuje o emigraci. Jeho matka ho několikrát přistihne, jak hovoří sám se sebou nebo promlouvá k pomyslnému davu. Zkrátka uzavře se v depresivní samotě, z níž vychází jen na krátká setkání se svými krátkodobými „snoubenkami“: mladou Virginií B., jež se po

agresi, popsané výše, zřejmě smířila s jeho mužností bez okolků – „milovali jsme se nejméně tři měsíce, ne moc duchem a hodně tělem“ [10] –, a s jistou Venezií STR., s níž se Mussolini seznámil „na konci masopustu“. Možná také našel trochu útěchy, když mu otiskli jeden z jeho prvních článků – krátké pojednání o ruském románu, publikované v literární příloze milánského časopisu *I Diritti della scuola* 1. prosince 1901. Jistě, první novinářské kroky mladého Mussoliniho zřejmě nezavdaly mnoho podnětů k řečem. O pár týdnů později nicméně publikuje ve stejném časopise druhý článek, jako odpověď na pamflet jistého profesora Tony. Ten se znepokojoval indolencí mladých učitelů a jejich lhostejností k problémům školy a Mussolini to kladl za vinu vyučování na učitelských školách, odkud vycházejí, jak psal, „mladí muži váhající mezi starým a novým, kterým chybí energické rozhodování a pevné přesvědčení“. [11]

Ve chvíli, kdy již nečekal nic od obecních úřadů, kterým zaslal své přihlášky, se objevil návrh obecní rady z Gualtieri – malé lokality ležící mezi Reggiem Emilia, hlavním měště kraje, a Mantovou na jižním břehu řeky Po. Gualtieri byla jedna z prvních italských obcí, která přivedla do svého čela juntou a socialistického starostu. Takže jim Alessandro Mussolini doporučil svého staršího syna na post zastupujícího učitele v chlapecké škole v Pieve Saliceto, vesnici s několika stovkami obyvatel, tvořící součást obce. Doporučení kováře z Dovie, socialistického aktivisty, jehož pověst překročila hranice Romagne a jehož synovi se rok předtím dostalo pocty v *Avanti!* (ve zprávách z Forlimpopoli, kde bylo uvedeno jméno „soudruha studenta“ Benita Mussoliniho), nepochybně ovlivnilo volbu rady, která hlasovala v prvních únorových dnech roku 1902 ve prospěch bývalého žáka školy Giosueho Carducciho a dala mu přednost před starším a zkušenějším kandidátem. O pár dnů později opustil Mussolini, jak píše, své „snoubenky“ [12] a odjel do svého prvního zaměstnání.

NOVECENTO

První kroky mladého Mussoliniho v kariéře učitele se časově shodují s počátky „giolittiovské doby“, období, jemuž vévodí silná osobnost Giovanniho Giolittiho a které končí propuknutím první světové války. Během něho vstoupila Itálie rovnýma nohama do industrializace a modernizace.

19. století (*Ottocento*) skončilo pro mladé království akutní krizí. Třicet let po vyhlášení Říma hlavním městem není sjednocení italského národa zdaleka dokončeno. Hlavním problémem je protiklad mezi částečně industrializovaným severem a nerozvinutým jihem, jehož působení se žádné vládě nepodařilo zmírnit. Začlenění jižních krajů do nového státu většinu jejich potíží jen zhoršilo. Zrušení cla u průmyslových výrobků ze severu dokončilo zruinování řemesel v bývalém Neapolském království a připravilo obyvatelstvo o cenné doplňkové příjmy. Velkostatkáři z jihu měli odpor k investování části svých příjmů doma, k financování vybavení nezbytného pro hospodářský rozvoj země, a radši je vkládali do průmyslu a bank v severní Itálii, zatímco politikové, kteří byli často piemontského původu, se snažili upřednostňovat sever ve veřejných výdajích a financování vybavení. Činnost státu a kruhů řídících ekonomiku tedy zesílily geografické i historické handicapy *Mezzoégiorna*: absenci energetických zdrojů v době, kdy je hybnou silou industrializace uhlí, a vzdálenost od velkých hospodářských tepen západní Evropy, režim pozemkového vlastnictví, stavící do protikladu obrovské *latifundie* obdělávané extenzivním způsobem a maličké kousky půdy, jež nemohou uživit ty, kdo je obdělávají, atd.

Na jihu měly také neobratnosti „piemontské“ politiky nejvážnější následky. Politická unifikace Itálie proběhla totiž kolem piemontsko-sardinského království a savojské monarchie, podporované vedoucími elitami ze severu a středu poloostrova. Po vyhlášení italského království v roce 1861 zavedli Piemontané všude své správní metody, aniž by se snažili přizpůsobit místním podmínkám. Centralizace tak byla provedena bez rozdílů a bez přechodných období, ze strany vládních

úředníků, pocházejících nejčastěji ze sardinských krajů, s pocitem nadřazenosti, který je ponoukal považovat přičleněné kraje za dobytou zem, skutečnou zem ke kolonizaci pro lidi a kapitál ze severu. Tento postoj byl zvlášť agresivní v jižní Itálii, kde dostali úředníci dosazení Cavourem a jeho následníky příkaz zacházet bez ohledů s jakoukoli stopou neapolského partikularismu, stejně jako s odporem pocházejícím z demokratických i radikálních kruhů, o něž Garibaldi opíral svou jepičí diktaturu. Výsledkem těchto metod, spojujících své působení se zavedením odvodu a se zesílením daňového tlaku, bylo, že postavily celou část obyvatelstva proti novému režimu. Z toho vzešlo občasné vření, které zprvu dostalo formu lupičství a otevřené guerilly – zavdávajících příčinu k mohutným zásahům a k divokým represím ze strany severních úřadů – později podobu nenápadnější, ale stejně destabilizující tajné činnosti sicilské mafie, kalabrijské dranghetty a neapolské camorry. Na konci 19. století byly jižní kraje stále oblastmi chronicky nestabilními, jež mohly kdykoli náhle vzplanout vlivem krizového hospodářského vývoje na nesmírně početné zbídačené obyvatelstvo. K tomu došlo v roce 1893, s prudkým vřením vedeným na sicilském venkově „svazky pracujících“, venkovskými organizacemi, v nichž se postupně prosadil marxistický vliv na úkor živelných a anarchizujících orientací.

„Problém jihu“ představuje nicméně jen jeden zvláštní a silně zesílený případ ze souboru potíží, kterým musel čelit mladý italský stát. Předně to byla neexistence kulturní a jazykové jednoty. Unitární idea a přistoupení na ideály *risorgimenta* byly věcí elity, skládající se z aristokratů a liberální buržoazie nebo představitelů střední městské třídy. Mezi těmito sociálními skupinami i mezi jedinci, z nichž se skládají, existuje kulturní pojivo tvořené kolem klasického humanitního studia a používání italského jazyka, vytvářeného od 16. století z toskánského dialektu. Po sjednocení je tento běžný jazyk i jazyk kultury téměř ustálen. V roce 1861, v době vyhlášení království Itálie, zahájil totiž Niccolo Tommaseo vydávání *Nuovo dizionario della lingua italiana*, který bude nadále sloužit jako příručka pro veřejné

úřady, pro zprostředkovatele a pro učitele. Ale takto kodifikovaný jazyk závisí hlavně na psaném projevu a Itálie má v roce 1861 asi 80 procent negramotných. U představitelů lidové třídy, a dokonce i u velké části drobné a střední buržoazie se prosadí používání mluvené italštiny jen pomalu, aniž přitom vymizí používání „dialektů“ – to znamená regionálních novolatinských jazyků –, jež jsou dál používány téměř výhradně na venkově, alespoň do první světové války. Jak bylo řečeno, používání italštiny, které dávali rodiče Benita Mussoliniho při domácích hovorech přednost před romagnolským dialektem, tvořilo vůči vesnickému prostředí známku odlišnosti a společenský cejch, jasně dávaný najevo.

V okamžiku, kdy budoucí *duce* začíná v Gualtieri svou krátkou učitelskou kariéru, bylo dosaženo skutečných pokroků v oblasti potírání negramotnosti, ovládání jazyka a obecněji ve veřejném vzdělání. Počet žáků základních a přípravných tříd se zvýšil z 1 603 000 v roce 1861 na téměř čtyři miliony v roce 1900 a počet středoškoláků z méně než 16 000 na 91 000. [13] Pokrok je tedy zřejmý. Nicméně ve srovnání s jinými evropskými mocnostmi, a zejména s Francií, Spojeným královstvím a Německem, zůstávají tato čísla směšně malá, zvláště u středoškolského vzdělání, které absolvovala méně než tři procenta mladých Italů, a u vysokoškolského, jehož dosáhlo jen potomstvo aristokratické a buržoazní elity, tedy jedno až 1,5 procenta z veškeré populace navštěvující školy. Ještě více než masová negramotnost – v roce 1900 každý druhý Ital neumí číst a psát – tvoří pro Itálii vážný handicap a nebezpečí pro rodící se demokracii kulturní deficit drobné buržoazie.

K monopolu vedoucí třídy na vzdělání se přidává podobné ovládnutí politických záležitostí. Až do roku 1882 mohli volit jen dospělí Italové platící nejméně 40 lir na přímých daních, nebo mající jisté diplomy, což omezovalo celkový počet potenciálních voličů na dvě procenta obyvatelstva. Tuto situaci ještě zhoršovalo to, že katolíkům bylo v zemi zakázáno účastnit se politického života. Po okupaci Říma Piemontány a nastolení nové vlády v bývalém hlavním městě svých

států vydal totiž Pius IX. italským katolíkům výslovný příkaz (zvaný *non expedit*) neúčastnit se žádným způsobem voleb, a to ani jako kandidáti, ale dokonce ani jako voliči. Následkem tohoto rozhodnutí bylo další omezení počtu voličů, který se snížil na přibližně 150 000 osob z 30 milionů obyvatel.

Volební zákon z roku 1882, prosazovaný a odhlasovaný ústavní levicí, který snížil věk vykonávání politických práv z 25 na 21 let a census na o něco méně než 20 lir a zprostil této daňové podmínky všechny, kdo mají doklad o ukončení základního vzdělání a mohou prokázat minimum vzdělání, se voličstvo ztrojnásobilo, jeho počet se zvýšil na dva miliony potenciálních voličů, tedy přibližně na sedm procent obyvatelstva. To umožnilo socialistům vstup některých z nich do Montecitoria, a dokonce zdesateronásobit za patnáct let počet svých poslanců (ze dvou v roce 1882 na dvacet v roce 1897), ale ne zapojit masy do politického života Itálie. Na úsvitu *Novecenta* (20. století) i po sjednocení zůstaly politické záležitosti výsadou notáblů, k nimž se postupně připojily střední vrstvy. Z toho pochází velký zmatek. Zánik republikánů po připojení Garibaldiho k trůnu a téměř dokonalá izolace Mazziniho ponechaly proti sobě dva směry, mezi nimiž nejsou názorové rozdíly vůbec vyřešeny. „Historická pravice“ představuje zvláště představitele šlechty a buržoazie ze severu, kteří se první připojili k savojské dynastii a jsou dědici cavourské tradice. Stavěla se proti církvi spíše z nezbytnosti než z přesvědčení a praktikovala během patnácti let po vyhlášení italského království spíše liberální politiku. Byla vyloučena z politiky v roce 1876 a vrátila se do ní až o dvacet let později, ve zcela odlišném a značně změněném kontextu. To ona musela čelit kritickému zvratu z konce století a projevovala tehdy otevřeně konzervativní orientaci.

„Levice“ rekrutuje své mužstvo spíše v řadách drobné a střední buržoazie: úředníků, drobných majitelů, členů svobodných profesí atd. Byla stoupencem monarchie, antiklerikální z přesvědčení a nakloněná demokratickému vývoji režimu; svá volební působišť zřídila zvláště na jihu, kde jí volné pole dodržování papežských příkazů ponechalo

bývalou vedoucí třídou. V letech 1876 až 1896 vládla a provozovala politiku směřující zároveň k rozšíření sociologických základů režimu – s Coppinovým zákonem z roku 1877, zavádějícím zásadu povinné školní docházky pro všechny děti od šesti do devíti let, a volební reformou z roku 1882 –, k posílení ústřední moci a zachování sociálního pořádku vůči tlaku revolučního vření, které periodicky zachvacuje zemi.

Mezi těmito dvěma částmi politického spektra byly názorové rozpory dlouho slabé, rozdíly se často omezovaly, zvláště v místním měřítku, na soupeření přívrženců. Z toho vyplynul naprostý nedostatek soupeřivosti mezi programy a politická stagnace, což silně přispěje k rychlému rozmachu extrémů – socialismu a nacionalismu – během dvou předválečných desetiletí.

Masy jsou tak vyloučeny z politického života početně slabou vedoucí třídou bez skutečné ideologické soudržnosti, jejíž členové se ale cítí solidární vůči nárůstu revolučního rizika. Úzké vazby poutají podnikatelské kruhy s osazenstvem parlamentu a vlády, což vede k politicko-finančním skandálům, z nichž ten nejvíce pozoruhodný byl skandál v Banca Romana v roce 1893, který potřásl významnou část politického světa. Vůči této koalici zájmů jsou masy izolované a vydané tvrdému zákonu liberalismu, bez možnosti vyjádřit poklidnou politickou cestou svůj odpor ke společenskému režimu, který na ně navaluje všechnu váhu hospodářského rozjezdu.

Problém nastává o to palčivěji, že italský ekonomický rozjezd se uskutečňuje od osmdesátých let devatenáctého století za obtížných podmínek, spojených jednak s nevalnými přírodními zdroji – surovinami i zdroji energie –, s nedostatkem místního kapitálu, což předpokládá uchýlovat se k zahraničním investicím (francouzským, britským a německým), a jednak se světovou hospodářskou recesí. Krize zemědělství, způsobená konkurencí nových zemí a zhroucením světových cen, dopadla naplno na základní činnost větší části pracujících a vyvolala vyvlastňování pro neplacení nájemného a daní, nezaměstnanost a bídu. Životní podmínky drobných hospodářů a

zvláště zemědělských námezdních dělníků (*braccianti*), již tak nejisté, když byl hospodářský vývoj dobrý, se zhoršují, pokud jde o výživu, často omezenou na zrní přeměněné na chléb, placku či *polentu*, i o podmínky bydlení. To, jak Mussolini popisuje rodné hnízdo i večere konané v domě v Dovii, v rodině, která nepatří mezi ty nejnemajetnější z vesnice, je v tomto ohledu významné. Vymezuje totiž statut chudoby, který platí pro miliony Italů a který může být sám znovu zpochybněn riziky hospodářského vývoje: špatnou sklizní, prudkým nárůstem ceny chleba, zvyšováním daňového zatížení, nezbytného pro chronický schodek v rozpočtu, propuštěním hospodáře či nájemce vlastníkem nebo nezaměstnaností pro *braccianta*, když se velkostatkář rozhodne nechat ležet část svých pozemků ladem, a zavládne bída s destabilizujícími důsledky pro další společenské kategorie.

Z této bídne situace existují jen dvě možná východiska: vzpoura a odchod z vlasti. Vzpoura je latentní ve venkovských kruzích, podléhajících těmto tvrdým životním podmínkám, a dotýká se jak obrovských velkostatků, v Mezzogiornu, tak bohatých pozemků, kde dochází ke kapitalistickému vykořisťování, v Emilii či Romagni. Projevuje se prudkými výbuchy násilí, při nichž dochází k rabování, k vyřizování účtů se správci či s policií, k podpalování radnic, kde jsou uloženy listiny daní a smlouvy o pachtu či podílnictví, ba k obsazování pozemků. Nemá mnoho společného s politickými tužbami vedoucí třídy. Tak tomu bylo v roce 1860 při výpravě *Mille* na Sicílii a do jižní Itálie. Garibaldi zajisté široce využil vesnických vzpour, které podkopaly vládu Bourbonů, a jeho intervence, tím, že na čas odstranila vedoucí třídu, byla příčinou vlny útoků na zámky a vyřizování účtů, což tehdy posloužilo jeho podniku. Ale velmi brzy, přes své sympatie k nemajetné třídě, musel jít na pomoc ohroženým statkářům a vést represivní akci proti „divokým“ vzpourám rolníků, jež má mnoho společného s akcí, kterou bude provádět prvotní fašismus po první světové válce.

Jiná alternativa k bídě vede přes vykořenění. Napřed směrem do měst a průmyslových oblastí, jež jsou ještě na konci 19. století málo

početná a neschopná pojmout všechny migranty zvnějšku, hledající zaměstnání v druhotném a terciálním sektoru. Jako ve všech ostatních zemích, kde dochází k industrializaci, vzrůstají příchodem migrantů stavy městského obyvatelstva, které zde musí čelit životním podmínkám, jež jsou často horší než ty, z nichž odešlo. Takže mnozí z nich se vydávají do ciziny, napřed sezonně a pak na delší pobyty, končící někdy definitivním usazením v sousední zemi (Francii, Švýcarsku, Rakousku-Uhersku), či ve vzdálenější zemi (Německu, Spojeném království, v zemích Maghrebu a východního Středomoří), anebo ve vysněných eldorádech Nového světa. Během deseti posledních let 19. století takto opustí Itálii něco mezi 200 000 a 500 000 osob a tempo vystěhovalectví pak dále roste až do války, s vrcholem 827 000 odchodů v roce 1913.

Shrňme si to. Nedokončené sjednocení, hospodářství uprostřed proměn, jež si ale stále uchovává četné archaické rysy, společnost, v níž proti sobě stojí úzká elita s monopolem na moc a masy nezačleněné do života národa, silné revoluční podněty, obtížně zadržované socialistickou stranou, zmítanou protikladnými proudy, vedoucí třída, jež nabízí jen málo možností pro společenský vzestup představitelům drobné buržoazie vzešlé částečně z „lidu“, ale žárlivě střežící své výsady a pronásledovaná hrozbou proletarizace: to je kontrastující obraz Itálie na počátku *Novecenta*.

Mladý Mussolini ztělesňuje v mnoha ohledech tuto poslední společenskou třídu, její zklamané tužby, frustrace i obavy. Pochází z rodiny, jejíž statut během století kolísal a které pozdní Rosino dědictví nepomohlo umístit se zpátky mezi drobné notáble, což mu později umožní uplatnit a veřejně projevovat svou příslušnost k „lidu“. Dostal, jako mnoho mladých mužů jeho generace a jeho prostředí, od rodičů poslání uniknout proletarizaci a vyšvihnout se studiem na vyšší úroveň. Proto byl poslán k salesiánům do Faenzy a pak na Carducciho školu, s výhledem na onen „čestný licenciát“, který měl poskytnout osmnáctiletému chlapci živobytí, respekt a naději na společenský vzestup. A jako jiní brzy usoudil, že ten „cár papíru“, který mu předali

po ukončení učitelského ústavu, neposkytne svému držiteli nic takového v zemi, jež nemá peníze na uživení všech svých dětí ani kde poskytnout zaměstnání velikému počtu svých absolventů škol.

MUŽ V ČERNÉM

Mussolini přijel do Gualtieri 13. února 1902, přímo uprostřed školního roku. Odpoledne bylo „oblačné a smutné“. Někdo ho čekal na nádraží a hned ho zavedli za místními významnými osobnostmi: „socialisty a správními úředníky“. Poté odešel do bydliště rodiny Panizziových, kde si vybral podnájem za 40 lir měsíčně. Jeho plat byl 56 lir: „To nebylo na to, aby si člověk moc vyskakoval,“ [14] napsal.

První kontakty s domorodci zřejmě byly dost dobré. Jistě, podívovali se trochu jeho způsobu odívání. Mussolini totiž přijel do Gualtieri celý v černém, s širokým kloboukem a kravatou, a zabalen ve velkém romagnolském plášti, také černém. Podle svědectví, získaných později od jeho bývalých žáků, prý chodil ve stejném oděvu po celou dobu svého pobytu a svůj plášť odložil až pozdě na jaře: takže pro mnoho obyvatel vesnice – a zejména pro mladé ženy, které jeho zjev samotářského vlka nenechával lhostejnými – byl brzy znám jako „černý muž“ nebo „muž v černém“ [15]. Překvapoval také svým malým sklonem ke komunikaci, což mohlo rodáky z Emilie, náchylné spíše ke slovním přívalům, jen popuzovat. Jedna z jeho kolegyň, kterou zpovídal o dvacet let později novinář z *Popolo d'Italia*, ho popisuje „jako vždy zamyšleného a málomluvného: pár slov při krátkých setkáních, a nic jiného“ [16]. Při přestávkách sedával na dvoře, s jedním nebo dvěma potrestanými žáky po boku, a četl si knihu nebo noviny.

Přece však mladík nezůstal ve své samotě uzavřený moc dlouho. To, že ho pozvali do Gualtieri, bylo proto, že je socialista a jako takový známý, ověřený otcovým věhlasem, čehož také hodlá využít. Takže brzy naváže kontakt s místními socialisty a chodí na zasedání místní

buňky, než se stane jejím tajemníkem. Chodí pravidelně do sídla družstva La Fratellanza a tráví celá odpoledne hovory o politice s místními socialistickými notábly. Spory jsou někdy živé, protože dotyční patří většinou k reformistickému a pospolitému proudu, který reprezentuje v kraji Camillo Prampolini, poslanec z Guastally, a protože Mussolini nemá žádnou úctu k těm, které nazývá opovržlivě „špagetoví socialisté“. Před styky s rudými notábly dává přednost společnosti několika „synů lidu“, svých druhů z tanečních zábav, her a pitek, s nimiž tráví nekonečné večery v „*osteria della Fratellanza*“.

Jeho politická činnost v pravém slova smyslu je každopádně omezena: pár článků zaslaných do *La Giustizia*, deníku, který v Reggio Emilia řídí Prampolini, „velmi úspěšný“ proslov pronesený na závěr večere pro čtyři sta účastníků v Gualtieri na 1. máje 1902 a jiný 2. června k výročí Garibaldiho smrti, jež přednesl pod sochou velikána Mussolini, pro kterého poslali velmi narychlo do hospody, aby nahradil zčistajasna předpokládaného řečníka, který se nedostavil, bouřlivá řeč na odborném sympoziu v Santa Vittorii, kde se poprvé setkal s Nicolou Bombaccim, také z Romagne, také učitelem v tomto kraji, a jehož cesta, poté, co se dlouho od té *duceho* vzdalovala – bude jedním z prvních vůdců italské komunistické strany – se s ním nakonec spojila a skončila 28. dubna 1945 v Dongu kulkami partyzánů. To je tak asi vše.

Odpoledne jsou věnována povídání a politice, ale dopoledne zabírá školní práce. Mussolini, jenž bude mít později jisté problémy s disciplínou u studentů, si uchoval dost dobré vzpomínky na první učitelská léta. „Měl jsem asi čtyřicet malých chlapců, velmi mírné povahy. Začal jsem je mít rád.“ [17] Náklonnost zřejmě byla oboustranná. Mladý učitel byl přísný, ale spíše méně než mnozí, kteří zde byli před ním. Ubytoval se tedy v podnájmu v Gualtieri, dva kilometry od Pieve Saliceta, součásti obce, v níž byla škola, kde Mussolini vyučoval. Každé ráno tam chodil pěšky a někteří z jeho žáků se zlomyslně dívali, jak přichází zdaleka podél železnice, nebo spíše balancuje na koleji, aby si neodřel nohy. Jak již bylo vzpomínáno, aby šetřil své jediné boty, chodil totiž bos, se střevíci uvázanými na holi,

kterou nosil přes rameno, jak se to naučil coby malý chlapec od matky Rosy Maltoniové na procházkách spolu s jeho bratrem Arnaldem v okolí Predappia. [18]

Suplování končilo v červnu a Mussolini dost brzy pochopil, že nebude prodlouženo. Příčinou nebyly jeho odborné kvality. Třídu ovládal, dodržoval časový rozvrh, poznamenával si všechno, co se mohl dozvědět o svých žácích a jejich pokroku během školního roku: zkrátka, v přísném vykonávání jeho povinností mu nebylo co vytknout. Politické odstavení? To je teze, kterou rozvíjejí někteří oficiální *duceho* životopisci, počínaje Yvon de Begnacovou. Svými extremistickými postoji mohl *duce* vyvolat odpor socialistických notáblů z obecní junty a také jeho kolegů, rovněž oddaných reformním idejím. Při pedagogické radě v Santa Vittorii vedl, pravda, tak provokativní řeči, že většina přítomných opustila místnost a nechala ho řečnit na stupínku. Podle některých svědectví učitelé z Gualtieri, kteří měli dopravní prostředek, tam prý dokonce svého mladého kolegu nechali na holičkách, což ho donutilo vykonat část zpáteční cesty pěšky a zbytek na káře prodavače vepřů. [19]

Tyto neshody nicméně pravděpodobně nejsou tím, co přimělo obecní radu neobnovit smlouvu suplujícího učitele. Koneckonců když šlo o to, nalézt řečníka, který by narychlo připravil proslov na počest Garibaldiho 2. června, neváhali zavolat Mussoliniho, jehož vytrhli od jeho partičky karet v hospodě a přivedli za jáсотu na náves, kde byl vztyčen sloup s bustami hrdiny Dvou světů a Viktora Emanuela II. [20]

Odmítání, jehož byl předmětem ze strany představitelů drobné reformistické buržoazie, která držela otěže obecní vlády, vycházelo z jiných příčin, všech morálního druhu. Vytýkali mu některé bujaré pitky ve společnosti dalších místních *vitelloni*, a zejména vesnického ševce, jistého Alcibiada Albericiho, stejného extremisty jako on, jehož dílna sloužila za poslední štaci mladých flamendrů. Mussolini tam spal někdy přímo na zemi, neschopný vrátit se do rodinného penzionu, kde bydlel.

Pohoršovali se také nad jeho prchlivým a provokativním

chováním. V neděli chodil na místní tancovačky a nebylo vzácné, že se zúčastnil nějaké pěštní rvačky. Potyčka mezi vesnickými furianty nebyla nic výjimečného a přetrvala prakticky až do dneška. On byl prostě často jejím původcem, což bylo u učitele přísně souzeno, tím spíše, že Mussolini se při svém fyzickém nasazení moc nestaral o fair play. Pořídil si americký boxer, který ostatně ukončil svou kariéru na dně studny. Matka kamaráda, s nímž připravoval trestnou operaci v jedné tančírně v okolí – jistá Menozziová, jež měla hospůdku v Gualtieri – nařídila oběma mladým mužům, aby se ho zbavili. [21]

K těmto poměrně lehkým hříchům, postavíme-li je vedle spíše drsných mravů na venkově v Emilii a Romagni na počátku století, se přidává jeden – mnohem vážnější v očích vesnických ochránců mravního řádu – který vyplýval ze vztahu, jež udržoval mladý Mussolini od počátku svého pobytu v Gualtieri s jistou Giulíí F., mladou, asi dvacetiletou ženou, matkou od rodiny, jejíž manžel byl na vojně v Sulmoně v Abruzzách. Setkal se s ní v tančírně a byli si, jak vysvětlil, „sympatičtí“. Až natolik, že poté, co jí poslal několik dopisů, na něž nakonec odpověděla, si dali schůzku večer 20. března.

„Pamatuji si, Giulia F. na mě čekala u dveří. Měla na sobě červený živůtek, který se rýsoval v přítmí. Vyšli jsme po schodišti a po dvě hodiny byla má. Vracel jsem se domů, opilý láskou a rozkoší.“ [22]

Byla to pro jednoho i druhého prudká a mimořádná vášeň, o které brzy věděla celá vesnice. Když se o tom manžel dozvěděl, přikázal svým rodičům, aby nevěrnou snachu vyhnali, což učinili, a což zřejmě krásnou Giulii nijak zvlášť nezarmoutilo. Se svým malým dítětem se ubytovala v pokoji, kam poprvé pozvala Benita. „A tak jsme měli větší volnost,“ napsal o tom. „Chodil jsem za ní každý večer. Čekala na mě u dveří. Byly to kouzelné měsíce.“ [23]

Kouzelné, ale přerušované pustošivými bouřemi. Mussolini později vysvětluje, že Giulia si postupně zvykla na jeho žárlivou a tyranskou lásku, že ho „slepě“ poslouchala, že si s ní „dělal, co chtěl“ (*al miopiacere*). Ve skutečnosti se stávalo, že využívala krátké

nepřítomnosti svého milence a běžela do tančírny. Po svém návratu pak vyvolávala divoké záchvaty žárlivosti. Mussolini vypráví ve svých pamětech, že když o pár měsíců později přijel do Yverdonu ve Švýcarsku a ocitl se bez peněz, musel prodat za pět lir krásný nůž, který si koupil v Parmě a jímž zranil svou milenku při jedné z jejich četných hádek. [24] To je romantická interpretace epizody, jež podle jednoho svědectví, které získal v roce 1983 Fabrizio Castellini, prý měla fraškovitější vyústění. Když se Mussolini dozvěděl, že Giulia šla do tančírny bez něj, prý se na ni vrhl, když se procházela s jednou přítelkyní, a pokousal ji na paži: [25] reakce, jež příliš nejde dohromady s chlapáckou představou, kterou o sobě má, a z níž se tudíž usilovně snažil ve svých pamětech udělat othellovské gesto.

Hádky a rány nezabránily oběma mladým lidem prožívat jistě velkou vášeň. Deset let po svém odchodu z Gualtieri, který ukončil jejich vztah, Mussolini stále s pohnutím vzpomíná na tu, kterou „tolik miloval“ a na niž si uchoval „v hloubi srdce tu nejpříjemnější vzpomínku“ [26]. Mnohem později, až bude všemocným pánem fašistické Itálie, si na Giulii Fontanariovou, jež po odjezdu svého milence do Švýcarska upadla do bídy, vzpomene. Ujal se jí a poté se s ní i oženil jistý Cesare Gradella, jemuž ji Benito svěřil a jímž pak velmi pravidelně posílal peněžitou podporu.

Mezitím si lze představit, že dobré duše z Gualtieri, zmobilizované puritánským kázáním jak kněze, tak rudých pohlavárů, nebyly příliš nakloněny myšlence, že by suplující učitel zůstával v místě dál. Mussolini si tedy nedělal žádné iluze, pokud jde o to, jaký osud ho čeká na konci školního roku. On sám, mimo svou vášeň k Giulii, kterou ostatně hodlal pozvat k sobě, až se uchytl, neměl vůbec chuť zůstávat déle v místě bez budoucnosti, kde mohl jen držet čerta za ocas. Musel se přece několikrát obrátit na Sante Bedeschiho, aby vyrovnal nějaký dluh nebo aby pokryl cestovní výlohy, například když jel v březnu 1902 do Boloně na pedagogické sympozium. Dopisy, které posílá svému příteli během svého pobytu v Gualtieri, jsou protkány žádostmi o půjčky – několika lir nebo několika desítek lir, které se

Benito zavazuje „na svou čest“ vyrovnat v co nejkratší době. [27] S bídnou mzdou, kterou mu obec vyplácí, píše Bedeschimu 2. června – když se školní rok chýlí ke konci –, že takto „nemůže žít“, a to tím spíše, že i za předpokladu, že by si ho ponechali, nepočítá se s tím, že by mu vypláceli sebemenší odbytné během prázdnin. K těmto úvahám finančního rázu se přidává malé nadšení, které v mladém Mussolinim vyvolává učitelské povolání. Učinil to vědomě. Než propustil své žáky, sepsal pro starostu zevrubnou zprávu o jejich práci i chování, o učebnicích platících ve škole, o metodách uplatňovaných ve věci pedagogiky a disciplíny, o nezbytnosti dávat u dítěte přednost utváření vůle a pěstění ducha, spíše než strachu z potrestání: to byla lekce, kterou získal od Rosy Maltoniové ve škole v Dovii, napřed jako žák a pak jako příležitostný suplent své matky, a která kontrastovala s represivní praxí salesiánů z Faenzy. [28] Ale od toho je k pokračování v kariéře, kterou považuje za stejně málo intelektuálně a společensky uspokojivou, jako špatně placenou, krok, který se mu vůbec nechce učinit. Přitom v co může doufat v devatenácti letech, vybavený „čestným licenciátem“, který mu otevírá dveře pouze k vyučování na základní škole a v zemi, kde řadí chronická nezaměstnanost vzdělavců?

Již nějakou dobu se vážně zaobírá myšlenkou na emigraci. Už když hledal zaměstnání v Dovii, uvažoval o odchodu do Ameriky, ale byl to jen neurčitý plán. Nakonec se rozhodl vydat do Švýcarska, když dostal, jak vysvětluje, od jednoho přítele socialisty, který tam emigroval, nabídku zaměstnání. To alespoň řekl svým rodičům, aby získal od Alessandra povolení podat si u starosty Predappia žádost o cestovní pas (čemuž Italové říkají *nulla osta*).

To také napsal Bedeschimu v dopise s datem 6. června, který je příkladnou fabulací. Prý mu našli, jak píše, stálé zaměstnání skladníka v Ženevě, s platem 80 nebo 90 lir měsíčně. Cestovní náklady a první ubytování si zaplatí ze svých skromných úspor a s pomocí „jednoho přítele z Romagne“. Ani slovo o neobnovení jeho smlouvy obecní radou v Gualtieri. Je Mussolini obětí svých iluzí, anebo se nechal

ukolíbat neurčitými sliby? Zdá se, že si chtěl především uchovat tvář před svým přítelem, kterému mimochodem oznamuje, že ještě není schopen vrátit, co mu dluží. [29] Ve skutečnosti – jak uzná ve svých pamětech z let 1911–1912 – odjel do Švýcarska. „aniž měl určitý cíl. Klamal jsem své rodiče, když jsem jim namlouval, že mám zajištěné zaměstnání.“ [30] Zajištěné zaměstnání neexistovalo, „přítel z Romagne“ pravděpodobně zrovna tak. Pokud jde o peníze na cestu, ty mu na jeho žádost poslala matka formou telegrafického příkazu na 45 lir.

Červencové dny předcházející jeho odjezdu do Švýcarska strávil Mussolini v Giuliině domě.

„Pamatuji si na všechny detaily poslední noci. Giulia plakala a objímala mě. Také já byl dojatý. V pět ráno jsem ji naposledy políbil. Vlak odjížděl v šest hodin. Zamával jsem na ni na rohu ulice a pak jsem pokračoval v cestě za svým novým osudem.“ [31]

Na nádraží se setkal s Cesarem Gradellou, zvaným Ceci, jedním z jeho druhů z nočních flámů. Doporučil mu, aby se staral o Giulii, a svěřil mu svou velkou romagnolskou „romantickou“ pláštenku s pověřením, aby mu ji poslal, jakmile se ukážou první chladné dny. [32] Pak nastoupil do vlaku do Parmy.

NOVÝ OSUD?

Mussolini odjel z Gualtieri do Švýcarska 9. července 1901. Bereme-li doslova jeho líčení roku 1911, měl o pár dnů předtím uniknout tragické smrti.

„Dne 29. června scházelo málo, a utopil jsem se při přeplavávání řeky Po. Unesl mě proud a nejspíše bych byl zahynul, kdybych nepotkal loďku rybáře, který tam vyhazoval sítě. Vytáhl mě z vody a zachránil.“ [33]

Obraz osamělého plavání přes řeku, převzatý oficiálními životopisci, patří k legendě, jež se postupně vytvářela kolem osobnosti *duceho*,

fotografovaného i filmovaného při plaveckých výkonech, pro něž zřejmě neměl velké vlohy. De Begnacová později psala o „dlouhém plavání v řece po různých bujarých pitkách“. Podle různých svědectví plaval mladý Benito dost špatně, a právě aby se vyhnul srovnání s některými svými kamarády, skvělými plavci, radši se koupal v proláklíně s vodou ležící při břehu řeky, kde prý skutečně jen tak tak unikl utopení. [34] Tato epizoda i způsob, jakým ji uvádí (a falšuje) Mussolini, by nebyly příliš zajímavé, kdyby neukazovaly jednak povahový rys, jehož on zdaleka není výhradním nositelem, a jednak a hlavně jeho snahu dovolávat se „osudu“. Když ji uvedl v záhlaví kapitoly, kterou věnuje ve svých pamětech exilu v cizí zemi, klade Mussolini od počátku důraz na událost, jež uzavírá jeden úsek jeho života a která by mu byla mohla učinit tragický konec. Takto zázračně zachráněný z vírů řeky (symbol plynoucího osudu a turbulencí, které jím zmítají), ten, který se chystá zpřetrhat vazby se svou zemí, svým mládím, s povoláním, které si doopravdy nezvolil, ale od něhož čeká alespoň, že se jím užíví, se tak svým způsobem zbaví minulosti a zaslíbí se novému životu. Je pravda, že odjezd do Švýcarska představuje hlavní obrat v jeho životě.

Mussolini pobýval ve Švýcarsku o něco méně než dva a půl roku, od července 1902 do listopadu 1904, s dvouměsíční přestávkou na konci roku 1903 následkem vážné nemoci jeho matky. Jde tedy o poměrně krátké období, které ale hrálo rozhodující roli v utváření mladého muže. Jistě, v okamžiku, kdy poprvé překročil hranice království, se již jeho politická kultura jasně projevuje a zapadá do revoluční tradice, kterou mu předal jeho otec, a jež ladí spíše s ideály mazziniovského národního jakobinismu, blanquistického pučismu a libertářského socialismu než s marxistickým učením. Neangažuje se ale ještě zcela v hlavní organizaci revoluční levice. V Gualtieri, stejně jako ve Forlimpopoli a ve Forli chodil do socialistických kruhů. Publikoval několik článků v místních stranických listech a aktivně se účastnil různých veřejných schůzí, organizovaných či zastřešených italskou socialistickou stranou. Ale není v pravém slova smyslu aktivistou. Tím

se stane ve Švýcarsku, v kontaktu s masou migrantů a několika „těžkých vah“ mezinárodního socialismu. Tam také získá během své četby, konverzací s politickými exulanty a možná i několika lekcí na univerzitě v Lausanne na jaře 1904 poněkud důkladnější ideologické znalosti, než jaké mu předal jeho otec. A tam konečně mladý Mussolini zakusí obtíže ve světě práce a zároveň učiní zkušenost s povoláním novináře.

Z těchto sedmadvaceti měsíců strávených v konfederaci Mussolini následně čerpal látku k živení své legendy, v níž hrál na strunu populismu a národního cítění. Ve své autobiografii z let 1911 až 1912 i později v četných člancích a projevech z období fašismu se totiž představuje jako oběť emigrace za prací, za kterou činí zodpovědnými představitele sobecké a neschopné vládnoucí třídy: to je interpretace, kterou v té době sdílejí socialisté i nacionalisté a kterou používá později mussoliniovský režim pro ospravedlnění svých dobovačných podniků. Lze si ovšem klást otázku, jestli obraz, který se snaží vytvořit o sobě a svém statutu emigranta, odpovídá dobře realitě. Byl oním „proletářem“ donuceným k exilu tehdejšími hospodářskými podmínkami a zejména nezaměstnaností, která sužovala Itálii? Zažil v cizí zemi skutečně bídu a hlad? Musel pro přežití vykonávat všechna povolání a přijmout nejhorší pracovní podmínky, a na jak dlouho? Jaké místo zaujímá mezi zhruba 7000 migranty pocházejícími z Emilie Romagne, kteří jako on přišli do Švýcarska během roku 1902 [35] ? Na žádnou z těchto otázek není zcela vyhraněná odpověď.

Je jasné, že mladý Mussolini se vymyká mechanickému portrétu emigranta za prací, jaký vytvořila ze stovek tisíc jedinců Itálie z počátku století. Ten je totiž v devíti případech z deseti nekvalifikovaným manuálním pracovníkem, pocházejícím přímo z rolnického prostředí, velmi často jde o zemědělského námezdního dělníka, který prošel či neprošel několika pomocnými zaměstnáními. Jisté je, že na jeho profilu není nic výjimečného. Prostý lid z venkova není jediný, který tehdy zakouší důsledky nezaměstnanosti a vyloučení. Mnoho mladých lidí pocházejících z městské drobné buržoazie, synové

řemeslníků, skromných úředníků, kteří dosáhli ctihodných intelektuálních znalostí, ale neměli prostředky, aby se zaopatřili, ani síť známostí, jež by jim umožnila dosáhnout stabilního postavení, jsou vyloučeni z kariéry, na niž se připravovali, a nuceni buď klesnout o několik stupňů na společenském žebříčku, nebo emigrovat. Početně se může zdát tato kategorie nezaměstnaných a deklasovaných vzdělanců, kandidátů na emigraci, do níž zapadá mladý Benito, slabá. Zdaleka ovšem není nicotná.

Říci, že Mussolini, jako obrovská většina emigrantů, odešel z vlasti z důvodů hlavně „ekonomických“, není tedy chybné vyjádření. Představa vystěhovalectví za prací vyvolávaného výhradně „hladem“ je ve skutečnosti produktem historiografie, jež neunikla ideologickým predsudkům a jejíž globalizující závěry neobstojí před zkoumáním faktů. Jistě, v Itálii počátku století je mnoho kandidátů emigrace, kteří museli odejít ze země proto, že jim nemohla poskytnout nezbytné minimum na uživení rodiny. Většina posledních prací každopádně ukazuje, že do exilu neodcházejí vždy ti nejnejmajetnější. Emigrace velmi často zapadá do rodinné strategie, jež pobízí dospělé mladíky, aby si našli doplněk k chudým zdrojům „klanu“, napřed v sezonní migraci do nejbližších zemí, pak do vzdálenějších oblastí a konečně při více či méně dlouhých pobytech v cizině. V těch případech je posláním jít hledat jinač to, čím zmírnit nedostatek místního hospodářství, obvykle svěřováno těm nejdynamičtějším jedincům, nejvíce schopným čelit vykořenění. A stejně tomu je, když je rozhodnutí odejít učiněno ne v rámci rodiny, ale mimo ni a někdy proti ní. Také zde jsou to často ti nejpodnikavější, nejdobrodružnější, ti, co se z různých důvodů cítí v rozporu s místním prostředím, venkovským či rodinným, kdo se rozhodnou jednoho dne k emigraci, vedení zpočátku silnou touhou po společenském vzestupu.

Případ mladého Mussoliniho je někde mezi těmito dvěma modely: emigrací z důvodů striktně ekonomických a emigrací, jež předpokládá vůli k rozchodu s prostředím, které ho sice neodmítá, ale z něhož se chce vzdálit, aby nemusel „žebrot“ o chleba u rodičů (jak se

svěřil Bedeschimu) [36] , a jistě také, aby se prosadil vůči násilnické osobnosti Alessandra. I když si brzy oblékl kabát politického emigranta, nezdá se, že by mu jeho volbu diktovaly důvody tohoto druhu, leda snad perspektiva – tehdy ještě vzdálená – že by měl plnit svou vojenskou povinnost. Mladý Mussolini neodešel o čtyři roky později do Švýcarska tak jako mnozí socialisté po milánské vzpouře v roce 1898 proto, aby unikl policejní represi, ale jakmile tento krok učinil, přidal se do řad politické emigrace a paradoxně tento styk s prostředím, kde jedinci mají jak solidní vzdělání, tak snadný kontakt s masami, mu neumožní zdolat první kroky v novinářské a politické kariéře určené budoucnosti.

BOHÉMSKÝ ŽIVOT

Mussolini odjel z Gualtieri 9. července ráno a přijel do Chiassa v Tessinu až kolem desáté večer, po zastávkách v Parmě a v Miláně. V dopise zaslaném o dva měsíce později Sante Bedeschimu píše o úmorném vedru onoho posledního dne stráveného na italské půdě i o svém překvapení v Chiassu, když se dozvěděl z četby listu *Secolo* o zatčení svého otce. V Predappiu rozbili levicoví voliči urny, aby zabránili vítězství klerikálů. Alessandro nebyl do této aféry nijak zapleten, ale jeho minulá politická činnost a vůdčí postavení, které stále zaujímal mezi socialisty v obci, přiměly úřady, aby ho nechaly uvrhnout do vězení, kde zůstal šest měsíců, dokud nebyl souzen a zproštěn viny poročním soudem ve Forli.

Kdyby byl tyto věci věděl, když byl ještě v Gualtieri – alespoň podle toho, co vykládá Bedeschimu v dopise z 3. září –, nebyl by Mussolini odjel do Švýcarska, ale do Romagne. [37] Na to, změnit směr, bylo ale příliš pozdě. Odjel tedy vlakem do Lucernu: dvanáct hodin cesty v soupravě nacpané Italy. Strávil noc vstoje, s obličejem nalepeným na okénku v chodbičce, a posledním pohledem objímal tu úzkou část Švýcarska, která se ještě trochu podobá Itálii. Až za svítání, v okamžiku, kdy vlak vyjížděl z Tessinu do německého Švýcarska,

začalo pršet, „listopadový déšť, chladný jako loučení nešťastníka“ [38]. V Lucernu přestoupil na vlak do Yverdonu společně s jiným Italem pocházejícím z Pontremoli, který mu slíbil, že mu najde zaměstnání u jednoho svého příbuzného, obchodníka s látkami. Ale po příjezdu do tohoto města u onoho příbuzného získal jen pozvání na večeři a „jeden stříbrňák“, za což mu Mussolini, který nechtěl zůstat svému hostiteli nic dlužen, věnoval ten úžasný nůž, který si koupil před pár měsíci v Parmě.

Po svém příjezdu do Yverdonu se tedy ocitl Benito bez práce, bez známých a již prakticky bez peněz. Zanedlouho ovšem našel v sousední osadě Orbe zaměstnání nádeníka v zednickém podniku: jedenáct hodin úmorné práce denně za třicet dva centimů na hodinu. Musel na stavbě vynášet do druhého poschodí nosítka naplněná kamením. Večer měl mladý muž s opuchlými rukama a bolavými svaly sílu jen na to, aby zhltl pár brambor opečených v popelu, a svalil se oblečený na slamník. Takže na konci prvního týdne spěchal s vypořádáním svého platu.

„Přišel sobotní večer. Řekl jsem šéfovi, že mám v úmyslu odejet, a tudíž že si přeji, aby mě vyplatil. Zašel do kanceláře, já na něj čekal v předsíni. Krátce nato vyšel ven. Se špatně skrývaným vztekem mi vrazil do ruky dvacet lir a pár centimů a řekl: „Tady máš své peníze, a jsou to ukradené peníze.“ Zůstal jsem jako omráčený. Co jsem měl dělat? Zabít ho? Co jsem udělal? Nic. Proč? Měl jsem hlad a neměl jsem boty. Úplně jsem si roztrhal skoro nové botky na kamení na stavbě, které mi rozedralo ruce i podrážky. Skoro bosý jsem běžel k jednomu Italovi koupit horské boty, dobře okované. Na druhý den, v neděli 20. července, jsem se spakoval a nastoupil v Chavornay do vlaku na Lausann.“ [39]

V tomto městě i v dalších městech konfederace, kam ho zavedla jeho stranická činnost, se Mussolini seznámil s bohémským životem, jehož tragickou povahu nelze ani přehánět, jak to sám činí ve svých vzpomínkách, ale ani ignorovat, co v něm mohlo být traumatizujícího pro devatenáctiletého mladíka, daleko od rodiny, v neznámém a nepřátelském prostředí. Ani ne týden po svém příjezdu do Lausanne je

znovu na dlažbě, vše co má, je pár centimů v kapse a odznak Karla Marxe. Marně hledal zaměstnání nebo nějakou pomoc u svých krajanů, ale nikoho neznal. Sloužila mu jeho průměrná znalost francouzštiny, kterou se učil ve škole a které trochu rozuměl, ale již nemluvil. První noci strávil ve skromném hotelu, ale brzy se musel vystěhovat, jelikož neměl na zaplacení. Byl doslova vyhladovělý, ale hnusilo se mu žebrať u bohatých cizinců, proti nimž kul neurčité plány agrese, a pozdě v noci, když strávil několik hodin na lavičce či na veřejných záchodcích, hledal poslední útočiště pod obloukem Velkého mostu.

Když vycházel z tohoto nouzového přístřeší, zastavili ho dva strážci pořádku a odvedli ho na policejní stanici. O pár hodin později, když dostal kus chleba a trochu se vyspal, ho převezli do vězení u biskupství a byl obviněn z tuláctví. Ale jelikož měl papíry v pořádku, nebyl vypovězen z území kantonu, jak se obával. Spokojili se s tím, že ho drželi tři dny za mřížemi a pak ho pustili. Když se Mussolini rozhodl v prvních dnech srpna navázat kontakt se členy socialistické skupiny v Lausanne, bylo to proto, že oněch pár týdnů galejí v něm probudilo pocit vzdoru, který v sobě živil po celé mládí, anebo prostě proto, aby se dostal ze samoty a z bídy? Jak vysvětluje, než vešel do hospody Torlaschi v domě patřícím odborům nádeníků a zedníků, kde se scházeli členové skupiny, dlouho váhal a obával se, aby ho neměli za profesionálního „vyžírku“ [40]. Byl tam mile přijat. Obvodní tajemník Gaetano Zannini ho pozval k sobě domů na skromnou večeři, poskytl mu podporu deset franků a představil ho Emiliu Marzettovi, šéfredaktorovi listu *Avvenire del lavoratore*, orgánu Italské socialistické strany ve Švýcarsku. [41] Marzetto byl řezbář. Musel opustit Itálii v roce 1898, aby unikl represí následující po milánských událostech, a utekl do Francie, odkud byl vypovězen. Zosobňoval tedy v očích bývalého učitele z Gualtieri prostředí autentické politické emigrace, jemuž se až dosud vyhýbal – a které se zdálo ochotno považovat ho za jednoho ze svých. Marzetto mu skutečně poskytl pohostinství ve své stodole a hlavně mu otevřel stránky svého deníku, kde od 2. srpna 1902 – tedy o něco více než tři týdny po jeho příchodu do Švýcarska –

publikoval svůj první článek nazvaný *Una caduta* (pád). Mussolini v něm rázně odsuzoval mezinárodní společnost, která se dojímalá nad zhroucením kampanily svatého Marka v Benátkách, ale kterou masakr Arménů ponechal zcela lhostejnou. [42]

První týdny exilu a reálné potíže s prostým přežitím, s nimiž se mladý Mussolini setkal, vrhly na celý jeho pobyt ve Švýcarsku stín, který v něm natrvalo zůstal před jeho nástupem k moci i po něm. Tón byl dán již v září 1902 v dlouhém dopise, který napsal příteli Bedeschimu: „To, co ti napíšeš, jsou paměti. Smutné vzpomínky na zoufalé mládí, jemuž se vše hroutí, i ideál.“ [43] V té době bylo již to nejhorší za ním. Opustil své provizorní přístřeší a nastěhoval se do pokojíku v posledním poschodí domu obývaného Zanniniiovými, naproti *funiculaire du signal*: „kouzelná poloha uprostřed lesů“. [44] Je obklopen kolegy, kteří si ho zřejmě cení, a jeden z jeho článků, které vyšly v *Avvenire del lavoratore*, byl v Prampoliniově *La Giustizia*. Máme z toho vyvodit, že to, jak později líčí svůj bohémský život i své trampoty, i ve svých rozhovorech s Emilem Ludwigem v roce 1932, nemá o nic větší smysl brát doslova jako Hitlerovo líčení svých vídeňských let ve II. kapitole *Mein Kampf*? [45] Také zde je možno dát jen přibližnou odpověď. Mussolini, jak ve své autobiografii z let 1911–1912, v okamžiku, kdy se chystá dobýt dominantní postavení v socialistické straně, tak později, jako diktátor fašistické Itálie, má sklon dramatizovat a instrumentalizovat, v populistickém duchu, líčení svého exilu. A přitom podle svého nafukuje epizody, které nejsou v životě emigranta z konce století nijak výjimečné a jež by bylo stejně tak možno aplikovat na osudy desítek tisíc jeho krajanů. Ale to, co říká, spočívá často na prokázaných skutečnostech, potvrzených dalšími svědectvími, z nichž některá pocházejí od osobností patřících v době, kdy se vyjadřují, mezi jeho nejrozhodnější odpůrce. To je například případ Angeliky Balabanoffové, s níž se seznámil v Ženevě v březnu 1904 a jež ve svých pamětech revoluční aktivistky vydaných v roce 1938 píše o svém prvním setkání s Mussolinim toto:

„Lausanneská sekce Italské socialistické strany zorganizovala mítink na oslavu 33. výročí pařížské Komuny a požádali mě, abych byla hlavním řečníkem. Zúčastnila jsem se již hodně mítinků na to, abych nepociťovala žádný ostych z tribuny, ale tentokrát jsem cítila, že mi neustále rozptyluje pozornost přítomnost jednoho individua uprostřed množství pozorných posluchačů. Byl to mladík, kterého jsem předtím nikdy neviděla. Svým rozrušeným výrazem a neupraveným oděvem se jasně odlišoval od ostatních dělníků v sále. Ať bylo publikum emigrantů jakkoliv chudě oblečené, tenhle muž se navíc vyznačoval krajní špinavostí. Bylo to poprvé, co jsem viděla tak uboze vypadající lidskou bytost. (...)

Na konci mítinku, při volné diskusi, jsem se na něj vyptala jednoho z dělnických vůdců. Dozvěděla jsem se od něj, že ten neznámý utekl z Itálie, aby unikl vojenské službě, a že se poprvé objevil jednoho večera ve stranické místnosti krátce poté, co ho jeden ze straníků, který o něm slyšel, představil jako syna jednoho socialisty z Romagni. Zjevně umíral hlady a Serrati, který tam byl, ho přijal a zavedl do družstevní restaurace. Nenašel žádnou práci a žil jako tulák.

„Spí pod mostem, mimo to, když ho vezmu k sobě a nechám mu postel přes den, když pracuju. Byl prý učitelem, ale říká se, že moc pil, že byl strašně nemocný a že na sebe neustále přitahuje trable. Vypráví, že je socialista, ale nevypadá, že by toho o socialismu moc věděl. Mluví spíš jako anarchista. Nicméně je v hrozné bídě.“ [46]

V době, kdy píše tyto řádky, se stala ta, již Mussolini později spojuje s vedením listu *Avanti!*, rozhodnou odpůrkyní pána fašistické Itálie. Nemá tedy žádný důvod sebemeně ho šetřit a neváhá malovat černě portrét svého bývalého stranického soudruha. Ovšem předcházející řádky jsou z velké části předivem nepřesností, zkratk a anachronismů. Některé z líčených faktů, například připomínka nemoci mladého muže, odpovídají ve skutečnosti důvěrným sdělením, s nimiž se Angelice svěřil. V březnu 1904 již dávno přestal být „neznámým“ pro socialistické aktivisty, jak v Lausanne, tak v dalších městech konfederace. Jisté je – a proto si jeho svědectví zaslouží, aby bylo bráno v úvahu –, že v paměti Balabanoffové je obraz emigranta z roku 1904 zkrátka a dobře obrazem proletáře v hadrech a že se v tomto bodě nijak neliší od autoportrétu, který si kreslí Mussolini ve vlastních spisech. Kdyby tomu bylo jinak, myslím, že by si neodepřela

udat lež svého bývalého druha v exilu.

Jisté je, že Mussolini prošel během svého pobytu ve Švýcarsku údobími velkých hmotných potíží a sklíčenosti, přerušovanými několika přechodnými vyjasněními. Zažil dlouhá období nezaměstnanosti, během nichž žil z velké části hlavně z finanční pomoci, kterou mu poskytovali jeho soudruzi socialisté. Z pěti lir měsíčně, které bral jako sekretář a oficiální propagandista odborů námezdních dělníků a zedníků v Lausanne, do nichž vstoupil v létě roku 1902 (a k tomu z bezplatné konzumace při schůzích, které se konaly v sále nad restaurací Bock), ani z nevalně placených „úkolů“, které mohl tu a tam paběrkovat, totiž své základní potřeby pokrýt nemohl: počínaje noclehem a oblečením. V tomto posledním bodě se svědectví a líčení životopisců liší podle jejich ideologických či jiných sklonů. Ti jednou popisují Mussoliniho stavějící na odiv upravené oblečení „buržoazního“ intelektuála, jindy naopak s potěšením zdůrazňují jeho vzhled chudého ubožáka, ba somráka. A nepochybně byl střídavě jedno i druhé. [47]

Je jasné, že i během poměrně příznivých chvil svého pobytu ve Švýcarsku musel každý peníz tříkrát obracet. Takže když se na konci podzimu roku 1902 objevily první chladné dny, honem požadoval na svém příteli „Ceci“ Gradellovi, jemuž svěřil svou romagnolskou pláštěnku a ženu svého života, aby mu pláštěnku co nejrychleji poslal, když nemohl (či nechtěl) nechat krásnou Giulii sdílet svůj hazardní život bez peněz. Ten se nechal trochu přemlouvat, ale nakonec poslechl a poslal pláštěnku do Lausanne, „kde bylo zvykem ji nosit“ [48] .

Další bod, v němž se *duceho* životopisci neshodují, je doba, kterou strávil ve Švýcarsku vykonáváním manuální práce. On sám ze sebe dělá později ve svých rozhovorech s de Begnacovou či s Ludwigem dělnického imigranta, přičemž klade důraz na zaměstnání dělníka či přidavače (více méně specializovaného na vytváření okenních říms), které vykonával postupně v Orbe, v Ravens u Lausanne a v Bernu. Celkově necelých šest měsíců, přerušovaných přestávkami způsobenými přesuny do jiných měst, kam musel jet pronést nějakou

přednášku, anebo zdravotními problémy. [49] Mussolini ovšem vykonával během svého pobytu ve Švýcarsku také jiná povolání. Byl baličem, příručím u obchodníka s vínem a v potravinovém obchodě, pomocným řezníkem, nemluvě o různých „drobných kšeftech“ sehnanych ze dne na den v různých městech, kde zrovna bydlel. Ale on o nich příliš nehovoří. Nejde podle něj o vznešenou práci, srovnatelnou s prací kováře či zedníka – jíž přisuzuje vysoce symbolickou funkci. Emilu Ludwigovi, jenž se ho v roce 1932 zeptal, zda si myslí, že „manuální práce má plodný vliv na duševní práci“, odpověděl s připomínkou svého mládí v Dovii a švýcarského bloudění:

„Obrovský vliv (...). Tyto dojmy zůstávají vryty v mysli až do smrti. S kladivem a ohněm člověk získá vášeň pro materiál, který člověk chce a musí přetvořit podle své vůle. Ještě dnes se cítím přitahován k zedníkovi, kterého vidím dělat okno. Kdybych mohl, dělal bych ho sám.“ [50]

Zposvátnění manuální práce u levicového intelektuála, kterého zvraty v exilu přinutily – být na pár dnů – vykonávat činnost symbolickou pro dělnickou třídu (zedníka, horníka, přístavního dělníka atd.), je častý fenomén, s nímž se později setkáváme u mnoha politických protivníků *duceho*, emigrujících v meziválečném období do Francie, jako byli Silvio Trentin, Giorgio Amendola, Sandro Pertini atd. Pertini, povoláním advokát a budoucí prezident italské republiky v době „olověných let“, také vykonával počátkem svého pobytu ve Francii po nějaký čas povolání přidavače na stavbě. Pietně uchovaná fotografie (a později široce medializovaná), na níž je v Nice v roce 1927 v montérkách s pytle cementu na zádech, vypovídá o tom, jakou cenu tento socialistický aktivista a *fuoruscito* přikládal svému krátkému setkání s konkrétní realitou dělnického světa.

Vraťme se k Mussolinimu. I když se později honosí svým jepičím postavením manuálního dělníka, ve Švýcarsku se snaží spíše zhodnotit to, co ho odlišuje od masy. Mezi svými soudruhy z odborů zedníků a nádeníků se prohlašuje za studenta a skutečně čas od času chodí na univerzitu. Dostává trochu peněz za svou činnost tajemníka odborů, za

své články v *Avvenire dellavoratore*, za přednášky, které má v Lausanne, ve Vevey, v Nyonu, v Montreux a později v Ženevě, v Bernu, Basileji, Thunu, Freiburgu atd. Občas také dává lekce italštiny, a dokonce francouzštiny. Přivykl si totiž hovořit tímto jazykem, který studoval ve škole, natolik, že po svém pobytu ve francouzském Švýcarsku prošpikovává své články některými galicismy. [51] Zkrátka, chová se velmi klasicky jako padlý intelektuál, donucený pro svou obživu vykonávat činnosti, které považuje za ponižující, a který touto situací trpí.

Odtud jeho záchvaty splínu, ba hluboké deprese, kterých je jeho pobyt v cizině plný. Přispívá k tomu jeho špatný zdravotní stav, zaviněný nedostatkem (a někdy přemírou) stravy, naprostým nedostatkem životní hygieny, výrazným sklonem k lihovinám a opětovně se projevujícími příznaky venerické choroby, již se nakazil o pár let dříve v nevěstinci ve Forli. Nejspíše šlo o špatně léčený hnisavý výtok, ale Benito se obával, aby to nebyla syfilida, tehdy neléčitelná choroba s ničivými účinky na nervovou soustavu. Mezi knihami, které si vypůjčil v březnu 1904 v univerzitní knihovně v Ženevě – a jejichž stopa je zachována v registru čtenářů –, se nachází vedle děl z filozofie, historie a literatury zmínka o lékařském pojednání nazvaném *Unita di origine, incurabilita et trattamento della sifilide* (Jediný původ, neléčitelnost a léčba syfilidy) od E. Denise-Dumonta. [52] Odtud jeho záchvaty zoufalství, doprovázené nejasnými plány na sebevraždu, o nichž mluví různí svědci, a dlouhá období sexuální abstinence kontrastující s obvyklou chutí Mussoliniho. Ve své autobiografii píše o jisté Emilii C., vdané ženě, matce pěti dětí, s níž měl udržovat jisté milostné vztahy při svém pobytu v Annemasse v roce 1904 a která ho po jeho odjezdu navštívila v Ženevě v jeho „garsoniére“ na bulváru Cluse. „Ale nespáchali jsme cizoložství,“ píše. „Byl jsem nemocný a dočasně neschopný ho spáchat.“ [53]

Jsou zde také okamžiky sklíčenosti a pochyb. V jakou budoucnost může mladý Mussolini doufat od svého prodlužování pobytu ve Švýcarsku, v zemi, v níž – podle jeho sestry Edvigy – nenávidí instituce

(„republika prodavačů párků“) i vládnoucí třídu („protestantskou verbež“) [54] ? A co jiného může očekávat od svého návratu do Itálie než vězení za vzpurnost, rutinu povolání, které nenávidí, v nejlepším případě, a v nejhorším nezaměstnanost a proletarizaci? Takže pojme plány na vzdálenou emigraci. V říjnu 1902 uvažuje o odjezdu na Madagaskar, jehož pacifikaci dokončil Gallieni a kde mu nabízejí zaměstnání na kávové plantáži. V srpnu 1903 uvažuje znovu (a ne naposledy) o emigraci do Spojených států, jako redaktor newyorského deníku *Il Proletario*, s nímž už nějaký čas spolupracuje. [55] Ale když krize přešla, brzy opustil tyto záměry na únik a znovu se pustil do politické a novinářské činnosti.

ČINOVNÍK A NOVINÁŘ

Italské odbory zedníků a nádeníků, do nichž Mussolini vstoupil v srpnu 1902 a v nichž se stal brzy tajemníkem, měly silný vliv na zaalpskou kolonii Lausanne. Ze 6000 Italů, kteří žili v tomto městě, jich totiž většina pracovala ve stavebním průmyslu, kde obyčejně zastávali nekvalifikovaná a špatně placená zaměstnání. Lausanne, jako mnoho velkých evropských měst, zažívalo tehdy vlnu urbanizace, které mohly podniky čelit jen masivním zaměstnáváním zahraničních dělníků. Dokud ti byli málo početní, rozptýlení a neorganizovaní, nečinily vztahy s místním obyvatelstvem žádné problémy. Věci se ale začaly měnit během posledních let století, se silným nárůstem přílivu emigrantů a soustřeďováním migrantů v některých městských čtvrtích, zvláště v historickém centru, kde „viditelnost“ námezdních dělníků zpoza Alp musela šokovat velmi konformistické švýcarské obyvatelstvo. To také nazvalo prastarou rue du Pré, kde bydlela pestrá směs dělníků, drobných obchodníků, kočovných umělců, nezaměstnaných i pobudů pocházejících ze všech severních italských krajů „*boulevard des Italiens*“ [56]. Ve vztazích mezi oběma populacemi postupně zavládlo jisté napětí, jemuž měl dát nový obsah příchod četných socialistických, anarchistických i republikánských aktivistů a vůdců, vyhnaných represí

následující po milánských událostech v roce 1909.

V době, kdy se Mussolini stal sekretářem zednických odborů a dočasným redaktorem *L'Avvenire del lavoratore*, čelilo dělnické hnutí jak v Lausanne, tak v Curychu a dalších švýcarských městech významným různicím. Jednak těm, jež proti sobě stavějí domácí odborové organizace – tradičně zaměřené na pospolitost a vlastenectví – a jejich zaalpské protějšky, jež si kladou větší požadavky a jsou internacionalistické. A jednak spory přímo v oněch odborech, které vznikly s nedávným příchodem *fuorusciti*, většinou mladých stoupenců revolučních idejí, kteří se nemohou přizpůsobit utišujícímu reformismu a pasivitě představitelů starších přistěhovalců. Jako ve Francii a zejména v Marseille, kde v té době vzniká velmi dynamická socialistická organizace italských dělníků, [57] přebírají italské dělnické hnutí nově příchozí a dávají mu aktivistické zaměření.

Myšlenka organizovat kolonie dělnických imigrantů politicky se objevila v centru zájmu Internacionály v devadesátých letech devatenáctého století, zejména na sjezdu v Bruselu (1891) a v Curychu (1893). A v Curychu byl odhlasován z popudu Antonia Labrioly bod, podle něhož měly socialistické strany ze zemí se silnou emigrací vyvíjet u domorodých obyvatel intenzivní propagační a výchovnou socialistickou kampaň. [58] Tyto příkazy Internacionály, ostatně široce inspirované členy italské sekce, odpovídaly snahám italských socialistů klást překážky rozvoji dělnického šovinismu v zemích jako Francie a Švýcarsko, důsledku konkurence zahraničních dělníků na pracovním trhu a „kroumirismu“, který byl považován za typický pro chování italských dělníků. [59] Toto uvědomění mělo být zesíleno „střetnutím v Aigues-Mortes“ (honem na Italy v srpnu 1883, jehož následkem bylo nejméně deset mrtvých) a traumatem, jaké vyvolalo v řadách mladé Italské socialistické strany. Trvalo ovšem až do událostí z roku 1909 a následující socialistické diaspory, než heslo „dobyť emigrace“, vyhlášené listem *Avanti!* v lednu téhož roku [60], vyvolalo účinnou akci v koloniích přistěhovalců na jihu Francie a Švýcarska, když se socialističtí vůdci a aktivisté, kteří museli odejít z Itálie, aby

unikli policii krále Humberta I., uchýlili hlavně do těchto dvou zemí.

První léta 20. století se v obou zemích časově shodují se silnými vlnami stávek, v nichž se spojují italští vystěhovalci s místními dělníky, přičemž ti první jsou často údernou silou hnutí a dávají mu silnou revoluční bojovnost a zabarvení. Ve Švýcarsku začaly bouře na podzim 1902 mobilizací asi patnácti tisíc dělníků v Bernu, následovanou zásahem vojska a vyhoštěním několika desítek „štváčů“ z druhé strany Alstr. Na jaře 1903 převzali štafetu zedníci z Basileje, že dvou třetin Italové vykonávající nekvalifikovaná zaměstnání, a v červenci hnutí zachvátilo Ženevu, Nyon, Montreux a další aglomerace francouzského Švýcarska a skončilo skutečnou zkouškou sil mezi stávkujícími dělníky a zaměstnavateli. Dělníci hrozili, že masově odejdou ze Švýcarska, a zaměstnavatelé zase, že povolají náhradní pracovní sílu z Německa a z Francie. Nakonec v posledních srpnových dnech 1903 zvítězili stávkující, ale mezitím úřady vyhostily četné Italy. [61]

Takový je kontext, v němž Mussolini uskutečnil to, co lze považovat za vstup do politiky. Od skromných počátků bezvýznamného činovníka, jemuž se ale za necelý rok podařilo vejít ve známost a být ceněn v prostředí italských socialistů a socialistických vůdců v exilu. Není ovšem marné poznamenat, že své první kroky aktivního činovníka učinil budoucí *duce* v ovzduší, které jsme právě popsali a s nímž se osoba, jejíž temperament a politická kultura odevždy inklinovaly k revolučnímu aktivismu, nemohla než shodnout. Jeho téměř živelný odpor k sociální demokracii, k „socialismu z katedry“, ke „špagetovému socialismu“, pojmáný po způsobu kováře z Dovie a živený romagnolskou revoluční tradicí, který narazil v Gualtieri na poklidnou solidaritu „rudých“ radních, našel v prostředí italských emigrantů příhodný terén a zároveň ideologickou legitimaci. Až dosud byl mladý Mussolini hlavně vzbouřenec. Jeho politické volby, jeho náklonnost k extremistickým idejím, jeho aktivistické chování pocházely z větší části z osobních a psychologických důvodů: frustrací a ponížení nahromaděných od dětství, vysloveného odporu k útisku všeho druhu, dobrodružné povahy neslučitelné s počestným a rutinním

povoláním učitele atd. Ve Švýcarsku z něj učinil styk s dělnickým světem, kontakt s několika náčelníky revolučního socialismu a zapojení do skutečné stranické akce alespoň po dobu jeho pobytu agitátora a profesionála revoluce.

Od konce léta 1902 do podzimu 1903 věnoval totiž Mussolini velkou část svého času politické agitaci a mobilizaci svých krajanů v emigraci, projížděl Švýcarsko křížem krážem, aby přinášel dobré slovo, podporoval stávkující dělníky nebo je nabádal, aby se zapojili do akce s tvrdými požadavky. V březnu 1903 odjel z Lausanne do Bernu, nové základny pro zahájení akce, tentokrát v německém Švýcarsku. Setkáváme se s ním postupně v Thunu, ve Freiburgu, v Basileji a pak znovu v hlavním městě konfederace, kde jeho činnost brzy zbucuje policejní služby. Dne 18. června, když předtím po několik dnů vyzýval italské dělníky ke generální stávce, byl povolán na policejní komisařství, okamžitě zatčen a zavřen do cely, odkud vyšel až za dvanáct dnů, poté, co byl podroben „ponižujícím a nesnesitelným antropometrickým měřením“ [62]. Mezitím proti němu bernské úřady vydaly rozhodnutí o vypovězení, jež mu bylo sděleno 30. června při odchodu z vězení. Mussolini, odvedený s vojenským doprovodem na nádraží, byl vyprovozen na hranici v Chiasso a vydán švýcarskou policií italským úřadům. „To byla má první zkušenost s republikánskými svobodami,“ [63] napsal.

Ve městě Como, kam ho vyprovodili karabiníci, byl italskou policií propuštěn. Ta proti němu však nic neměla a nemohla mu zabránit, aby si okamžitě nekoupil lístek zpátky do Švýcarska. Stejný scénář byl v Luganu na druhé straně hranice, kde švýcarští policisté, kteří s ním promluvili po vystoupení z vlaku, se museli spokojit s tím, že mu připomněli, že je v kantonu Bern nežádoucí. Mussolini se tedy na pár týdnů usadil v Bellinzoně, kde se ubytoval v rodině Barboniových. Tito Barboni, který zastává od odjezdu Serratiho do Ameriky funkci generálního tajemníka Italské socialistické strany ve Švýcarsku, musel odejít z Lausanne a uchýlit se do Tessinu a přenesl s sebou do Bellinzony redakci listu *L'Avvenire del lavoratore*, jehož

sloupce plní po několik týdnů próza budoucího *duceho* (to aspoň tvrdí Mussolini). [64]

Po návratu do Lausanne v srpnu 1903 bez prodlení naváže na svou stranickou činnost. Koná četná propagandistická turné po francouzském Švýcarsku. Několikrát jede do Basileje a do Ženevy a hlavně rozšiřuje své pole novinářské činnosti. Až dosud psal Mussolini hlavně pro *L'avvenire del lavoratore*, stranický týdeník, v němž publikoval vedle různých odborářských zpráv a dopisů dvě básně (mezi nimi sonet Babeufovi, který složil ve Forlimpopoli) a asi patnáct článků. Ten první, jak si pamatujeme, byl věnován masakru Arménců. Následovaly další: o „trpělivém čekání“ (9. srpna 1902), o „moderní zločinnosti“ (16. srpna), o „nezbytnosti socialistické politiky v Itálii“ (30. srpna), o „švýcarském socialismu“ (22. listopadu), o „pozdním hrdinství“ (4. dubna 1903) atd.

Poté, co se Barboniho deník stáhl do Bellinzony, jeho spolupráce prořídla, ale Mussolini již byl známý: jeho pověst revolucionáře po bernské epizodě překročila hranice konfederace. V prosinci 1902 Gaetano Zannini, který byl, jak víme, první, kdo se mladíka ujal mezi politickou emigrací, ho doporučil Serratimu, jenž byl tehdy v exilu v New Yorku, kde řídil italsky psaný deník *Il Proletario*. Jestli potřebuješ dopisovatele pro Švýcarsko, psal mu, máme tady „mladého velmi inteligentního hochu“, který by to dokonale zastal. [65] Když se Serrati vrátil do Evropy, nedošlo na Zanniniho návrh okamžitě, ale myšlenka již zakořenila a v červnu 1903 Mussolini podepsal svůj první článek pro *Il Proletario*. Spolupracoval také s *LA Vanguardia socialista*, týdeníkem revolučních odborářů, jehož sídlo bylo v Miláně a který řídili Arturo Labriola a Walter Mocchi. Žádný z jeho článků ještě nesvědčí o velkém novinářském talentu, který se projeví později, na stránkách *Avanti!* a pak v *Popolo d'Italia*, ale mnoha činovníkům, ba i prostým čtenářům socialistického tisku jeho jméno již nebylo neznámé.

ITALSKÉ INTERMEZZO

Dne 27. října 1903 dostal Mussolini od svého bratra Arnalda telegram, v němž mu oznamoval, že jejich matka je vážně nemocná: „*Mamma aggravatissima, vieni subito.*“ Svěřil jednomu příteli své šaty a knihy a okamžitě nastoupil do vlaku do Forlì, kde si najal auto na cestu do Dovie. V podvečer přijel do Varano dei Costa, rodinného domu, před nímž na něj čekal Arnaldo, Edvige a otec, jenž se mu zdál předčasně zestárlý, shrbený několika měsíci, které strávil předchozího roku ve vězení. [66] Rosa Maltoniová byla naživu, ale její stav považoval lékař za beznadějný; Benitovi zakázali za ní jít z obavy, aby dojetí nezlomilo její poslední síly. Musel počkat několik dnů, než ji mohl obejmout, a několik týdnů uběhlo v očekávání zlepšení, jež se začalo projevovat v prvních prosincových dnech. Před Vánocemi byla zcela uzdravená.

Mussolini neopustil Švýcarsko s myšlenkou na definitivní návrat do své země, což mělo několik důvodů. V první řadě touhu setkat se v Lausanne znovu s mladou ženou, s níž se seznámil v létě a k níž pociťoval první známky *innamoramento*. Krátce po svém vypovězení z kantonu Ženeva začal totiž chodit mezi politické emigranty z východní Evropy, kde se seznámil se studentkou medicíny polského původu vdanou v Rusku, která žila v Ženevě. S Eleonorou H., napsal, „se přátelství brzy změnilo v lásku“ [67] .

K této pohnutce citového druhu se přidával jeho odpor k plnění vojenských povinností. Mussolini několikrát projevil svoji nechuť k principu odvodů a nepřátelství vůči armádě: „škole slepé poslušnosti“ a nástroji buržoazní represe. V dopisech zasílaných z Dovie do listu *La Parola dei socialisti* pranýřoval „projevy nevědomosti“ mladých rekrutů z ročníku 1883, kteří v Predappiu odcházeli na vojnu, „jako by to byl nějaký svátek“ [68] . Jelikož on sám měl být povolán na vojnu na jaře, mohl svůj soud těžko změnit, a protože platnost jeho pasu končila s koncem roku 1903, musel učinit rychlé rozhodnutí, než mu bude překročení hranic zapovězeno.

A konečně tu byl třetí důvod, možná zásadnější, o kterém mluví

Benito v několika krátkých větách v dopise příteli Bedeschimu ze 7. listopadu:

„Jsem doma kvůli zdravotnímu stavu své matky. Ať nemoc skončí dobře, jak doufám a jak si přeji, nebo špatně, vrátím se do světa. Budu mít radost, když tě v následujících dnech uvidím a pohovoříme si. (...) Protože na konci listopadu se znovu spakuju do neznáma. Pohyb se pro mě stal potřebou; nehybný chcípnu.“ [69]

Mussolinimu je dvacet let. Ve Švýcarsku zažil obtížný, ale povznášející život, který odpovídal jeho zálibě v dobrodružství a vášni k revolučnímu životu na okraji, kterou během desetiletí *risorgimenta* zažívaly velké postavy politické konspirace a emigrace. Nedokáže si představit, i kdyby našel nějaké místo, což je nejisté, že by se vrátil do kůže venkovského učitele a dělal kariéru v povolání, které nemá rád. Zůstat znamená zvolit si rutinu a zabřednout. Odejít znamená zpřetrhat pouta, s rizikem, že se nevrátí. Mezi těmito dvěma budoucími možnostmi si bez váhání zvolil tu druhou a 27. prosince v doprovodu Arnalda a několika přátel, kteří s ním chtěli jet kousek cesty, nasedl ve Forli do vlaku do Švýcarska.

ROZHODUJÍCÍ ROK

Poté, co nechal mladšího bratra v Bernu, kde ho očekávali dva krajané, odjel Mussolini do Ženevy. Přijel tam 30. prosince, za „sibiřského mrazu“, a okamžitě se snažil navázat styk se Salvatorem Donatinim, socialistickým advokátem původem ze Sieny, s nímž plánoval založení časopisu *I Tempi nuovi* (Nové časy). Ale Donatini musel narychlo odejít z města, neboť ho úřady z kantonu vyloučily, a uchýlil se do Annemasse v Savojsku, hned za hranicí. Benito se ihned rozhodl jít za ním a ubytoval se v Café de Provence, kde strávil dva první měsíce roku 1904, rozhodujícího roku v politickém i intelektuálním vývinu budoucího diktátora.

O tomto krátkém pobytu ve Francii se mnoho neví. Podle různých svědectví prý Mussolini pracoval nějaký čas jako vozka v pískovcovém

lomu, [70] ale on sám o tom ve svých autobiografických vzpomínkách z let 1911–1912 neříká nic. Zato dlouze vysvětluje, že plán na časopis vzal brzy zasvé pro nedostatek financí ze strany přátel, kteří o ně byli požádáni, jak ve Švýcarsku, tak v Itálii. Podařilo se dát dohromady sotva sto franků, z čehož nebylo možno zaplatit ani výdaje na výrobu prvního čísla, a ještě méně zajistit pokračování podniku, který byl tedy opuštěn, ještě než se zrodil. [71] Zbytek času byl věnován dlouhým procházkám po okolí, během nichž učinili oba přátelé „několik zajímavých známostí“: zvláště s jistou Giuliettou F., „půvabnou a bledou midinetkou“, s níž měl Benito – a věděl proč – „citové a platonické intermezzo“, a zvláště s „paní Emilií“, která ze stejných důvodů nemohla „spáchat cizoložství“, když ho o něco později navštívila v Ženevě, ale jež s ním ještě více než rok udržovala písemný styk. [72]

A zde došlo k epizodě, která zůstala v životě Benita Mussoliniho v exilu zahalena v temnotě. Měl prý během svého pobytu ve Francii podniknout cestu do Paříže, o níž se neví, zda zůstala ve stadiu plánů, nebo ne. Ve své velmi oficiální biografii věnované zakladateli fašismu Yvon de Begnacová prohlašuje, že o ní dostala důvěrné sdělení v roce 1935 přímo z úst Mussoliniho, který jí prý vysvětlil, že odjel do francouzského hlavního města na žádost starého Ciprianiho, který byl „velkým přítelem jeho otce“, ale že ho po příjezdu do Paříže nenašel. [73] Kupodivu se o této události vůbec nezmiňuje ve svých pamětech a mnoho jeho životopisců – jako Renzo de Felice – soudí, že k ní pravděpodobně nedošlo. Jiní ji zařazují do období po prvním pobytu v Savojsku: počínaje Pietrem Nennim, jenž, než se stal jedním z jeho nejrozhodnějších protivníků, znal Mussoliniho před rokem 1914 a jenž v knize vydané v roce 1945 hovoří o této epizodě z *duceho* života jako o jisté skutečnosti. Podle něj prý Mussolini vykonal část cesty pěšky, spal pod mosty přes Seinu a strávil noc v cele pro potulku. [74]

V archivu policejní prefektury v Paříži se zachoval dokument s datem 26. června 1904, který vyvrací Nenniho líčení, alespoň v tomto posledním bodě. Jde o zprávu zaslanou policejním komisařem, šéfem

3. brigády, generálnímu řediteli vyšetřování, v níž tento úředník cituje zprávu strážníka Tondelliera o vyhoštění „italského anarchisty Benita Mussoliniho“ z kantonu Ženeva, o němž existují obavy, že ilegálně uprchl na francouzské území. „Po řečeném Mussolinim se bezúspěšně pátralo v Paříži,“ píše. „Cizinecké služby a ubytovací zařízení o něm nemají žádnou zprávu.“ [75] Více se toho o této hypotetické cestě neví.

Jisté je, že 1. března Mussolini odjel z Annemasse do Ženevy, kde brzy navázal milostné vztahy s Eleonorou H. a obnovil svou činnost cestujícího propagátora a novináře. S Giacintem Menottim Serratim se setkal poprvé v „lidové jídelně“. O jedenáct let starší Serrati byl tehdy druhým mužem italského socialismu ve Švýcarsku, kam emigroval v roce 1899. Byl zvolen tajemníkem Socialistického svazu Italů a právě on dosáhl o dva roky později jeho přeměny ve stranu a jeho spojení s PSI. Poté opustil konfederaci a ujal se v New Yorku vedení týdeníku *Il Proletario*. Vážné sváry s bouřlivým podsvětím italských anarchistů v exilu ve Spojených státech ho ovšem brzy přiměly k návratu do Evropy a počátkem roku 1904 je zpátky ve Švýcarsku, kde bez potíží získá zpět své vedoucí postavení, zároveň jako generální tajemník strany a jako ředitel listu *L'Avvenire del lavoratore*? [6]

Přátelské svazky, které mladý Mussolini naváže napřed v Ženevě a o něco později v Lausanne se Serratim, hrály nepochybně významnou roli v utváření jeho politické kultury. Ne že by se oba muži vždy shodli, zdaleka ne. Serrati byl velmi proti revolučnímu odborářství a přál si dát straně „přísnou organizaci a největší disciplínu“ – toto téma rozvinul následujícího roku Lenin ve spisku *Co dělat?* –, zatímco Mussolini se již silně klonil k anarchoodborářství. Ale u Serratiho získává znalost a chápání marxismu, což mu až dosud scházelo. Ve svých pozdějších rozhovorech s de Begnacovou vysvětluje, že pro jeho otce marxismus „spočíval v tom, že žádal od *Manifestu* řešení problémů společnosti“ [77] a on sám se příliš neodchýlil od vulgáty hlásané kovářem z Dovie. Jak říká de Begnacová, „setkal se s Marxem coby zájemce o politiku, coby svědomitý samouk filozofie a okrajový čtenář klasických příruček

o politické ekonomii“ [78]. Se Serrati, stejně jako s Angelicou Balabanoffovou probíhal kontakt s marxistickou ideologií na zcela jiné úrovni.

Později, při velkém zlomu z roku 1914, se oba muži setkají v nepřátelských táborech. Serrati volil s většinou socialistů neutralitu Itálie, zatímco Mussolini byl aktivně činný na straně „levicových intervencionistů“ a musí přenechat svému bývalému druhovi z exilu řízení listu *Avanti!*. Ale zatím udržují srdečné vztahy. Benito, který sám nemá „co nechat v zástavě“, uložil v zastavárně předměty, které mu svěřil jeho přítel. Serrati doprovází někdy mladšího kolegu na jeho cestách a účastní se s ním mítinků, které strana organizuje v různých městech švýcarské konfederace. Jednoho dne, když se nacházejí v Ouchy ve společnosti jiné „těžké váhy“ italského socialismu v exilu Ottavia Dinaleho, se dozvěděli z četby inzerátů v jednom lausanneském deníku, že v sousední zbrojnici se prodávají po pěti francích staré nefunkční vojenské pušky s bajonety i patronami. Okamžitě vypluli ke zbrojnici v loďce, Mussolini u kormidla a Serrati s Dinalem u vesel. Vrátili se až večer, vybaveni kompletní výzbrojí, ale dost komickou pro fantastickou výpravu na italský poloostrov po vzoru Pisacaneho a jeho mazziniovských druhů, kteří vyrazili v roce 1857 vzbouřit a osvobodit jižní Itálii. [79]

Během svého krátkého pobytu v Ženevě měl Mussolini rozpornou diskusi na téma existence Boha s římským evangelickým pastorem Alfredem Taglialatelem. Ten o několik měsíců dříve vykonal misionářské turné po italských koloniích ve Švýcarsku a hodil Mussolinimu rukavici, kterou nemohl zvednout, protože musel odjet z Lausanne na přednáškové turné a pak spěchat ke své nemocné matce. Po svém návratu souhlasil s diskusí, která se konala 25. března v Lausanne před 500 posluchači. Pastor kvůli tomu zvláště přijel z Itálie a Mussolini, jenž přišel v doprovodu Serratiho a několika dalších vůdců socialistické emigrace, udal úvodní tón gestem, které následně označila Angelica Balabanoffová za „povrchní a nesmyslné“ [80]. Požádal někoho z posluchačů, aby mu půjčil své hodinky, položil je před sebe a

zvolal: „Dávám Bohu pět minut, jestli existuje, aby mě srazil bleskem. Jestli to do uplynutí té doby neudělá, tak neexistuje.“ Po čemž se oba řečníci střetli verbálně a Mussolini stavěl proti pastorovým klasickým argumentům stejně tak očekávané argumenty racionalistického a volnomyšlenkářského proudu. Jeho závěrečná řeč byla publikována o pár měsíců později v Luganu pod titulkem *L'Uomo e la divinita*, první dílo z „Mezinárodní knihovny racionalistické propagandy“ založené Serratim. [81] Úspěch, s nímž se jeho diskusní příspěvek setkal u jeho stranických soudruhů, z něj učinil odborníka na náboženské otázky, a když v červnu 1904 přijel do Lausanne belgický socialistický reformista Vandervelde, aby zde pronesl přednášku na téma „Socialismus a náboženství“, byl za jeho oponenta určen on.

Od svého příjezdu do Ženevy měl Mussolini úmysl zapsat se na univerzitu. K tomu potřeboval získat příslušné povolení k pobytu, které úřady kantonu vydávaly jen po předložení pasu. Jelikož tomu jeho vypršela platnost na konci prosince 1903, bez váhání zfalšoval datum a předělal trojku na pětku. Protože však zfalšování bylo příliš zřetelné, nechala ženevská policie dokument zkontrolovat italským konzulem v Bellinzoně, a když se Mussolini dostavil 9. dubna na cizinecký úřad, byl okamžitě zatčen a uvězněn, napřed v Ženevě – kam ho chodila krásná Eleonora denně navštěvovat [82] –, pak ve vězení v Lucernu, jehož zdi, jak vyprávěl o pár let později v Tridentu v deníku vedeném Cesarem Battistim, byly plné nápisů napsaných povětšinou italsky. [83] Strávil tam velikonoční neděli. Byl to, napsal, „jeden z nejtrudnomyslnějších dnů mého mládí“ [84]. Když byl Mussolini po týdně osvobozen, bylo mu okamžitě doručeno vypovězení z kantonu Ženeva. Jako předchozího roku byl vyprovozen na nádraží a odeslán s eskortou směrem na Chiasso, ale tentokrát to bylo se soudním rozhodnutím, které vynesl vojenský soud v Bologni: jeden rok žaláře za „prostou dezerci“. V Belinzoně, hlavním městě Tessinu, ho nicméně nechali vystoupit z vlaku, odvedli ho na četnickou stanici a k jeho velkému údivu ho propustili na svobodu. Švýcarské úřady se totiž nechaly pohnout velmi ostrou kampaní, vedenou v jeho prospěch jeho

socialistickými soudruhy. Zamíchal se do toho přistěhovalecký tisk a pak i tisk konfederace a o „případu Mussolini“ se hovořilo před Velkou radou Tessinu, na níž si radikální poslanec Antonio Fusoni vymínil odhlasování návrhu žádajícího osvobození odsouzence.

Jelikož mu byl zapovězen pobyt v Ženevě, kde nicméně tajně navštívil svou přítelkyni Eleonoru H., zvolil si Mussolini za nové místo pobytu Annemasse. Setkal se tam s Donatinim a pracoval zřejmě po nějaký čas jako zemědělský dělník. U příležitosti druhého pobytu v tomto savojském městečku vyvstala otázka jeho případných vztahů s francouzskou policií, po obžalobě, již proti němu sepsala Maria Rygierová v brožuře vydané v Belgii, *Mussolini, konfident francouzské policie čili Skryté důvody jeho „obrácení“*, a toto obvinění potvrdila v článku z roku 1945. [85] Maria Rygierová byla v té době mladou revoluční socialistkou buržoazního původu (její otec byl polský sochař žijící v Itálii), napojená na skupinu *L'Avanguardia socialista* Artura Labrioly a důvěrná přítelkyně Angeliky Balabanoffové. Ta vysvětluje ve svých pamětech, že „srdečně nenáviděla Mussoliniho od chvíle, kdy se s ním poprvé setkala na propagandistickém turné ve Švýcarsku“ [86]. To je možné. Neví se, jaké mohly být pohnutky tohoto záhy se zrodivšího nepřátelství, jisté ale je, že Maria Rygierová, stejně jako Angelica Balabanoffová a mnoho dalších vedoucích činitelů italského socialismu nikdy neprominuli Mussolinimu jeho „zradu“ z roku 1914, a tím méně, samozřejmě, jeho pozdější vývoj. Také nevynechali jedinou příležitost, aby na něj neuvalili nejen zodpovědnost za válku a zločiny fašismu, ale také za všemožné zpronevěry a podlosti, podle praxe, jež se stala pravidlem v komunistickém hnutí po rozštěpení v roce 1921 a jejíž jedinou obětí nebude vůdce fašismu.

Co vyčítala budoucímu fašistickému vůdci Maria Rygierová – u níž je třeba připomenout, že poté, co za fašismu odešla do exilu ve Francii, bojovala v roce 1946 v řadách Liberální strany za uchování monarchie? To, že byl za svého pobytu v Annemasse (a také později) konfidentem francouzské policie. Toto obvinění převzala jednohlasně celá stranická literatura, ale univerzitní historiografie k němu zůstává

obyčejně skeptická a dnes při zkoumání zpřístupněných archivů se ukazuje, že se na ničem nezakládá. Maria Rygierová tvrdila, že má své zdroje, napřed (v článku z roku 1928) od Pierra Charpyho, ředitele deníku *Le Flambeau*, a pak (v pozdější verzi) od Maurice Moniera, velmistra Velké francouzské lóže, který prý byl obeznámen s „Mussoliniho spisem“, který na něj měla Sureté générale.

Ovšem existuje-li skutečně „Mussoliniho spis“ v archivech Sureté générale, [87] které obsahují několik místností týkajících se let 1903–1905, a může-li být tento spis doplněn tím, který figuruje v inventáři krajského archivu Horního Savojska, [88] žádný z dokumentů chovaných v těchto dvou fondech tezi předkládanou Marií Rygierovou nepotvrzuje. Mussolini je v nich představován různými úředníky, kteří měli za úkol poznat jeho činnost rozhodného revolucionáře – nejčastěji je považován za anarchistu –, a jako takový je předmětem pozorného sledování ze strany policejních služeb, jak v Annemasse, tak v různých městech Švýcarska, kde má Sureté générale své „informátory“. Ani jedna cesta mladého činovníka do toho či onoho místa Švýcarska, ani jeden mítink, kam odjíždí, ani jedna eskapáda mimo švýcarské území, jež by zavdaly příčinu k poznámce či hlášení zvláštních agentů. A nikde sebemenší známka jakékoli tajné úmluvy mezi italským emigrantem a bezpečnostními službami republiky.

Po tomto druhém francouzském intermezzu se Mussolini vrátil v prvních květnových dnech do Švýcarska, ne však do Ženevy, kde přes intervenci rady Wyseho v jeho prospěch u Velké rady kantonu stále podléhal výnosu o vyhoštění, ale do Lausanne, kde si pronajal pokoj v rue de la Caroline, naproti Lidovému domu, a kde pokračoval ve své obvyklé činnosti.

Posledních šest měsíců jeho pobytu ve Švýcarsku bylo nepochybně nejprospěšnějších a měly asi největší význam v politickém a intelektuálním utváření mladého emigranta. Větší část svého času dělil mezi stranickou činnost a život obyčejného studenta, žijícího z trochy peněz, které mu posílala matka nebo které měl z honorářů, překladů a

hodin italštiny nebo francouzštiny. Chodil na letní kurzy na univerzitu a horečně četl všechno, co ho mohlo upevnit v jeho přesvědčení.

Angelica Balabanoffová napsala: „Mezi spisovateli, které zvláště oceňoval, byli Nietzsche, Schopenhauer, Stirner – muži oslavující vůli, vlastní já, individuální akci mnohem více než činnost mas. Bylo nevyhnutné, aby se nakonec nadchl pro teorie Blanquiho, francouzského radikála, který chápal revoluci jako násilný *státní převrat* – uchopení moci malou skupinou spiklenců; a spíše než v Marxově kolektivismu, je třeba hledat klíč k Mussoliniho pozdějšímu vývoji v Blanquiho revolučním avanturismu.“ [89]

To vše je možné, ačkoli Mussolini nečekal, až bude ve Švýcarsku a bude číst klasiky anarchistické vzpoury, aby se cítil Blanquiho učedníkem. Jako sloužil za vzor zakladateli fašismu, inspiroval Blanqui přinejmenším stejně Lenina svou koncepcí revolučního převratu. Mussolini také čerpal svou politickou kulturu ze spisů Bakunina, Kropotkina, od něhož přeložil za pobytu v Dovii *Řeči vzbouřence*, a z italských a francouzských teoretiků revolučního odborářství i z univerzitních přednášek velkého sociologa a ekonoma Vilfreda Pareta.

[90]

Na toto období si Mussolini uchová nadlouho velmi živou a tesknou vzpomínku. Poprvé od chvíle, co vyšel ze školy, měl možnost a čas studovat, chodit do knihoven a poslucháren na velké univerzitě. A hlavně, poprvé přestával být neznámým člověkem a bez titulu. Jeho potíže se švýcarskými úřady, jeho dvojí vyhoštění, tisková kampaň, která následovala po jeho zatčení v Ženevě, a také některá jeho veřejná vystoupení – jako známá diskuse s páterem Taglialatelem – na něj nakonec přitáhly pozornost, poskytly mu mezi emigrací pověst stoupající hvězdy, což mohlo jen přinést uspokojení jeho egu. Stýkal se s několika význačnými postavami italského i mezinárodního socialismu a pohyboval se v prostředí, s nímž se cítil spjatý. Když o třicet let později hovořil s Yvon de Begnacovou v Benátském paláci, uniklo mu toto důvěrné sdělení: „To bylo možná jediné období mého života, kdy jsem se necítil sám.“ [91]

V první řadě mezi osobnostmi, s nimiž se stýkal a jež na něj měly značný vliv, figuruje Angelica Balabanoffová. Mussolini se s ní nejspíše poprvé setkal 18. března 1904 v Lausanne, u příležitosti vzpomínkového mítinku na pařížskou Komunu, jehož se měl zúčastnit také Lenin. To, jak socialistická činovnice vyličila toto setkání ve svých pamětech, vychází, jak jsme viděli, z čiré fantazie. Mísí totiž do vzpomínek na události vzpomínky na vyprávění, samo více méně fantazijní, v němž jí Mussolini líčil své mládí v Romagni a svůj bídny život emigranta a psance. Jejich svědectví se nicméně v některých bodech protínají, vyplývá z nich, že ta, jež se později stala jeho zástupkyní ve vedení listu *Avanti!*, na něj měla trvalý vliv. A opět se svěří s tímto vyprávěním, nečekaným u muže, kterého Balabanoffová, jež se později stala jeho nepřítelkyní, při každé příležitosti neváhá popsat v těch nejvíce opovržením hodných barvách, právě Yvon de Begnacové:

„Opakuji, dlužím Angelice mnohem víc, než si myslí, že jí dlužím. Ona měla politickou moudrost. Byla věrná idejím, za které bojovala. Aby je hájila, opustila své bohaté sídlo, svou rodinu s buržoazní tradicí. Její velkodušnost neznala hranic, stejně jako její přátelství a její důvěrnost. Kdyby mohl socialismus připustit liturgii, náboženské obřady, svatá Angelica socialismu by musela mít místo v první řadě v politickém nebi, majícím Marxe za stvořitele země i nebes. Kdybych se s ní nebyl setkal ve Švýcarsku, byl bych zůstal drobným stranickým činovníkem, svátečním revolucionářem.“ [92]

Tomuto portrétu, ať již je upravený *duceho* oficiálním biografem či ne, neschází realismus. Angelica Balabanoffová se narodila roku 1869 v bohaté rodině vysokých ukrajinských úředníků. Vypráví ve svých pamětech, že její rodiče někdy cestovali ve zvláštním vagoně vyhrazeném pro cara. Dostala se na střední školu pro elitu, ale když jí tehdejší sociální tlaky zabránily dokončit úplná univerzitní studia, podařilo se jí přesvědčit rodinu, aby ji nechala odejít do ciziny. Na univerzitě v Bruselu, jejíž rektor byl marxistický sociolog de Greef, chodila na přednášky socialistických a anarchistických profesorů, kteří

na ni měli rozhodující vliv, stejně jako známost, kterou udržovala s italským advokátem U. Zannim, jenž emigroval do Belgie po událostech z roku 1898. Odtud přešla do Německa, kde se seznámila s Augustem Bebelem a Clarou Zetkinovou, s níž navázala přátelství, a pak do Itálie, kam odjela v roce 1900, aby na univerzitě v Římě chodila na přednášky Antonia Labrioly, jenž tam vyučoval filozofii, a konečně do Švýcarska, ne však, aby tam našla útočiště jako jiní socialističtí činitelé, ale se zřetelně projevovaným cílem rozsévat marxistickou víru a obracet na víru masu emigrantů.

Angelice bylo tedy asi o patnáct let více než „vyhladovělému“ a „hysterickému“ mladíkovi, o němž tvrdí, že ho „dostala z bídy a beznaděje“ [93]. Až na svou oslnivou kšticí nemohla být považována za krásku. Ale kromě toho, že Mussolini vůbec nebyl skoupý ve věci ženské krásy, neodpovídala zcela ani divokému portrétu, jak ji vykreslila Margherita Sarfattiová v díle, které věnovala roku 1926 zakladateli fašismu. „Neměla smysl pro humor, ani smysl pro krásu – naštěstí pro ni –, jinak by se vrhla do nejbližší studně. Třebaže s vodou si dvakrát dobře nerozuměla.“ [94] Měla šarm, velkou kulturu, skvěle hovořila a měla obrovské zásoby něhy. O tom, že byla od samého počátku okouzlena snědým Italem, není žádných pochyb, a to, že na oplátku byl Benito přitahován duchovním charismatem této velké dámy, její ušlechtilostí, vášnivou povahou, se zdá stejně očividné. V mnoha ohledech odpovídala Angelica z jeho strany dvojímu očekávání: jednak matky, jejíž nepřítomnost mu byla tím bolestnější, že věděl, že jsou její dny sečteny, a jednak společenského a intelektuálního statutu, po němž hluboce toužil.

Z toho se zrodil vztah, který byl bezpochyby spíše milostným přátelstvím než skutečným poměrem. Ani jeden ani druhý nikdy neřekli, že by byli milenci, ať v době jejich pobytu ve Švýcarsku, nebo později: což nezabránilo tomu, aby o nich nekolovaly nejbáznivější fámy, počínaje tou, podle níž měla být Angelica – a ne Rachele – matkou Eddy, starší Mussoliniho dcery a budoucí hraběnky Cianové. Ať tak či tak, je zde zkratka a dobře silný vztah mezi oběma exulanty,

který měl o pár let později pokračování ve vedení listu *Avanti!* a jenž měl dozajista v životě budoucího *duceho* velký význam.

První služba, kterou mu Angelica poskytla, bylo, že mu pomohla přeložit pro jednoho milánského nakladatele Kautskyho *Budoucí revoluci*. Mussolini totiž uměl jen chatrně německy a Balabanoffová, jež hovořila plynne několika jazyky, ho musela často zastoupit, aby s věcmi pokročil. Vyhýbala se nicméně tomu, aby ho odrazovala: „Celý čas, co jsme pracovali společně, jsem se snažila dát mu pocítit, že jsem mnohem více jeho spolupracovnice než jeho učitelka,“ [95] řekla. Naštěstí byla brožura krátká a Benito mohl brzy inkasovat padesát franků, které nakladatel slíbil. Poté se Angelica snažila svému mladému příteli poskytnout politické vzdělání či je zdokonalit. Její paměti jsou v tomto bodě bohaté na zápisy, na které je ovšem třeba pohlížet s opatrností, neboť pocházejí z roku 1938 a týkají se osobnosti, jejíž politická dráha byla tehdy považována za předurčenou. Na tom, co nám říkají o Mussoliniho povaze a politické kultuře, není ostatně nic překvapivého. Angelica Balabanoffová totiž hovoří o „naprosto nedisciplinované povaze“ Alessandrova syna. Vysvětluje, že „vyrůstal mezi radikály v nejrevolučnějším kraji Itálie“, že jeho nenávist k útlaku vychází z „pocitu ponížení a frustrace“, že ho žene „žízeň po osobní pomstě“, že klíč k jeho pozdějšímu vývoji je třeba hledat „spíše v Blanquiho revolučním avanturismu než v Marxově kolektivismu“ [96] atd. Nic z toho není sporné, leda to, že s dědictvím stejně zatíženým společenským a psychologickým tlakem se mnoho vůdců mezinárodního socialismu, a ne bezvýznamných, vydalo jinou cestou.

Po celou dobu, co trvalo to, co Angelica nazývá svou „spoluprací“ se svým romagnolským přítelem, na něj měla nicméně nesporný vliv, půjčovala mu knihy a brožury, nutila ho číst texty, které ho *a priori* nelákaly a které kontrastovaly s jeho obvyklou četbou, a povzbuzovala ho, aby překonal své „vzteky“ a studoval politickou ekonomii a dějiny dělnického hnutí. A Mussolini, jenž se k ostatním ženám obyčejně choval jako dominantní samec, ba hulvát, měl zřejmě k této osobě z intelektuální buržoazie, jež mu imponovala svým společenským

původem a svým vzděláním, zcela jiný postoj.

„Možná proto, že trochu věděl, v jakém prostředí jsem žila – a jeho spojení se členem třídy, o níž tvrdil, že jí pohrdá, ho naplňovalo směšnou hrдостí –, a zčásti také proto, že jsem byla žena, u níž neměl žádnou potřebu ‚dokazovat‘, že má stejnou či větší cenu, jako ostatní, zřejmě ho nepopuzovaly mé rady ani mé výčitky, ani když se odmítal jimi řídit. Potřeboval někoho, kdo by na něm závisel, ale jeho ješitnost by nikdy nesnesla opak. Se mnou se nepokoušel skrývat svou slabost. (...) Po celý čas, co trvala naše spolupráce, jsem mu neustále zachovávala své přátelství, protože jsem věděla, že jsem jediná osoba, s níž může být sebou samým, jediná, u níž se nemusí namáhat s blufováním.“ [97]

Tato „spolupráce“, jež Mussolinimu nebránila v tom, aby se prchavě stýkal s krásnou Eleonorou až do jejího definitivního odjezdu do Ruska – strávil s ní poslední noc v Lausanne a vyprovodil ji pak až do Curychu – ho mohla zřejmě přimět když ne k přetržení všech vazeb s revolučním odborářstvím, tak alespoň ke sblížení s tezemi ortodoxního marxismu. Dne 13. listopadu skutečně pronesl přednášku v Lausanne o „neomarxismu“, v níž potvrdil, proti těm, kteří volali po revizi této doktríny, platnost a aktuálnost myšlení německého filozofa. Ale v té době se již chystal k návratu do Itálie. Italská vláda se rozhodla na počest prince Umberta, jehož narození se slavilo, amnestovat některé odsouzené, a mezi nimi ty, kteří byli souzeni za prostou dezerci. Po jistém váhání a nových úvahách o emigraci do Spojených států se Benito rozhodl vyhovět přáním své matky a vrátit se do Itálie, aby tam vykonal svou vojenskou povinnost.

Dne 14. listopadu 1904 odjel z Lausanne do Bernu, kde jeho bratr Arnaldo také zakusil „dobrodružný život emigranta“, a pak strávil dva dny v Luganu ve společnosti Angeliky Balabanoffové, jež tehdy v tomto městě řídila malý socialistický časopis *Su Compagno!*. A konečně, po krátké zastávce v Miláně, nasedl do vlaku do Forli, čímž učinil tečku za dvěma a půl lety exilu a dobrodružství.

KAPITOLA 3

REVOLUČNÍ SYNDIKALISMUS

Po návratu do Dovie nalezl Mussolini otce i matku „ve skvělém zdravotním stavu“ [1]. Rose Maltoniové, jež hodně naléhala, aby se Benito vrátil z ciziny, aby měla u sebe alespoň jednoho syna, až nastane konec, jehož blízký příchod cítila, se ulevilo, a Alessandro se pomalu zotavoval z následků svého věznění. V očekávání svého povolávacího rozkazu u nich strávil Benito několik týdnů, zastupoval matku ve škole a sdílel s rodinou „důvěrné a láskyplné soukromí“ [2] zimních večerů. Zaslal ještě jeden článek do Švýcarska pro *L'Avvenire del lavoratore* a pak na konci prosince odjel do Forli, kde mu sdělili, že bude o pár dnů později povolán k X. pluku bersaliérů – horských myslivců –, který byl ve Veroně.

Amnestovaný neamnestovaný, Mussolini tam přicházel s pověstí podvratníka, která musela jeho nadřízené přimět k tomu, aby si na něj dávali dobrý pozor. Nemuseli to činit příliš dlouho: Mussolini se od počátku choval jako disciplinovaný voják, v instituci, proti níž až dosud důrazně bojoval, se mu očividně líbilo. Máme vidět v tomto náhlém obratu známku snahy o opatrnou přetvářku? Koneckonců po návratu do civilního života a k revoluční bojovnosti se mu jeho antimilitaristické reflexy brzy navrátily. A přitom když hovoří o tomto období svého života o pár let později, v době věznění za to, že se stavěl proti vyslání vojska do Libye, z jeho slov jsou patrné spíše příznivé dojmy. Hovoří o dobrodiní tělesného cvičení (je ze své roty nejlepším ve skoku do výšky), o svém potěšení ze styku se svými romagnolskými druhy i z toho, že se mohl „seznámit s vojáky pocházejícími z jiných krajů“ [3]. Netvrdí, že by prováděl mezi svými druhy ve zbrani nějakou propagandu, i když jeden z jeho turínských přátel, jistý Dario S., ho k tomu ponoukal. [4] V dopise, který poslal do Dovie po smrti své matky, mu vysvětluje, že jednak vnitřní situace, v níž se nachází, ho nepobízí, aby se pouštěl do podobného stranického podniku – „potřebuji soustředění a ticho“ –, a jednak vůbec nevěří v účinnost

akce mířící k destabilizaci vojenské instituce, dokud nebude sám lid ochoten provést revoluci. [5] Je pravda, že krátce předtím poslal svému veliteli roty, kapitánu Simonottimu, překvapivý dopis, v němž poté, co mu poděkoval za slova útěchy, napsaná v kondolenčním dopise, a za to, že mu povolil prodloužit si dovolenku, sdělil mu svou touhu poctit matčinu památku plnění svých „vojenských a občanských povinností“ a pěstováním „nejposvátnějších vzpomínek na vlast“ a „připomínáním si hrdinů, kteří svou krví stmelili jednotu vlasti“, a že patří mezi ty, kdo se chystají „postavit rázně hráz ze svých hrudí proti barbarům ze severu v případě, že by se pokusili Itálii ‚zeměpisně zmenšit‘.“ [6] Lze si pouze klást otázky po interpretaci tohoto prapodivného cvičení vlastenecké rétoriky. Pokrytectví někoho, kdo se snaží být dobře zapsán u svých nadřízených, aby přežil za co nejlepších podmínek nutnou dobu vojenské služby? To není jisté. Mussoliniho chování na vojně ukazuje spíše povahové rysy, které se v budoucnosti plně prokážou: mimo skutečnou potřebu tělesného úsilí, k němuž se vojenský život hodí, veliká propustnost k okolí a k vnějším vlivům, mocná touha po začlenění a uznání a také snaha být za každých okolností „premiantem“ [7].

Pouhých pár týdnů po nástupu na vojnu obdržel Mussolini z Dovie telegram informující ho o prudkém zhoršení zdravotního stavu matky, postižené zánětem mozkových blan. Nastoupil do prvního vlaku do Forli a odtud došel – či spíše doběhl – pěšky do rodné vesnice, kam dorazil k večeru, příliš pozdě, aby ho mohla Rosa Maltoniová poznat. Zemřela o dva dny později, 19. ledna 1905: „nejsmutnější datum mého mládí“, napsal Benito, jenž ve své autobiografii z let 1911–1912 [8] pateticky popisuje poslední okamžiky a pohřeb své matky a možná poněkud přehánění vlastní zármutek, který byl nepochybně obrovský (Rose bylo teprve čtyřicet šest let), nebo alespoň reakci svého otce. „Otec vypadal ochromený bolestí,“ napsal. „Již to nebyl muž, ale spíše stín muže.“ [9] Ovšem bolest nezabránila Alessandrovi, aby se o rok později nedal dohromady s vdovou Guidiovou, svou dlouhodobou a veřejně známou milenkou.

Mussolinimu skončila dovolenka, a jelikož nemohl dosáhnout svého předčasného propuštění z armády, „aby mohl pečovat o nemocného otce“ a aby mohl v Dovii suplovat za svou matku, musel se vrátit do Verony k X. pluku bersaliérů. Zbývalo mu osmnáct měsíců vojenské služby, které uplynuly zcela bez zádrhelů. Během svého pobytu v Dovii publikoval v *UAvanguardia socialista* jeden článek (interview s republikánským poslancem z Forli Giuseppem Gaudenzim), prudce nepřátelský k parlamentarismu i k vládní levici. [10] Ale jakmile si znovu natáhl uniformu, až do svého propuštění zachovával mlčení a zdržoval se jakékoli stranické činnosti. V jeho vojenském spisu je potvrzení o dovolence, v němž se píše, že „před nadřízenými vždy vynikal horlivostí a velmi dobrým chováním“ [11] .

Mussolini, propuštěný z vojny 4. září 1906, se ihned vrátil do Dovie, kde se od Rosiny smrti všechno změnilo. Alessandro prodal svou kovárnu s nálevnou a opustil „palazzo Varano“, aby ponechal místo nové učitelce (jelikož dům sloužil za školní třídu). Odešel bydlet do jiného obydlí, kam za ním brzy přišla vdova Guidiová se svými dcerami. Bylo mu teprve dvaapadesát let, ale nemocí a vězněním předčasně zestárl. Návrat do vesnice proběhl tedy v atmosféře velkého stesku, ještě zesíleného nejistou profesionální perspektivou, která se mladíkovi rýsovala. Bylo těsně před začátkem školního roku a žádosti o místo, které podal během uplynulých týdnů na vojně, zůstaly bez odpovědi. Benito se tedy nacházel přibližně ve stejném duševním rozpoložení jako po absolvování školy a za to, že se nenechal zcela zachvátit sklíčeností, vděčil opět několika vyzkoušeným lékům: četbě, dlouhým výletům do okolí Predappia, povídání s přáteli a samozřejmě nezbytným avantýrám se ženami. Už když pobýval v Dovii po smrti matky, udržoval Mussolini vášnivý poměr s mladou učitelkou z Forli Paolou Dantiovou, jež tam přišla zastupovat Rosu. Po návratu Benita do Verony si oba mladí lidé ještě několik měsíců psali a pak s tím skončili „po jistém nedorozumění“ [12] . Stejný scénář se odehrál v září roku 1906: Paolu Dantiovou vystřídala jiná učitelka, Virginia Salvoliniová, s níž navázal téměř okamžitě „jakýsi polomilostný

poměr“ [13] . Ten také neodolal odloučení, ale umožnil Mussolinimu trochu lépe snášet samotu a nečinnost.

Čas od času jezdil do Forli, kde se setkával s novými přáteli: Aldem Parinim, s nímž se přátelil až do počátku války, a s Torquatem Nannim, tehdy socialistou a studentem lycea. Všichni tři mladíci se scházeli v hospůdce Macaron a hovořili po celé hodiny o politice a filozofii. Citovali trochu školometsky Bergsona, Sorela, Kanta a Spinozu, Jamese a Hegela. Podle Pariniho svědectví Mussolini rád hovořil s toskánským přízvukem, což mělo učinit dojem na maloměšťáky sedící u okolních stolů, a pronášel okázale jména i příjmení citovaných osobností i tituly jejich děl. Vrátil se ke svým někdejšími zvykům v odívání a ukazoval se „s třídenými vousy“, v čepici a černé bohémské vázance, zakrývající pochybný límec, to vše zahalené v neodlučné romagnolské *capparelle*. [14]

Máme k dispozici mimo dvou fotografií, jež nám ukazují Mussoliniho po návratu ze Švýcarska – v přísném redingotu s ošoupaným límcem, malou pečlivě sestřiženou bradkou a zamyšleným obličejem pilného studenta a pak v uniformě horských myslivců – dvě osobní karty, pořízené v lednu 1904 a v lednu 1905, z nichž lze rekonstruovat, ovšem s jistými rozpory mezi oběma dokumenty, mladíkův portrét. Ta první, kterou sepsal úředník z prefektury ve Forli na žádost generálního konzula Itálie v Ženevě, ho popisuje jako osobu střední postavy (1,67 m), podsaditou, se světle kaštanovými vlasy a vousy, bledým protáhlým obličejem, s temnými očima, orlím nosem, širokými ústy, pravidelným čelem, což vše tvoří „sympatický vzhled“ [15] . Druhou založil vojenský úřad při Benitově odvodu. Přisuzuje mu postavu vysokou 1,69 m, objem hrudníku 0,98 m a černé vlasy, obočí a oči, snědou pleť, protáhlý obličej, vyčnívající bradu, nízké čelo, silný nos, pravidelná ústa a zdravé zuby. [16] Na tom všem není nic moc výjimečného, leda – jak shodně zdůrazňuje většina jeho současníků – hloubka a magnetismus pohledu, které mladému Mussolinimu dodávaly nesporné kouzlo přitažlivosti.

Právě ve chvíli, kdy ztratil všechnu naději, že nalezne nějaké místo

pro začínající školní rok, přišlo oznámení o jeho jmenování v Tolmezzu, obci ležící až na severu kraje Udine, ve Furlandsku, hned u rakouské hranice, a tedy hodně daleko od Predappia. Mussolini tam přijel 15. listopadu 1906. Předcházelo ho hlášení od prefekta ve Forlì svému kolegovi z Udine, v němž ho označoval za „revolučního socialistu“, jehož je třeba mít pod dozorem. Jeho dobré chování na vojně nestačilo na to, aby se zapomnělo na podvratnou činnost, kterou syn kováře z Dovie prováděl ve Švýcarsku.

GIOLITTIHO ITÁLIE

K novému zapojení Mussoliniho do pracovního procesu a brzy do politické činnosti došlo během hlubokých proměn, dotýkajících se všech aspektů života mladého království. Od roku 1901 vévodí politickému životu silná postava Giovanniho Giolittiho, piemontského státníka pocházejícího – trochu jako Mussolini – po otci z rodiny prostých horalů a po matce z drobného měšťanstva. Po dobrém studiu práv a úřednické kariéře byl zvolen v roce 1882 poslancem za Cueno a ve čtyřiceti vstoupil do politiky, kde brzy získal křeslo ministra a pak křeslo předsedy rady ministrů. V letech 1892–1893 se ocitl poprvé v čele vlády, ale skandál v Banca Romana ho přinutil odejít z vlády a málem definitivně zničil jeho politickou kariéru. Do popředí se vrátil asi o deset let později jako Zanardelliho ministr vnitra (v roce 1901) a v roce 1903 jako hlava vlády. Poté až do počátku první světové války řídil státní záležitosti, buď přímo jako předseda vlády, nebo tím, že z pozadí kontroloval činnost premiérů, které ve skutečnosti designoval panovníkovi.

Giolitti je prostý muž, vyrovnaný, realista bez cynismu, pragmatik, nepřítel sektářských postojů, jenž chce být mužem středu. Je zapsán do skupiny „ústavní levice“, ale sám se o nálepky příliš nestará. Muže, které dosazuje do ministerských týmů, které řídí, vybírá pro jejich schopnosti a energii, nebo případně proto, že s nimi udržuje dobré osobní vztahy, a ne aby vytvářel důmyslnou směs vlivů. Stejně je

tomu u poslanců. Aby dal dohromady většinu a aby ji udržel, dbá na uspokojení místních zájmů a na osobní ambice, jinak řečeno, provádí klientelistickou politiku, spočívající v tom, že ve všech politických uskupeních má zavázané osoby tak, aby je neutralizoval, ba rozložil.

Na této politice není v zásadě nic moc nového. Je dědičkou cavourské praxe *connubio* (svatby), spojující pravý střed s levým středem, a Agostino Depretis ji povýšil na skutečný politický systém: *transformismus*, který se stal v letech 1876 až 1880 doktrínou tehdejších vlád. Představovala proměnu starých formací v koalici různých zájmových skupin, jejichž spojení tvořilo většinu, aniž se kdy definovala politika. Nemohlo tedy existovat střídání s její opozicí u moci, ale šlo o vytvoření kompaktní masy poslanců, hlásících se k liberalismu, patřících k přívržencům některého předáka a usilujících o získání zaměstnání na ministerstvu nebo o načerpání nějakých výhod ze svého postavení.

Giolitti se neuchýlil od této tradice, ústící v marginalizaci parlamentu a zavedení skutečné diktatury. Jako někteří jeho předchůdci neopomněl, když byl předsedou vlády, zastávat zároveň úřad ministra vnitra, což mu umožnilo mít pod kontrolou prefekty, a vykonávat tak přímo kontrolu místní politiky. Odtud prudké kritiky namířené na jeho politiku i na státníka samého – jinak vcelku osobně čestného – ze strany těch, kdo po vzoru mladého Salveminiho (autora knihy vydané v roce 1909) pranýřují v jeho osobě „ministra podsvětí“ (*il ministro della mala vita*).

Neexistence skutečné ideologické opozice mezi politickými skupinami se tak stává prostředkem vládnutí. Napomáhá určité formě politické stability, pokud od jednoho kabinetu ke druhému přetrvávají stejní muži a stejný program. Mezi skupinami, které podporují vládu, pravicí i levicí, liberály a radikály, jsou ideologické či sociologické dělící linie stále více méně zřetelné, a nálepky nakonec nekryjí nic jiného než osobní soupeření a rivalitu přívrženců. Vůči opozici se Giolittiho činnost snaží postupně asimilovat uskupení, jejichž nepřátelství k režimu zůstává teoreticky nesmiřitelné.

To je v první řadě případ katolíků. Přes papežské veto někteří z nich od konce 19. století souhlasili s nedodržováním příkazu zdržet se hlasování tam, kde hrozilo, že to napomůže zvolení socialisty, a v roce 1913 hrabě Gentiloni, hlava Voličského svazu, katolické nátlakové skupiny, uzavřel „smlouvu“ s četnými umírněnými kandidáty giolittiovského přesvědčení, v níž slíbil podporu katolického voličstva všem kandidátům, kteří budou souhlasit s tím, že ve sněmovně podpoří právní ustanovení inspirovaná křesťanskými zásadami (zákaz rozvodu, svoboda školství atd.)

Stejně je tomu do jisté míry u socialistů. Od svého vstupu do Zanardelliho vlády jako ministr vnitra v roce 1901 si Giolitti stanovil za úkol zapojit masy do politického života země, a zaujal proto poměrně laskavý postoj vůči dělnickému hnutí. Například během mocné vlny stávek, která se rozpoutala v Itálii v letech 1901 a 1902 a jež hlavně postihla prostředí zemědělců, prosadil dodržování zákona stejně tak zaměstnavateli jako dělníky a upustil od zahájení všeobecné represe proti socialistickým a odborářským vůdcům. Toto chování vyvolalo prudké nepřátelství ze strany agrárníků z jihu a z údolí Pádu, ale ministr zároveň probudil sympatie četných stávkujících (některé stávky proběhly na venkově za pokřiku „Ať žije Giolitti!“). Když se Giolitti stal předsedou vlády, pokračoval v této politice, jež měla, jak soudil, napomoci spolupráci mezi liberálním křídlem buržoazie, socialistickou stranou a odbory, to znamená mezi nejdynamičtějšími skupinami italské společnosti.

Se stejným cílem byly přijaty od roku 1901 četné a významné sociální reformy. Giolitti, využívající dobré vůle parlamentu orientovaného spíše nalevo, nechal odhlasovat celou řadu zákonů o pracovních nehodách, o práci dětí a žen, smírčích poradních zařízeních, týdenním odpočinku, noční práci atd. Zároveň napomáhá rozvoji pospolitých společností, družstev, pracovních burz, řemeslnických svazů a zároveň ovládnutí těchto organizací placenou elitou kvalifikovaných dělníků, skutečnou dělnickou aristokracií, kterou chce Giolitti oddělit od ubohých a nevzdělaných mas a zařadit

do rámce liberálního státu. To bylo také cílem volebního zákona z roku 1912, který zdvojnásobil počet voličů a dal následujícího roku socialistům 52 křesel.

Giolitti, lhostejný ke kritikám, pocházejícím od části jeho většiny, ví, že jeho *neotransformismus* může pouze vyhovovat buržoazii, která dokázala přijmout lekce Cavoura a Depretise, již posiluje její liberální pravověrnost a kterou nadchlo heslo „ani reakce, ani revoluce“. Politika předsedy vlády je příliš nakloněná dobře pochopeným zájmům nejvlivnějších částí vedoucí třídy, než aby mu zabránila použít strategie, kterou považuje za nejúčinnější. Ta vůči socialistům spočívá v přenesení tlaků, až dosud rozptýlených v zemi a až dosud neschopných projevit se jinak než náhlými výbuchy revolučního ruchu, na známý a dobře kontrolovatelný terén, a to do parlamentu. Byla to v mnoha ohledech vyhraná sázka, v tom smyslu, že od roku 1906 někteří socialističtí vůdci ustoupili od své zásadní opozice vůči režimu, aby nechali projít reformy navrhované hlavou vlády, a někteří z nich odmítali vstoupit do vlády, které předsedal, jen z obavy, že je jejich členstvo odvrhne. Právě proti tomuto reformnímu a participacionistickému proudu, vedenému muži jako Turati a Bissolati, se stavějí od počátku století představitelé revolučního syndikalismu, jehož jedním z hlavních vůdců se stane za pár let Mussolini.

Giolittiho politický projekt zapadá do příznivých hospodářských okolností. Itálie totiž vstoupila od prvních let století do fáze silného rozmachu a urychlené modernizace. Převládající činností ovšem zůstává zemědělství. V roce 1911 je v tomto odvětví, v němž bylo mezitím dosaženo pozoruhodného nárůstu produktivity, stále zaměstnána více než polovina aktivního obyvatelstva. Ale nejrychlejšího a nejhmatatelnějšího pokroku bylo dosaženo v oblasti průmyslu, neboť podmínky k vzestupu byly mnohem příznivější než během předcházejících dvou desetiletí. V první řadě přírodní a technické podmínky: Itálie, chudá na uhlí (v roce 1913 musí ještě dovážet deset milionů tun) i na železnou rudu, začala využívat

obrovských hydroelektrických zdrojů z alpské oblasti a zároveň pokračovala v úsilí o budování železnic a přístavů. A v druhé řadě podmínky spojené s mezinárodním hospodářským vývojem: po dlouhém období deprese, které skončilo kolem roku 1895, následuje období zvyšování cen a rozmachu, které přeruší až krátká cyklická krize z let 1907–1908. A konečně finanční podmínky: veřejný dluh se rychle snižuje díky obnovení rozpočtové rovnováhy (v letech 1898 až 1909 je rozpočet trvale přebytkový) a díky provedení přeměny italských úroků v letech 1903 až 1906 s pomocí francouzských financí. Zahraniční kapitál (německý, švýcarský, francouzský), uklidněný dobrým zdravotním stavem zaalpských financí i měny, přitahovaný rentabilitou investic, je zapojen ve všech průmyslových odvětvích.

To neznamená, že národní kapitál se neúčastní, naopak. Paradoxně neuskutečnění zemědělské revoluce a téměř neexistující drobná zemědělská hospodářství, což je jev, který později analyzoval Antonio Gramsci, umožnily s uchováním latifundijních velkostatků akumulaci kapitálu, investovaného následně do průmyslu na severu.

Projevy průmyslového rozvoje se týkají v první řadě hutnictví, dobře chráněného, kontrolovaného velkými bankami a podporovaného státem. Koncentrace je tam nesmírně silná, toto odvětví ovládá v roce 1914 šest velkých společností v čele se skupinou Ilva, zakladatelkou železáren v Bagnoli u Neapole a široce závislou na bankovním domě Banca Commerciale. V té době produkuje Itálie přes 800 000 tun oceli ročně, tedy desetkrát více než v roce 1896. Dalším rychle se rozvíjejícím odvětvím je strojnictví. I tam vzniklo několik trustů: Orlando a Odero pro loděnice, Breda v Milánu, Ansaldo v Janově, které stavějí lodě, vyrábějí železniční materiál a děla a jejichž zájmy jsou spojeny se zájmy francouzské skupiny Schneider.

Mezi špičkovými odvětvími je třeba jmenovat chemický průmysl se zpracováním pyritu z Toskánska na kyselinu sírovou, psací stroje se založením podniků Camilla Olivettiho v Ivreji, a zvláště automobilový průmysl. Od roku 1914 zaměstnává Fiat, který byl založen jen o patnáct let dříve,

12 000 dělníků a vyrábí každoročně několik tisíc vozidel. Pokud jde o tradiční textilní průmysl, ten se obecně dále rozvíjí, s výjimkou hedvábí, jež má tendenci stagnovat.

Hrubě načrtnutý hospodářský přehled Itálie z počátku století tedy zřejmě musí být příznivý projektu koncipovanému Giolittim a částí buržoazie, která se hlásí k umírněnému liberalismu piemontského státníka a sdílí s ním pocit nezbytného zapojení mas do politického života země. Obecná životní úroveň je na pomalém vzestupu. Úděl průmyslových dělníků se zlepšil díky spojenému působení sociálních opatření prosazených Giolittim a výtěžků dosažených odborářským hnutím. Školní docházka a gramotnost se šířily jak ve městech, tak na venkově. Některé sociální metly, jako malárie, dosud velmi nebezpečná v některých bažinatých oblastech, jako je přímořské Toskánsko a Latium, či pelagra (kožní choroba způsobená nedostatkem vitaminů, jež může vyvolat duševní poruchy i smrt), velmi častá v krajích, kde se obyvatelé živili hlavně *polentou*, jsou na ústupu, stejně jako dětská úmrtnost, zatímco se zlepšují podmínky hygieny, stravování i bydlení. Předpoklady postupné integrace mas, srovnatelné s tou, k níž došlo ve Francii asi o třicet let dříve, jsou tedy nastoleny, nebo se uskutečňují. Parlamentní volby z roku 1913 jsou v tomto ohledu testem dospělosti. Předchozího roku nechal Giolitti odhlasovat volební zákon zavádějící „téměř všeobecné“ volební právo: právo volit bylo přiznáno všem osobám mužského rodu, kteří uměli číst a psát, a analfabetům nad třicet let, což zvýšilo počet voličů z 3,3 milionu na více než 8,5 milionu osob. Bylo by možné si myslet, že náhlý vstup venkovských mas, zčásti ještě ngramotných a bez politického vzdělání, by krátkodobě zvýšil váhu tradiční oligarchie, jejíž vliv na venkově stále převažoval. Giolitti ovšem složil zkoušku ze všeobecného volebního práva úspěšně. Jeho většina vyšla z voleb jistě poněkud oslabená, jelikož jí zůstalo jen 310 křesel z 380, která měla v předchozím shromáždění. PSI měla nyní 52 poslanců a radikálové 73, zatímco „katolíkům“ se zvýšilo jejich zastoupení z 16 na 29 poslanců. Ale nedošlo, jak se někteří obávali, k socialistické tsunami a k opětnému

posílení krajně konzervativních sil. Je však proto Itálie uchráněna před revolucí?

Tento obraz má totiž své stíny, a ne malé. I když je pravda, že ve skutečnosti příjem na obyvatele dosáhl v roce 1914 průměrně 2500 lir, tedy třikrát více než v roce 1860, rozdíl od příjmu Britů (7500 lir), Francouzů a Němců (7000 lir) je stále značný. Na druhé straně nelze pro zmíněné pokroky zapomínat na dvě věci. První se týká regionálních nerovností a rozdílů, někdy značných, mezi jednotlivými výrobními odvětvími. Chudé rolnictvo, bídný dav zaměstnaný jen po část roku, *braccianti*, zvláště na jihu, kde stále vládne extenzivní obdělávání velkostatků, má z hospodářského pokroku jen malý prospěch. A zadruhé privilegované skupiny italského proletariátu (například kvalifikovaní dělníci ze strojíního průmyslu na severu) mají stále nemalé zpoždění za dělnickou třídou z velkých průmyslových národů. Na počátku století byl italský dělník stále jedním z nejhůře placených v Evropě. Patřil také k těm, kdo měl nejdelší pracovní dobu. Je málo odvětví, kde se bojovnému proletariátu podařilo stávkami a měřením síly dosáhnout na zaměstnavatelích osmihodinové či devítihodinové pracovní doby. Většinou, a to platí zvláště pro tradiční průmysl, například textilní, kde jsou zaměstnány hojně nekvalifikované pracovní síly, tvořené hlavně ženami a dětmi, se pracuje jedenáct a dvanáct hodin a více. Pokud jde o platy, ty jsou zvyšovány jen pomalu. Také zde činnost žen a dětí velmi zatěžuje cenu práce v zemi, kde je demografický tlak velmi silný a kde zaměstnavatelé neváhají platit ženskou a dětskou práci dvakrát či třikrát nižší sazbou než práci dospělých mužských dělníků. Existují sice, jak víme, sociální zákony přijaté z iniciativy Giolittiho, jež upravují zvláště práci dětí (v roce 1886 byla věková hranice stanovena na devět let a v roce 1902 na dvanáct let), ale ty nejsou zdaleka uplatňovány.

Lze proto chápat, že za těchto podmínek vypukají mezi dělníky četné výbuchy hněvu a vzpoury, a že na druhé straně socialisté a odboráři nejsou jednotní v tom, že by chtěli přistupovat na hru giolittismu.

REFORMISTÉ A REVOLUCIONÁŘI

Jednota socialistického hnutí, obtížně dosažená v letech 1892 až 1895, je silně otřesena transformační strategií vůdce liberální většiny. Giolitti od počátku své „vlády“ činil mnoho návrhů socialistickým poslancům, aby dosáhl ne-li jejich účasti ve vládách, kterým předsedal, tak alespoň jejich parlamentní podpory, výměnou za sociální opatření navrhovaná vládou. A tato politika nebyla vedoucími činiteli PSI jednohlasně odmítnuta. Jako v Německu byla významná část socialistického hnutí získána pro reformní teze. Muži, z nichž se skládala, pocházející většinou z řad drobné a střední buržoazie, se dost dobře přizpůsobili sociální politice zavedené piemontským státníkem. Jejimi hlavními představiteli byl Leonida Bissolati, Filippo Turati a jeho družka Anna Kulischioffová. Jsou ochotni spolupracovat s buržoazní vládou, aby se uskutečnil minimalistický program určený k provedení „postupné“ transformace společnosti, který se týká hlavně sociálního zákonodárství, shromažďovacího práva a práva na stávku, zavedení progresivní daně z příjmu, všeobecného volebního práva a poskytnutí poslaneckých diet, správní decentralizace atd. Takovýto program je dost blízký cílům Giolittiho, aby mohlo dojít ke spolupráci mezi vůdcem většiny a zastánci politického „gradualismu“. V krajním případě někteří z nich dokonce pomýšlejí na vstup do vlády, které předsedá Giolitti. To je případ Turatiho, jemuž nabídl předseda vlády v roce 1903 ministerstvo, které s váháním odmítl a jehož se vzdal nakonec jen proto, aby zachoval jednotu strany.

Italští „revizionisté“ se totiž střetají přímo uvnitř hnutí s muži nekompromisní a revoluční – anebo „maximalistické“ – orientace, jejímiž nejznámějšími vůdci jsou Enrico Ferri, kriminolog pozitivistické školy, který začal svou politickou kariéru v radikální opozici a pak přešel k marxistickým idejím a v roce 1893 vstoupil do Italské socialistické strany, a Arturo Labriola (kterého nelze zaměňovat s jeho jmenovcem Antoniem Labriolem), mladý neapolský intelektuál žijící v Miláně, kde založil deník *L'Avanguardia socialista*, velmi ovlivněný francouzskými teoretiky revolučního syndikalismu:

Lafarguem, Lagardellem a Sorelem. Tento extremistický směr, zprvu menšinový – na pomezí marxismu a libertářského socialismu – dostal v roce 1903 pod kontrolu list *Avanti!*, stranický deník, na jehož stránkách vedl kampaň proti Giolittimu a proti „ministerialismu“. Následujícího roku získal převahu nad reformisty na sjezdu v Bologni. Zdaleka ovšem není homogenní, a Ferri vystupuje jako umírnující činitel vůči revolučním odborářům, zastáncům generální stávky, kteří velmi aktivně podporují tu, jež vypukla v roce 1904, po smrti dělníka zabitého na Sardinii v bitce mezi stávkujícími horníky a pořádkovými silami.

Tato stávka i ty, jež hojně propukaly během čtyř následujících let, skončily nejčastěji těžkými porážkami pro dělnictvo a zřetelnou ztrátou vlivu revolucionářů, takže na sjezdu ve Florencii v roce 1908 zvítězili reformisté. S Bissolatim se znovu stali pány listu *Avanti!* a ovládali život strany až do sjezdu v kraji Reggio Emilia v červenci 1912, zatímco došlo k roztržce s revolučním syndikalismem.

Vývoj italského odborářství během prvního desetiletí 20. století zrcadlí vývoj socialistické strany. V roce 1906, po boji, v němž proti sobě stály po několik let reformistické a anarchistické směry v odborářském hnutí, se na milánském sjezdu zrodila Confederazione generale del lavoro (CGL). K ideologickým a strategickým neshodám se přidávaly ty, které vyplývaly ze samotné organizace odborů. Reformisté totiž bojovali za koordinaci odborů na národní úrovni, s důrazem na vertikální strukturu, to znamená na svazy. Anarchosyndikalisté si naopak přáli dát větší autonomii místním organizacím: burzám práce, které podle nich představovaly základní buňku budoucí společnosti. Založení CGL značí vítězství centralizujícího reformismu, i když je ze snahy o kompromis vytvořeno konfедераční představenstvo představitelů národních svazů řemesel a průmyslu a Federace ústředních odborových domů: což vyjadřuje vůli propojit obě struktury, horizontální a vertikální. Smlouva, jež byla okamžitě uzavřena s Národním svazem společností vzájemné pomoci a s Národní ligou družstev, dobře ukazuje, že CGL si od samého počátku

zvolila pro přeměnu italské společnosti a zlepšení údělu mas „gradualistickou“ cestu, příliš se nelišící od té, jež byla přijata v jejich „minimálním programu“ „revizionisty“ z PSI; což jí nebrání – podobně jako francouzské CGT – prohlásit se za přísně nezávislou na všech politických uskupeních.

Na prahu první světové války představuje velké reformistické ústředí se svými mocnými svazy – zejména s odborovou federací zemědělců, jež shromažďuje třetinu členů – sílu schopnou zmobilizovat půl milionu dělníků, a jež svou poměrnou umírněností a svou disciplínou znamená pro Giolittiho přednostního partnera. Není přitom jediné, jež reprezentuje dělnictvo. Revoluční odboráři a republikáni, kteří totiž odmítali rozhodnutí z milánského sjezdu, se shromáždili kolem Artura Labrioly a Enrica Leoneho – také neapolského intelektuála a zakladatele deníku *UAzione sindacalista* a dvojměsíčníku *Il Divenire sociale* –, aby založili *Unione sindacale italiana*, mající 100 000 členů, většinou zemědělských dělníků a nekvalifikovaných pracovníků, a zvláště mocnou v Emilii a v Toskánsku.

V okamžiku, kdy se po vojně mladý Mussolini chystá vstoupit do politiky, se zdá systém, zavedený o pár let dříve Giovannim Giolittim za účelem ovládnout umírněné křídlo socialistického hnutí a zapojit do politického života alespoň část lidových vrstev, schopný dosáhnout cíle, který si piemontský státník stanovil. Významná část PSI, menšinová, ale ne nadlouho, přijímá spolupráci s vládou a s tím, že se spojí s parlamentní většinou na přijetí reformních plánů, předložených vládou. Včlenění dělníků mladou CGL, v níž převládají umírnění členové, je pro ni zárukou sociálního míru. Pomalé, ale reálné zlepšení celkové životní úrovně umožňuje zvažovat krátkodobě zklidnění na frontě třídního boje, což by dalo za pravdu spíše Bernsteinovi a jeho reformnímu „revizionismu“ než katastrofickým tezím otců zakladatelů marxismu.

„Karl Marx byl uložen na půdu“ (*in soffitta*), prohlásil Giolitti v roce 1911. Ovšem ve chvíli, kdy pronáší tato slova, chytili naopak

druhý dech ti, kteří mezi socialisty pranýřují iluzi transformismu a zůstávají radikálně protirežimní, díky vnitrostátním dopadům války v Libyi. Šéf většiny měl nepochybně přehnanou důvěru, když se zaměřil na dělnickou aristokracii a na buržoazní intelektuály, tvořící zástupy i kádry politického a odborářského reformismu. Zapojení reformistických vůdců neznamená, že by byly masy ochotné nechat se bez reakce ovládnout. Během předválečných let jsme naopak svědky nového vzplanutí „divokých“ akcí a oživení vlivu revolučního syndikalismu, jelikož jeho činnost se opírala o nejvíce znevýhodněné dělnické kategorie. Mussolini, jenž svou povahou, rodinnou tradicí a vlivem politické kultury spojující romagnolské dědictví s exilovou zkušeností silně tíhne k tomuto proudu, bude jím do pár let přiveden až do nejpřednějších řad socialistické organizace.

UČITELEM V TOLMEZZU

Začalo to přitom dost špatně. V Tolmezzu, kam přijel v polovině listopadu 1906, našel Mussolini Furlandsko již plně ponořené do zimní atmosféry. „Pamatuji si, jak celou dobu pršelo,“ [17] napsal. Naštěstí byla změna prostředí trochu zmírněna tím, že se ve vesnici nacházel bývalý spolužák z učitelského ústavu, jistý Giuseppe Lombardi, jenž se v Tolmezzu oženil a usadil. Ten mu pomohl překonat první týdny pobytu, na který Benito vzpomíná jako na dobu „tělesného i duchovního zmarnění a otupělosti“ [18]. Má pocit, po pěti letech intenzivního života – jinak vždy snadného –, že se vrátil do výchozího bodu; až na ten rozdíl, a nemalý, že čtyřicet uličníků z druhé třídy základní školy, kteří mu byli svěřeni, zdaleka nebyli tak poslušní a zajímaví, jako ti, které poznal v Gualtieri. Snad také ztratil obratnost a cítil se méně motivován, než byl za svého prvního roku vyučování. Ve Švýcarsku, mezi prominenty politické emigrace i v uniformě horského myslivce měl pocit, že prožívá neobyčejné dobrodružství a zároveň že patří mezi elitu. Školička v Tolmezzu, podprůměrný plat „sotva 75 lir měsíčně“ – který se nicméně zdvojnásobil koncem roku díky

soukromým lekcím –, dlouhé zimní večery trávené v pensionu U Bílého koně, a pak v trattorii della Scala, to vše ho navrací k přízemnímu osudu, jemuž věřil, že unikl. A ke zklamání, že jistým způsobem promarnil svou šanci, se přidává ponížení, že není ani schopný prosadit se před houfem „nenapravitelných a nebezpečných kluků“, kteří ve třídě vládnou. „Od prvních dnů mě napadalo, že povolání učitele není pro mě to pravé,“ [19] napsal.

Stejně jako v Gualtieri hledá Mussolini lék na nudu a na sklíčenost, jež ho trápí, na flámech, které sám označuje za „bouřlivé“. Ve společnosti několika kumpánů z mokré čtvrti táhli se zpěvem po městě od hospody k hospodě, pronášeli výstřední projevy a končili noc totálně opilí, jednou pod portálem městského soudu či na veřejných záchodcích, jindy na hřbitově, kde celé hodiny recitovali před hroby nebo si hráli na duchy v troskách hradu. [20] Tyto bezuzdnosti samozřejmě vyvolaly odsudky „řádných občanů“, pohoršených také jejich antiklerikálními postoji. V únoru se zúčastnil vzpomínkové oslavy na počest Giordana Bruna, onoho vzpurného mnicha, který byl v Římě zaživa upálen v roce 1600 na Campo dei fiori a jenž se stal v Itálii počátku 20. století symbolem bojovného laicismu. Jako v Gualtieri o pár let dříve, při desátém výročí Garibaldiho smrti, byl požádán, aby na místě zastoupil chybějícího řečníka, čemuž se ochotně podvolil. V květnu vydal Kroužek sociálních studií v Tolmezzu jedinečné číslo deníku prudce antiklerikálního zaměření *Vero Eretico* (pravý kacír), které vyvolalo vlnu prudkých protestů ze strany místního katolického tisku. [21] Zejména je prudce napadán na stránkách listu *Crociato*: „Učitel – a abychom byli přesní, tak ze *Staffile*, sprostě kleje ve třídě při vyučování,“ žaluje tento deník. „Již několik pohoršených otců rodin vyjádřilo protesty úřadům, a někteří dokonce zvažovali, zda nenechají své děti doma.“ [22] Největší skandál v Tolmezzu nicméně nevyvolávaly ani učitelovy pitky, ani jeho antiklerikální vyznání, a dokonce ani kletby ve škole, které občas pronášel, aby se pokusil zjednat trochu pořádek mezi svými žáky, ale opět poměr s vdanou ženou. Benito udržoval krátký „milostný vztah“ s jistou Graziosou

Boccaovou, s níž se setkal „na masopustu“, brzy se s ní však rozešel kvůli hostinské z penzionu Luigií Str., „asi třicetiletou ženou, dosud krásnou a kouzelnou, přes svou dobrodružnou minulost“ [23]. Jejich poměr brzy vyvolal hněv manžela, s nímž měl Mussolini „krajně nepříjemné vysvětlování“, po kterém následoval nerovný „pěstní zápas“, což vyvolalo všeobecné odsouzení – oba bojovníci neměli ani stejný věk, ani stejnou tělesnou sílu. [24] K zabránění tomu, aby neupadl do sklíčenosti, přispívají také vztahy, které budoucí diktátor udržuje s několika přáteli, přítomnými i vzdálenými. Je v písemném styku se dvěma zástupkyněmi Rosy Maltoniové v Dovii: Virginii Salvoliniovou a Paolou Dantiovou, a také s Albertem Calderarou, svým někdejším spolužákem z učitelského ústavu ve Forlimpopoli. Navštívil ho Ottavio Dinale, s nímž se seznámil ve Švýcarsku a jemuž Filippo Corridoni, který byl tehdy v emigraci v Nice, sdělil, že Mussolini dostal místo ve Furlandsku. [25] Vděčí možná péči jednoho ze svých hospodských kamarádů, studentovi Dantemu Marpillerovi, za to, že unikl sebevraždě. Když byl opět jednou zachvácen úzkostí z nevléčitelné sexuální choroby, plánoval prý Mussolini, že skoncuje se životem, a Marpillero, jenž ho navštívil v penzionu, ho prý našel v pokoji, jak manipuluje s nabitou pistolí, poté co napsal několik dopisů na vysvětlenou. Zabránil mu přejít k činu a přesvědčil ho, aby šel do nemocnice, kde ho ošetří, jako o něco později v Bologni, ne na syfilis, jak se obával, ale na prudkou formu hnisavého výtoky. [26]

„Otupělost“ a „zmarnění“ nezabránilly Benitovi, aby věnoval část svého času četbě a studiu. Již nějaký čas pomýšlel na to, jak uniknout učitelskému povolání tak, že by složil zkoušku opravňující ho vyučovat francouzštinu na středních školách. Aby se připravil, studoval francouzskou literaturu, seznamoval se s německou civilizací a bral hodiny latiny u místního kněze. Zaplavoval dopisy přítele Calderaru, aby mu poslal knihy (*Život Ježíše* od Renana, *Dějiny francouzské literatury* od Gustaveho Lansonatd.), aby mu objasnil správné používání latinského *quum*, „s nímž se často setkává v Ezopových bajkách“, anebo aby mu upřesnil, jestli je *inquit* v přítomném, či

minulém čase. [27] Rytířský Calderara mu posílá vyžádané texty a také poukázku na třicet lir, o niž si Benito netroufl požádat Alessandra. „Nechtěl jsem obtěžovat otce, který mi už několikrát pomohl,“ napsal příteli. „Má sestra se vdala a otec zůstal sám jako pes.“ [28]

Duševní činnost a „citový“ život se protnou v jedné zvláštní epizodě. Když se Benito pustil do spisování díla okázale nazvaného *Dějiny filozofie* a nechal rukopis ležet na svém psacím stole, krásná Luigia, jež byla, jak víme, také jeho bytná, si ho ze zvědavosti prohlédla. Text, značně školometský, se odvolával na mnoho řeckých filozofů – Anaxagora, Anaximena atd. –, jež měla milenka budoucího diktátora za ženská jména. Luigia byla prudce žárlivá, a „zčásti právem“, jak uznává Mussolini, takže rukopis, který mu dal mnoho práce, hodila do ohně a zničila. [29]

Když se školní rok chýlil ke konci, Mussolini nepožádal o obnovení smlouvy. I kdyby to udělal, úředníčkové, z nichž se skládala obecní rada v Tolmezzu, by mu stejně žádné prodloužení nepovolili, neboť je svým chováním šokoval. Nicméně si svůj pobyt prodloužil o pár týdnů, zčásti proto, že si chtěl vydělat trochu peněz soukromými lekcemi, a hlavně aby oddálil okamžik rozchodu se svou milenkou. Líčení posledních dnů strávených s ní, které uvádí ve svých pamětech, ať je řečnické, nebo je to upřímná zpověď, se hodně podobá popisu loučení s Giulíí z Gualtieri – jako by se budoucí šéf fašistické Itálie snažil představit sám sebe v podobě věčně odcházejícího hrdiny, zmítaného mezi vášní, jež ho zadržuje, a pocitem, že musí naplnit velký osud.

„Poslední dny společného života s STR. byly vášnivé a bláznivé. Vyměňovali jsme si dopisy, dárky, sliby, přísahy. A pak jsem jednoho večera odejel. Když jsem na ni naposled zamával, byla zcela evidentně dojatá a stěží zadržovala slzy. Napsal jsem jí, ještě než jsem dojel domů, z Benátek a z Boloně. Po několik měsíců mi STR. posílala denně dopisy nebo pohlednice. Odloučenost neoslabila její lásku, ani mé vzpomínky. Spíše je zvýšila.“ [30]

MUSSOLINI V ONEGLII: PROFESOR A NOVINÁŘ

Po návratu do Romagne strávil Mussolini pár dnů u svého otce, který byl sám, jelikož Edwige odešla z vesnice za svým manželem do Premilcuore, kde měl krámek. V polovině září 1907 odjel do Ravenny ve společnosti Alberta Calderary u příležitosti dantovských slavností a odtud pokračoval do Boloně, kde pobýval asi deset dnů a pracoval s přítelem na překladu latinského textu. Po návratu do Dovie se okamžitě pustil do přípravy na habilitační zkoušku pro vyučování francouzštiny, kterou se rozhodl vykonat na univerzitě v Boloni. Téměř každý den chodil do Forli na hodiny k jisté slečně Mercuriové. Protože však výsledek zkoušky nebyl jistý, zauvažoval opět o emigraci a obrátil se na starostu Predappia, aby za něj intervenoval na ministerstvu zahraničí a aby se zrušily překážky stojící v cestě jeho případnému vystěhování do ciziny. [31]

Zkouška se konala v listopadu a Mussolini byl přijat bez potíží. Ale musel ještě nalézt místo na nějaké střední škole, a školní rok už dávno začal. Opět to byly dlouhé týdny čekání v Dovii, přerušené schůzkami s kamarády ve Forli, dny trávenými v knihovně a krátkým výletem do Furlandska v lednu, aby strávil dvě hodiny s Luigií: vlakem do Udine, čtrnáct kilometrů pěšky, v noci, do Tolmezza, nečekaný příchod do trattorie della Scala, překvapení hostinské... následující děj, tak jak ho vypráví Benito ve své autobiografii, je hodný Boccacia:

„Vyšli jsme po schodišti, které jsem tak dobře znal, vstoupil jsem do pokojíku, kde jsem obvykle jedl. A manžel? Ten spal. Posilnil jsem se. Strávili jsme několik rozkošných hodin a pak, stále inkognito, jsem odešel do sousedního hotelu. Nikdo mě tam nepoznal. Nikdo nevěděl o mém příjezdu. Večer jsem vzkázal, že jsem tam, několika přátelům, kteří mě přišli do hotelu pozdravit a kteří pochopili cíl mého improvizovaného výletu. (...) Na druhý den ráno jsem odjel.“ [32]

Mussolini získal místo profesora francouzštiny na „občanské střední škole Ulysse Calvi“ v Oneglii, městečku na ligurském pobřeží, které spravovali socialisté, až počátkem března, prostřednictvím personálního úřadu pro vyučující. [33] První dojem byl skvělý:

město, napsal, je „sympatické“, jeho obyvatelstvo „otevřené a pohostinné“ [34]. Možná poprvé mohl nahlédnout do profesionální budoucnosti o něco méně nevalné, než jakou mu skýtal povolání prostého učitele. Z hlediska peněz na počátku kariéry nebyl mezi oběma zaměstnáními přílišný rozdíl. Ale možnosti postupu, společenská prestiž a úctyhodnost, které byly spjaty s postavením *professore*, byly nesporně větší.

Bylo ovšem třeba tvrdě bojovat, aby správa školy dodržela znění smlouvy. Mussolini, jak vysvětluje, „padl do obvyklé pasti“ [35]. Žádali ho, aby nejen vyučoval, ale také aby „dělal vychovatele“ (jinak řečeno „dozorce“) ve škole. Jednoznačně odmítl, a jelikož školní rok již dost pokročil, musel se ředitel podvolit vůli svého přiděleného profesora, jenž se musel nicméně smířit s tím, že bude vyučovat nejen francouzštinu, ale také italštinu, dějepis a zeměpis. [36] To mu zřejmě vadilo mnohem méně než to, co objevil o něco později: že „občanská“ škola byla ve skutečnosti katolickým zařízením. Nemohl si nicméně stěžovat na její stupnici hodnot. Když policie v Oneglii, jež dostala oznámení z osobního spisu, zaslaného prefekturou ve Forli na prefekturu v Portu Mauritiu, informovala vedení školy o jeho politické minulosti, nepodařilo se jí dosáhnout jeho okamžitého propuštění. Mussolini byl ponechán ve svém místě a školní rok proběhl bez potíží.

V Oneglii se to hlavní pro Mussoliniho neodehrávalo uvnitř školy, ale za jejími dveřmi. „Jedl jsem ve škole,“ napsal, „ale neměl jsem žádnou roli v jejím kázeňském fungování; jakmile jsem měl po vyučování, stával jsem se zase svobodným občanem.“ [37] To pro něj znamenalo možnost dát volný průchod svým dvěma oblíbeným vášním: styku se ženami a politice. V té první věci nemusel jako obvykle čekat dlouho, než našel spřízněnou duši. Ukvapený – a poněkud hrubý – pokus u dcery majitele domu, kde se ubytoval, na via Umberto I, skončil krachem (zkoncentrovaným do několika facek). Svůj zájem tedy zaměřil na mladou šestnáctiletou modistku Giovannu Amoretiovou, jíž posílal polibky a vzkazy z oken školy a pak ji oslovil na ulici, potají se s ní setkal, bez vědomí jejích bratrů, které rodiče

pověřili, aby slečnu střežili. [38] Když odjížděl z Oneglie, chtěl si ji Benito vzít s sebou, ale ona odmítla „volný svazek“, který jí nabízel mladý muž, jenž byl v té době bezvýhradně proti „buržoaznímu“ manželství, jak církevnímu, tak civilnímu. Když Giovannu o dvacet let později postihla nevléčitelná nemoc, obrátila se na svého bývalého milence, z něhož se stal všemocný pán fašistické Itálie. Mussolini jí tehdy nechal vyplatit podporu a opatřil jí léky, které nebyly v Oneglii k dostání, a nakonec ji nechal na své náklady operovat na jedné klinice v Janově, kde v roce 1938 zesnula. [39]

Pobyt v ligurském městečku byl pro Mussoliniho hlavně příležitostí překročit rozhodnou etapu v kariéře politického novináře. V čele města stála, jak jsme zmínili, socialistická městská rada a mezi nejznámější činovníky místní PSI patřili dva bratři Giacinta Menottiho Serratiho, s nímž se Benito spřátelil ve Švýcarsku: Manlio a Lucio. Pro mladého romagnolského činovníka zde tedy byla příležitost proniknout na místní úrovni do stranické hierarchie i do profese novinářství, pro které se cítil více povolán než pro učitelství. Mussolini tuto šanci nepropásl. Dopisy, které v té době zasílal G. M. Serratimu, jsou jednoznačné. Pochopil, že Oneglia je pro něj odrazovým můstkem, kterého je třeba využít, a hned po nástupu na školu napsal svému příteli, který zůstal ve Švýcarsku, aby ho doporučil svým dvěma bratrům a stranickým soudruhům:

„Teď, když jsem v Oneglii, chtěl bych se především seznámit s celou tvou rodinou a s místními soudruhy. Napiš pro mě, ty, který mě znáš, ‚pověřovací listiny‘ a doporuč mě. Jestli zůstanu v Oneglii, začnu zase pracovat pro stranu. (...) Mohl bych vám být užitečný také při případné příští politické kandidatuře.“ [40]

„Pověřovací listiny“ se ukázaly zbytečné. O pár dnů později po této nabídce svých služeb se Mussolini seznámil s Manliem Serratim. „Udělal na všechny skvělý dojem,“ [41] napsal Manlio bratrovi. Takže Lucio, druhý bratr socialistického činovníka v exilu, který řídil místní stranický týdeník *La Lima* (pilník) a jenž na tento úkol neměl moc času, nabídl nově příchozímu, aby byl jeho nástupcem, což

Mussolini přijal. *La Lima* byl jen skromný plátek, vydávaný od roku 1893 stranickou organizací v Oneglii. Jeho náklad byl téměř důvěrný a jeho příležitostní spolupracovníci se moc nestarali o to, aby sledovali jasně vytýčenou vydavatelskou linii. Ale pro mladého vyučujícího ze střední školy Ulisse Calviho to byl ohromný krok. Měl *svůj* deník: mohl se mu zcela věnovat a mít plnou moc nad malým redakčním týmem. Dal mu to na vědomí v projevu, který proslovil při přebírání vedení: „Zaměření i ladění deníku budou pouze pod mou pravomocí. Každý z vás dostane přesný úkol, jasně vymezenou rubriku a všechny příspěvky budu dostávat k nahlédnutí. Pokud souhlasíte, je vše v pořádku. Pokud ne, vzdávám se své nominace a už o tom nebudeme mluvit.“ [42]

To byl první krok ke vzestupu, který měl za necelé čtyři roky učinit z vedoucího velmi skromného ligurského listu na ředitele národního stranického deníku. Toto povýšení jistě nemá proč stoupat bývalému učiteli do hlavy, uvědomuje si ale, že vykonal významný krok, a ví, že to je jeho pravá cesta, které se musí držet. Dopis, který zaslal Serratimu 23. června, příznačný jednak výši jeho ambicí – deník, jenž byl nabídnut Serratimu, má zcela jiný formát než *La Lima* –, jednak jeho odhodláním tyto ambice uspokojit, za jakoukoli cenu.

„Dozvěděl jsem se od tvého bratra Lucia, který sem přijel včera večer, že ti nabídli vedení *La Provincia di Mantova* a žeš to odmítl z důvodů osobních i stranických.

Myslíš, že bych mohl takovou práci zastávat? Jestli ano, navrhní mě, jinak to nech plavat a nemluv o tom. Věz, že budu ochoten přijmout měsíční plat mnohem nižší, než nabídli tobě, a to ne ze zpátečnictví (které by se jevilo příznivé straně), ale abych poznal, jestli se mohu vetřít do deníkového novinářství. *Znáš mě již dlouho a víš, za co stojím.*“ [43]

Když nemohl Mussolini získat funkci, po níž bažil, musel se spokojit s vedením malého ligurského týdeníku. Během čtyř měsíců, co měl na starost list *La Lima*, publikoval dvacet čtyři článků, většinou antiklerikálně laděných, a s podpisem, který již použil v Tolmezzu, *Vero Eretico*. Na těchto statích, jejichž tematika často vychází z místní

polemiky s jiným deníkem z Oneglie, velmi konzervativním *Giornale ligure*, a jež se často nevymykají nejnižší vulgárnosti, není nic velmi originálního a ani velmi pozoruhodného. Tak například když si autor klade otázku, proč svaté přijímání nebrání jedinci, aby se stal kacířem, ateistou a případně zločincem:

„Jak ale mohl hřešit, když měl ve svém těle syna Božího? Buď jedno, nebo druhé: buď je Kristus všudypřítomný, a člověk nemůže hřešit, anebo byl Kristus... *vykálen*, a pak je to potrava, která prochází kanálem obyčejné denní stravy.“ [44]

Mussoliniho návrat k pravidelné novinářské činnosti se časově shoduje s vrcholem giolittismu a s okamžikem, kdy reformní křídlo PSI přebírá vedení strany. Takže na stránkách deníku *La Lima* vystupuje proti tichému spojenectví těchto dvou „tváří buržoazie“ a vyčítá hlavě vlády pokrytectví a bezectnost politiky, jíž se nehnuší, jak hlásá, ani krvavá represe (čtyři mrtví na piazza del Gesu v Římě po poklidném pohřebním obřadu), [45] ani ohavné praktiky volební korupce a čachrů a svou divokou ironií pronásleduje ty, kteří na levici žvaní o „zbloudilých kulkách“, pějí „chvalozpěvy na usmíření“ a „věří na možnost vyloučení krvavých srážek mezi obhájci buržoazie a proletariátu díky řadě správních reforem“. [46]

Proti „socialistům verbálních protestů“ staví ty, které nazývá ve svém článku z 11. dubna „socialisty staré školy, marxisty a katastrofisty“. Pro ty nepřichází v úvahu konejšit proletariát klamnými iluzemi: budoucnost nechodí „klidnými cestami zákonnosti“, ale v boji, ať je cena jakákoliv. V řečišti revolučního odborářského projevu již vidíme klíčit tematiku obsahující násilí, oběť, odmítnutí buržoazního pohodlí, z níž bude později čerpat fašistická rétorika: „Říkáme proletariátu a soudruhům, aby se připravili na nejbolestnější zkoušky a oběti,“ napsal Mussolini. „Ti, kdo jsou zabiti olovem buržujů, jsou milníky našeho pochodu vpřed.“ [47]

Ve stejném duchu tvrdě tepe ředitel listu *La Lima* buržoazní parlamentarismus, jeho ústupky, „maškarní“ podívanou, kterou skýtá italskému lidu, a i zde jsou témata a výrazy, které používá, podobné

těm, které bude používat po uchopení moci fašisty, ve známém „projevu z tábora pod širým nebem“: „Byl bych mohl učinit z toho hluchého a šedého místa tábor manipulů.“ Na vině jsou totiž podle něho „*crapauds des marais*“ (ropuchy z bažin, v textu francouzsky), které zasedají v lavicích v Montecitoriu, ona „šedá masa dvou set negramotných poslanců (včetně mlynáře, který zastupuje Oneglii), kteří tvoří hlavní část vládní většiny“. Staví proti sobě „staré karytidy ze středověku, znehybněné v Královské sněmovně“ a „hospodářský a intelektuální rozvoj pracující třídy“. [48]

Ovšem když jde o oslavu památky Edmonda de Amicis, jenž zemřel 11. května a byl v Oneglii, svém rodném městě, předmětem skutečného uctívání, změnil Mussolini radikálně rejstřík. Autor známého díla *Cuore*, jehož četbou bylo poznamenáno dětství milionů malých Italů (a také malých Francouzů v překladu pod titulem *Velká srdce*), ztělesňuje totiž humanistický, solidaristický, gradualistický socialismus, dědice tradic *risorgimenta*, „socialismus srdce“, jemuž jsou cizí střety a třídní boj, a je tudíž opakem revolučního násilí, hlásaného anarchosyndikalisty i samotným Mussolinim ve většině článků, které publikoval v *La Limě*. Vždyť zde hovoří o „potřebě lásky“ ligurského spisovatele, jenž ho přiměl „obrátit se ve zralém věku k socialismu“, o „kráse tohoto obrodného ideálu, který má zrušit všechny konvence, pokrytectví, křivdy starého světa“ [49] ! Netvrdí snad, že sdílí s de Amicisem „nejvyšší jistotu, že se lidstvo pomalu zlepšuje“, že přijde den, „kdy se stane utlačování bratrů bratry vzpomínkou na barbarské časy“ [50] ? Jak vysvětlit tento dvojí jazyk, ne-li dvojakostí osobnosti i její politické kultury? Prudkost, jež měla vzor v jeho otci, měl v povaze, byl dědicem revoluční tradice – tradice rudé a antiklerikální Romagne, v povaze, jež se neumí přizpůsobit taktickým jemnostem a kompromisům hlásaným „pódiovými socialisty“, je zradikalizovaný zkušenostmi, které měl od dětství s ponižováním a nespravedlností. Je také produktem duchovní výchovy, která je od kovárny v Dovii po školu Carducciho a učitelský ústav nositelkou humanistických hodnot, jež jsou hodnotami osvícenské filozofie a

risorgimenta. Sám Alessandro a s ním mnoho revolučních socialistů jeho generace této dvojakosti neunikli, jak o tom svědčí, připomeňme si, článek, který publikoval v roce 1891 v *Rivendicazione* ve Forli pod titulem *Che cosa é ilsocialismo?* Patří ke kulturnímu dědictví mladého Mussoliniho. K tomu se přidává další rys jeho povahy, jeho přirozený sklon k tomu, že když se nachází ve vhodném prostředí, chce se začlenit a hrát první roli. V Oneglii prochází začleňování a zvyšování společenského postavení přes oslavu místní celebrity a Mussolini, jakmile aspiruje jako obvykle na postavení premianta, nemá jinou volbu než mávat kadidelnicí výš a silněji než ostatní.

Dne 27. června Mussolini publikoval v *La Limě* „otevřený dopis prefektovi“, v němž se prohlašoval za vyvázaného z povinnosti zálohy, kterou dodržoval, dokud byl součástí učitelského sboru „občanské školy“ [51]: to aby dal na vědomí obyvatelstvu města, že úřady konečně dosáhly na řediteli jeho propuštění. To znamenalo konec prvního pokusu o začlenění do politického a novinářského establishmentu. Poté, co snil o vedení regionálního deníku, ocitl se jepičí ředitel listu *La Lima* bez zaměstnání, a bez podpory bratří Serratiových také bez velké naděje na vystoupání několika stupňů ve stranické hierarchii. V teatrálním pohrdlivém vyjádření uzavřel svůj článek prosbou policejnímu prefektovi, aby si poznamenal jeho adresu v Dovii: „Zaznamenejte si ji a zkuste, zda by nebylo možné mě propustit také u mě doma.“

NA PŮDĚ AGRÁRNÍHO BOJE

Až dosud se stranická činnost mladého Mussoliniho omezovala na oblast propagandy, ať jde o jeho novinářskou práci nebo o jeho účast na přednáškových turné a mítincích – zejména ve Švýcarsku. Léto 1908 představuje radikální změnu, s jeho přímou účastí na bouřích *braccianti* v kraji Forli, kam se navrátil po ligurském intermezzu.

V oblasti Forlivese, jako v jiných částech Romagne i v dalších krajích na severu poloostrova se počátek století časově shoduje s vážnou

krizí na venkově. Hospodářství venkova stojí na vratké rovnováze vztahů mezi statkáři, nájemci a zemědělskými dělníky. Od počátku osmdesátých let devatenáctého století je tato rovnováha oslabena současným působením konkurence nových zemí a úpadku venkovského řemeslnictva, jež tvořilo pro mnoho vesničanů dodatečný zdroj, který konkurence výrobků moderního průmyslu značně omezila. S počátky mechanizace propukla během prvních let 20. století krize a projevila se v Romagni i jinde otevřeným konfliktem mezi držiteli nájemní smlouvy (*mezzadria*) a zemědělskými nádeníky (*braccianti*).

Systém *mezzadria* (pachtovní) dostal během posledních let 19. století tvrdé rány. Na jedné straně se snažili nejmajetnější nájemci přeměnit na přímé vykořisťovatele, buď tím, že se stanou statkáři u nějakého majitele pozemků, anebo získají do vlastnictví nějaký kus půdy (to byl více či méně bájný cíl četných sezonních pracovníků). A na druhé straně ti nejchudobnější museli často opustit svůj statut a rozmnožit řady *bracciantů*. Proletarizace byla tedy pro nájemce trvalou hrozbou, proti níž byli mnozí z nich ochotni bojovat všemi prostředky.

V okamžiku, kdy se Mussolini navrátil do Predappia, soustředil se konflikt kolem problému strojních mlátiček, který ostatně nebyl cizí jeho vlastní rodině. Asi o dvacet let dříve totiž Alessandro zakoupil ve Švýcarsku jeden z těchto strojů na parní pohon a založil malé konsorcium za účelem nákupu mlátiček, které by byly pronajímány rolníkům. Výtěžek měl sloužit k zakládání rolnických družstev. Ovšem šíření strojního mlácení mělo zcela jiný účinek.

Se zavedením zemědělských strojů se nabídka sezonního zaměstnání citelně snížila. Takže *bracciantům* – zpravidla povolávaným na práce, jako byla senoseč, sklizeň obilí, svážení, kácení stromů, orba atd. – se stále zvyšuje počet dnů bez práce, což má za následek zhoršování jejich životních podmínek, již tak krajně nejistých (vydělávají obyčejně méně než tři liry za desetihodinový pracovní den). Jsou o to více odhodláni dosáhnout přerušení tradiční „výměny směn“ (*scambio delle opere*), která spočívá u nájemců v účasti na mlácení zrní u sousedů výměnou za jejich pomoc. Jinak řečeno, existuje zde

bezplatná výměna pomoci a výlohy za tuto operaci platí nádeníci. Po silné mobilizaci dosáhli *bracciantina* 2. sjezdu Sdružení země (*Fedetera*) toho, že bylo od této praxe vyvolávající nezaměstnanost upuštěno. Je ale ještě třeba, aby toto rozhodnutí bylo aplikováno nájemci, příležitostnými spojenci jiných kategorií zemědělců. Vůči odporu pachtýřů a maloročníků se projeví bouře během léta 1907, napřed v oblasti Raveny, pak na venkově kolem Forli,

Faenzy a Ceseny, jež dostaly následujícího roku výrazně agresivní povahu. Na stávky a násilí, které rozpoutali *braccianti*, odpověděli pachtýři „kroumirismem“ a úřady vysláním vojska.

Mussolini se vrací do Dovie přesně v prvních červencových dnech. Nalezne tam krajně napjatou situaci. Pracovní konflikt je zde zesílen velmi živým politickým sporem mezi znepřátelenými bratry opozice vůči režimu, neboť pachtýři byli z velké části republikány a nádeníci většinou socialisty. Od svého příchodu se Alessandrův syn rozhodně postaví na stranu nádeníků, a působí nejen prostředky, jež jsou mu důvěrně známy – dvěma příspěvky zaslanými do *Avanti!* a jedním zásadním článkem o „rolnických bouřích v Romagni“, který publikoval časopis *La Lima* 8. srpna –, ale i tím, že působí přímo v terénu a staví se do čela hnutí. Ovšem bouře brzy dostaly kritický charakter, neboť *braccianti* se snažili postavit proti mlácení obilí vykonávanému pachtýři a nestávkujícími dělníky zverbovanými mimo tuto oblast silou, a prefektura se opět uchýlila k četnictvu a armádě. Dne 13. července se v Predappiu shromáždilo několik tisíc manifestantů ze sousedních krajů: tomu horšímu se zabránilo, ale útoky jezdecka přece jen způsobily několik raněných. O pár dnů později, po půtce s jedním „kroumirem“, jenž – podle verze, kterou uvedl Mussolini, se prý sám obořil na skupinu stávkujících, byl okamžitě zatčen a uvězněn ve Forli. Viní ho z toho, že vyhrožoval stěžovateli a měl v tom okamžiku hůl. Ve skutečnosti jde hlavně o to, odstranit ho z epicentra hnutí, kde se po incidentech ze 13. července pomalu obnovil klid. Dne 22. července ho soud ve Forli odsoudil ke třem měsícům vězení. Trest snížil v listopadu odvolací soud v Boloni na dvanáct dnů, poté co tato soudní pravomoc

rozhodla 30. července o provizorním osvobození ředitele listu *Avanti!*.

Když byl Mussolini osvobozen, nesnažil se využít věhlasu, který mu poskytl u *braccianti* a socialistů z kraje jeho krátký pobyt ve vězení ve Forli, k začlenění do místního politického života. Měl vyšší ambice, zvláště po své zkušenosti z Ligurska, a byl rozhodnut, jakmile to bude možné, zanechat učitelské kariéry pro profesionální novinářinu. Příliš si nicméně uvědomoval obtíže tohoto kroku, než aby si neudržel dvě železka v ohni. Na jedné straně potřeboval obnovit styk s prominenty socialismu, s nimiž se stýkal v Ženevě a v Lausanne, a rozšířit pole svých známostí: to byl zřejmě cíl cesty, kterou vykonal – nejspíše v říjnu – do Švýcarska a do Schwarzwaldu. O této krátké poznávací cestě se toho mnoho neví, jen snad že promluvil ve Forbachu před shromážděním několika set italských dělníků. [52] Na druhé straně mohlo být užitečné, pro případ, že by musel znovu nastoupit ve školství, rozšířit si paletu svých znalostí, a proto se Mussolini, sotva se usadil ve Forli, pustil do příprav na habilitační zkoušku z vyučování němčiny, jazyka, který více méně používal během svého pobytu v Bernu, ale v němž si nebyl tak jistý jako ve francouzštině. Zkouška se konala v Bologni v listopadu a byl vyhozen.

Mussolinimu bylo nedávno pětadvacet let. Krátce před habilitačními zkouškami došlo k události, jež pro něj znamenala symbolicky konec mládí a vstup do zralého věku: rozloučení s rodnou vesnicí. Alessandro se totiž rozhodl otevřít si hospůdku ve Forli, společně se svou družkou Anninou Lombardiovou, vdovou Guidiovou. Pronajali si na devět let hospodářství ve Valloně, zakoupené ze skromného kapitálu, který zdělila Rosa Maltoniová, a 1. listopadu odešli otec i syn z Dovie do hlavního města kraje, kde si Benito najal pokoj ve městě, na via Giove Tonante, [53] protože otcův dům nebyl dost veliký, aby v něm mohl bydlet.

Školní rok byl již v plném proudu a Mussolini byl stále bez místa. Nezdá se ovšem, že by tou dobou projevoval přílišnou horlivost v hledání místa profesora či suplujícího učitele, neboť soudil, že zkušenost a styky, které získal ve vedení listu *La Lima*, mu mohou

otevřít dveře k novinářské kariéře, na niž aspiroval. Takže se rozhodl na podzim 1908 vsadit vše na malý místní věhlas, který mu vynesla jeho bojovná činnost v čele *bracciantiů* při vzpouře a krátké uvěznění, jež z toho vyplynulo. Chtěl nadále věnovat svůj čas studiu a přípravě několika článků, které se týkaly hlavně kulturních otázek a vyšly v časopise *Pagine libere* – hlavním periodiku revolučního syndikalismu, který řídil v Luganu v oblasti Tessina Angelo Oliviero Olivetti – a v *Il Pensiero romagnolo* republikána Gaudenziho. V tomto časopise vyšel v čísle z listopadu–prosince 1908 ve třech pokračováních pod titulkem *Filozofie síly* esej vykládající Nietzscheho myšlení, která Mussoliniho napadla po přednášce reformisty Claudia Trevese konané krátce předtím ve Forli. [54] Jde o pro něj významný text, jenž se snaží nalézt počátky politického vývoje, který byl u Mussoliniho i jiných revolučních odborářů silně ovlivněn německým filozofem, a text svědčící o duševní zralosti, kterou bývá zvykem upírat budoucímu fašistickému vůdci, vedle toho, jak jeho učedníci i on sám používají později pojmy nadčlověk a vůle po moci.

Mussolini nečekal na návštěvu Trevese ve Forli, aby se seznámil s autorem knihy *Za dobrem i zlem*. Již za jeho pobytu ve Švýcarsku na něj učinily Nietzscheho spisy veliký dojem; ne natolik, jak tvrdí později, že by byl „vyléčen ze socialismu“ [55], ale dost na to, aby ho to posílilo v představě, jakou si dělal o pravověrném socialismu, zbaveném pozlátka buržoazní ideologie, a tudíž v naprostém rozporu se zásadami i praxí reformismu. V Oneglii četl se zájmem zcela čerstvě vydanou esej, kterou Daniel Halévy věnoval nietzscheovským ideám, a po návratu do Dovie a pak do Forli se pustil do probírání hlavních spisů německého filozofa. Na přednášku jednoho ze stranických předáků tedy reagoval za tepla a plný nadšení pro toho, jehož považuje za „nejgeniálnějšího ducha poslední čtvrtiny minulého století“, a vyčítal Trevesovi, že učinil z vůle po moci stěžejní bod nietzscheovského myšlení a že podal omezující a dost zkarikovaný výklad pojmu nadčlověk.

Je jasné, že četba Nietzscheho, jako o něco později četba Sorela,

byla rozhodující v duchovním a ideologickém utváření budoucího diktátora, ale také mnohých dalších představitelů revolučního syndikalismu, a že spisy těchto dvou autorů tvoří hlavní kroky k revizi marxismu, k níž dochází během prvního desetiletí nového století a jež je jedním ze základů fašismu. Již to, co si Mussolini bere z Nietzscheho díla, není jen sžíravá kritika buržoazní ideologie, „farizejství“, na němž spočívají křesťanský humanismus i falšované hodnoty pozitivistického věku – spravedlnost, milosrdenství či demokracie, samé články, na nichž spočívá „morálka stáda“ a které si socialismus bere za své –, ale vzor „nového člověka“, utuženého bojem, schopného pustit se do prometheovských podniků. Následující řádky nepíše fašistický vůdce z roku 1922, ale jeden z nejskromnějších představitelů revolučně odborářského směru romagnolského socialismu, jehož pronásleduje strašidlo umrtvení a „zbavení mužnosti“ strany i jejího učení.

„Nadčlověk“ – píše v eseji, jež vyšla v roce 1908 v *Il Pensiero romagnolo* – „to je veliký nietzscheovský objev. Jaký tajný popud, jaká vnitřní vzpoura vnukly samotářskému profesorovi starověkých jazyků z univerzity v Basileji tento úžasný pojem?

Možná *tiedum vitae* našeho života. Života, jaký probíhá v dnešních občanských společnostech, v nichž vítězí nenapravitelná průměrnost (...).

A Nietzsche vyzvání budíček blízkého návratu k ideálu. Ale k ideálu zásadně odlišného od těch, v něž věřily minulé generace. Pro jeho pochopení nastoupí nová rasa „svobodných lidí“, posílená válkou, samotou, velkým nebezpečím, lidé, kteří zakusí větry, mrazy, sních z velehor a kteří dokážou změřit nezaujatým okem hlubiny duše, lidé mající jakousi vznešenou zvrácenost, lidé, kteří nás osvobodí od lásky k bližnímu, od touhy po nicotě, navracející půdě její význam a lidem jejich naděje, noví lidé, svobodní, velmi svobodní, kteří zvítězí nad Bohem i nicotností.“ [56]

Zkrátka to, co si Mussolini bere z četby Nietzscheho, je ospravedlnění aktivismu a ideálu, jichž se Marxovi epigoni, jak se mu

zdá, definitivně vzdali. V tom smyslu je přesně produktem generace mladých intelektuálů, kterou dusí konformistická a přizemní atmosféra giolittiovské Itálie a jež prahne touhou vyjádřit jinak než slovy či písmem tu krizi evropského vědomí, která je typická pro přelom století a jež se projevuje radikálním zpochybněním hodnot a postulátů, na nichž spočívala od dob osvícenců duchovní nadvláda buržoazie. Pro stoupence revolučního syndikalismu, kteří budou budoucího zakladatele bojových svazů doprovázet až do konce na cestě k „překročení“ marxismu (svou levicí), ještě nenastala chvíle k výměně mýtu proletářské revoluce za mýtus národa. Existují ale již četné můstky spojující anarchosyndikalismus a nacionalismus. Vždyť sám Corradini, čelná osobnost mladého a již mocného nacionalistického proudu, napsal v dopise zaslaném v dubnu 1909 řediteli deníku *Il Tricolore* toto: „Snažně vás prosím, neztrácejte ze zřetele syndikalisty. Jejich výchozí bod je jistým způsobem náš. Je to první upřímné učení a silný výpad nepřítele.“

RAKOUSKÁ ZKUŠENOST

Pověst, kterou získal Mussolini na půdě politické činnosti a novinářství, i přátelské vazby, které udržoval se Serratim a s Angelikou Balabanoffovou, přispěly nejspíše k rozhodnutí šéfů Komory práce v Tridentu, že mu nabídli v lednu 1909 místo tajemníka této organizace, spolu s vedením malého týdeníku o čtyřech stránkách, který vydávala od roku 1895 tridentská socialistická strana: to vše za měsíční plat 120 rakouských korun.

Oblast Tridentu i oblast Terstu totiž patřily k tomu, co Italové tehdy považovali za „nenavrácené území“, to znamená nezískané nazpět od Rakušanů po napoleonském období a novém rozdělení karet provedeném vídeňským kongresem. Piemontské monarchii, kolem níž se uskutečnil proces sjednocení poloostrova, se podařilo s pomocí Francie a pak Pruska vymoci si na Habsburcích v roce 1856 Lombardii a o deset let později Benátsko. Ale přístav Terst a jeho zázemí na jedné

straně a rozlehlá oblast mezi Lagem di Garda a Brennerským průsmykem na druhé straně zůstaly v rakousko-uherském držení. Z toho v Itálii i na italsky hovořících územích spadajících pod vládu ve Vídni plynula silná touha po anexi nenavráceného území (*irredente*) mladým královstvím, které bylo možno dosáhnout až po nové válce s Rakouskem, o níž – s ohledem na příslušnost Itálie k Trojspolku – uvažovala zatím jen menšina vlastenců, v níž byli zejména demokraté, republikáni a socialisté.

V čele socialistů byl Cesare Battisti, jehož Rakušané v roce 1916 zatkli a popravili. To on stál v roce 1895 ve Vídni u zrodu časopisu *L'Avvenire del lavoratore*, který pak přenesl do Tridentu, kde v roce 1900 založil vlastní deník *Il Popolo*, zatímco kontrolu *L'Avvenire* přenesl na místní socialistickou buňku. Dne 29. ledna vyšlo v socialistickém týdeníku krátké oznámení informující o jmenování Mussoliniho editorem a tajemníkem Komory práce. Bylo upřesněno, že „volba nemohla být lepší, jelikož Benito Mussolini mimo to, že je zkušený bojovník, je také zapálený propagátor, zvláště znalý antikle-rikalismu; je to vzdělaný mladý muž a největší výhodou pro naše hnutí je, že dokonale ovládá němčinu“. [57]

Než odešel z Forli, aby se ujal svých nových úkolů v hlavním městě Tridentska, zavázal se Mussolini, že učiní z mladé Rachele Guidiové, mladší dcery družky svého otce, svou ženu. Rachele bylo sotva sedmnáct let.

Narodila se v roce 1892 v Predappiu Agostinu Guidimu a Anně Lombardiové a musela po smrti otce pracovat jako služka v různých rodinách v kraji. V roce 1908, ve chvíli, kdy se Alessandro Mussolini vystěhoval do Forli s vdovou Guidiovou, byla děvečkou pro všechno na statku blízko Predappia. Ve svých pamětech napsaných v roce 1912 vypráví budoucí *duce* v několika stručných větách, jak se setkal se svou bývalou žačkou a jak se usadila ve Forli. Vysvětluje, že první týdny existence hospody Bersagliere, kterou vedl jeho otec, byly zvláště výnosné, „takže na konci roku jedna z dcer Lombardiové, Rachele, odešla od rodiny, v níž byla zaměstnaná jako služka, a přišla za námi“.

A dodává: „Rachele již nebyla holčička, kterou jsem tak často vyučoval místo mé matky: byla to naopak dívka v rozpuku, a od první chvíle, co jsem ji uviděl, se mi líbila, a rozhodl jsem se, že si ji vezmu.“ [58]

Dívka, z níž se měla o sedm let později stát Rachele Mussoliniová a jež zatím byla pro Italy donou Rachele, je ve svých vlastních pamětech o něco rozvláčnější. Vysvětluje, že k rozhodujícímu setkání s budoucím pánem fašistické Itálie došlo v září 1908, při odchodu ze mše v Predappiu. Zastavila se na chvíli na předchrámí kostela „na kus řeči a trochu sluníčka“, když zaslechla, jak ji oslovil nějaký mladík „s ohnivýma očima“, kterého hned poznala, i když se – jak vysvětluje – hodně změnil od doby, co suploval za svou matku ve škole v Dovii. Měl krátké černé vousy a ošoupaný oděv, jehož kapsy byly plné novin. Oba mladí lidé si vyměnili pár slov, a než se Benito s Rachele rozešel, pozval ji, aby se zastavila ve Forli, jakmile bude moci, pozdravit matku a navštívit Mussoliniovy. Což učinila o pár dnů později.

Při tomto druhém setkání se Alessandrův starší syn zeptal Rachele, proč zůstává u svých momentálních pánů, a navrhl jí, aby se přistěhovala do Bersagliere, kde by se její pomoc hodila.

„Za týden odjíždím z Forli,“ řekl mi. „Nemohu zůstat v tomhle městě, kde nemám možnost pracovat, jak si představuji. Nechci dál vyučovat; nechce se mi. Mám v hlavě něco krásnějšího a většího.“ Sdělil mi, že mu Cesare Battisti nabídl práci ve svém deníku *Il Popolo*, a dal mi přečíst dopis, který mu došel z Tridentu. Pak si ho zase pečlivě uložil do kapsy a zopakoval své pozvání: „Přijďte se usadit k mé rodině; jsem si jistý, že vám tam bude lépe.“ Já mu jen odpověděla: „Promyslím si to.“ [59]

Promyslela si to tak dobře, že o dva dny později dorazila do hospody bývalého kováře z Dovie. Oba dva mladí lidé se důkladněji poznali pod bedlivým dozorem Anny a Alessandra. Když nastal večer předcházející Benitův odjezd do Tridentu, uspořádali malou oslavu. Tančilo se až do pozdní hodiny a Mussolini hrál na housle, v čemž se střídal s jedním přítelem.

„Ke konci večera mě zatáhl stranou, upřeně se na mě zahleděl

planoucímá očima a vyvolal můj údiv prohlášením: ‚Zítřa odjíždím, ale až se vrátím, stanete se mou ženou. Musíte na mě počkat.‘ Bylo to jako úder blesku. Podařil se mi úsměv, protože jsem si myslela, že je to žert, a žertem jsem odpověděla: ‚A co když se nevrátíte?‘ Vážně odpověděl: ‚Uvidíte, že se vrátím.‘“ [60]

Mussolini odjel z Forlì do Tridentu 6. února 1909, kam přijel ve sněhové vánici večer téhož dne. Na nádraží ho přivítalo několik socialistických soudruhů a předcházely ho jako při všech jeho cestách policejní zprávy a hlášení, jež ho líčily jako nebezpečného revolucionáře. Nepřizpůsobil se okamžitě. Úřední povinnosti, jež měl plnit jako tajemník Komory práce, mu připadaly nezáživné a chlad místních socialistů, i když se dokonale doplňoval s opatrným reformismem rakouské strany, šel přímo proti jeho revolučnímu aktivismu. Dopisy, které posílá během prvních týdnů svým přátelům, jsou opět plné smutku a pochyb. „Ty pochopíš, že nejsem ve svém nynějším postavení příliš šťastný,“ napsal 26. února Torquatu Nannimu. „Nezestárnu jako zaměstnanec rakouské socialistické strany, to ne! Když se naučím hrát dobře na housle, půjdu do světa, než abych žil ve službách mých nejnověj-ších šéfů. (...) Pokud jde o mou budoucnost, nemám žádný pevný plán. Žiju jako vždycky, ze dne na den.“ [61] Opět jednou uvažuje o odchodu do Ameriky a mezitím dává inzeráty do místního tisku, aby nabídl své služby učitele francouzštiny případným zájemcům o soukromé hodiny.

Tento první dojem měl brzy ustoupit obrovskému nadšení pro novinářskou činnost, jež ho čím dál víc pohlcovala. Mimo vedení časopisu *L'Avvenire del lavoratore*, jehož náklad se zvýšil za šest měsíců o 50 procent [62] a článků, které podepisoval osobně v oficiálním orgánu Komory práce, spolupracuje totiž pravidelně s deníkem *Popolo* vedeným Battistim a s jeho nedělní přílohou *La vita trentina*. Celkem vyjde s jeho podpisem od února do září 1909 přes sto článků, poznámek, recenzí a historicko-literárních esejí. Velká část jím sepsaných příspěvků se strefovala do kněžstva, lidové strany, spojené s katolickým prostředím, a do jejích dvou tiskových orgánů *La Squilla* a

zvláště *Il Trentino*, jehož ředitelem byl Alcide de Gasperi, budoucí šéf italské křesťanské demokracie, s nímž se Mussolini střetl 7. března při bouřlivé debatě plné rozporů. Následkem jeho ostrého antiklerikálního psaní bylo, že list *L'Avvenire del lavoratore* byl několikrát pronásledován i zabaven úřady a jeho řediteli se hromadily pokuty a tresty krátkodobého vězení. [63]

Politický život v Tridentu se tak za několik týdnů hluboce proměnil články i propagandistickou prací mladého romagnolského novináře. Celkem Mussolini zopakoval v italském Rakousku to, co dělal pár let předtím ve Švýcarsku. Rozhýbal a probudil dost netečnou a ospalou socialistickou organizaci, aniž se přitom dostal do konfliktu s vedením strany. Během celé doby svého pobytu udržuje skvělé vztahy s Cesarem Battistim, takže v srpnu 1909, pár týdnů před svým vypovězením z Tridentska, mu Battisti svěřil místo šéfredaktora listu *Popolo*. Jeho aktivismus i jeho stále více se projevující náklonnost k tezí i praxi revolučního syndikalismu se koneckonců dost dobře snášely s každodenním stykem s vedoucími činiteli i straníky oddanými reformistickým myšlenkám a velmi prudkému iredentistickému a protiněmeckému vlastenectví, jejichž nesporným vůdcem byl Battisti.

Setkáváme se zde s jedním z nejtypičtějších rysů Mussoliniho osobnosti: s již několikrát zmíněným sklonem sklouznout k extremismu, když se cítí terčem nepřátelského prostředí, jako tomu bylo v Gualtieri a v Tolmezzu, a naopak jistý sklon přidat se k většinovému proudu, když jsou mu okolnosti nakloněny. V Tridentu pociťuje zpočátku jisté podráždění z pasivity svých stranických soudruhů a reaguje zaujetím provokativního postoje v polemice s katolickým tiskem. Ale přátelské vztahy, které navázal s některými ze stranických činitelů, v první řadě s Cesarem Battistim, i ohlas, jaký měly jeho antiklerikální postoje, mu zabránily sklouznout ke krajním postojům, které by mu mohly odehnat většinu socialistických činitelů i straníků.

Nicméně osm měsíců strávených v Tridentsku mělo na vývoj musso-liniovského socialismu významný vliv. Posílily budoucího

diktátora v jeho revolučně odborářském přesvědčení a dodaly mu nové ladění, živěné nesčetnou četbou, která se řediteli *L'Avvenire del lavoratore* naskýtala v bohaté národní knihovně ve městě i ve veřejné čítárně, „otevřené všem“ – jak vysvětluje příteli Torquatu Nannimu – „od devíti ráno do devíti večer a vybavené čtyřiceti deníky a osmdesáti časopisy, jak italskými, tak německými, francouzskými, anglickými“. [

64] Mussolini tam trávil velkou část volného času, který mu ponechala jeho horečná politická i novinářská činnost, [65] a když tam nenalezl díla, jejichž četba se mu zdála nezbytná, uskrovnil se nebo si půjčil drobnou částku od sestry Edvige, aby si je opatřil.

Čím dál výraznější Mussoliniho lnutí k tezímu revolučního syndikalismu se ukazuje ve dvou recenzích publikovaných s jeho podpisem v deníku *Il Popolo* v květnu a červnu 1909. Ta první se týká knihy *La Teoria sindacalista* od Prezzoliniho, [66] druhá je o *Réflexions sur la violence* od Georgese Sorela, [67] jejíž italský překlad od Benedetta Croceho právě vydal nakladatel Laterza. Mussolini nečekal, až bude kniha teoretika generální stávkový přeložena do italštiny, přečetl si ji a rozjímal o ní již dříve. Předchozího roku přeložil a publikoval v *La Limě*, jejímž byl tehdy ředitelem, pod titulem *Apologia della violenza* článek, který Sorel publikoval o pár týdnů dříve ve Francii v *Le Matin*, [68] a zahájil s jiným místním listem v Oneglii, velmi konzervativním *Giornale ligure*, velmi živou polemiku o idejích hájených samoukem z Bou-logne-sur-Seine. Ale vydání italského překladu *Úvah o násilí* mu dalo příležitost potvrdit své vlastní přesvědčení ve věci revolučního násilí a odmítnutí demokratického modelu. Ve svém dlouhém referátu o této knize v *Il Popolu* vysvětluje, že je „odborářem již pět let“, a definuje Sorela jako toho, kdo je „opravdu naším pánem“. [69]

V roce 1909 mají spisy Georgese Sorela v Itálii obrovský ohlas, který daleko překračuje hranice revolučního socialismu. Jako ve Francii, kde z nich čerpá – s jistými deformacemi – celý krajně pravicový proud, od „maurassovské levice“ po „žlutý“ syndikalismus, [70] poskytují různým směrům nacionalistického hnutí, tehdy v plném

rozkvětu, ideologickou výzbroj, kterou později dokáže použít fašismus. Sorelovy teze i nacionalistické ideje, pocházející ze stejného odmítnutí pozitivistické a humanistické buržoazní společnosti, mají vlastně některé společné body: nenávist k finančnímu kapitalismu (který se odlišuje od průmyslového kapitalismu), zálibu v akci a v násilí, velebení morálky pracujících, odmítání parlamentní demokracie, pohrdání ustrašeným socialismem vyznávaným reformisty atd. Za těchto okolností není v nacionalistických kruzích překvapivá snaha získat přes sorelismus část proletariátu i drobné chudnoucí buržoazie, na něž působila přitažlivost marxismu – hlavně v jeho reformní verzi – slabě.

V letech 1908 až 1912 došlo ne ještě ke sloučení, ale ke sblížení části revolučních odborářů a některých spisovatelů a mladých nacionalistických intelektuálů, například těmi, kteří se ve Florencii točili kolem dvou časopisů založených v letech 1903 a 1908 Giovannim Papinim a Giuseppem Prezzolinim: *Il Leonardo* a *La Voce*. Proti ultranacionalistickým a imperialistickým tezím, které hájil Corradini a jeho stoupenci seskupení kolem florentského časopisu *Il Regno*, stavějí teze nadřazenosti duchovních sil a civilizačního poslání Itálie. Ale zároveň odsuzují pozitivismus, racionalismus, akademickou kulturu, a i když soudí, že pouze elita pocházející z buržoazie dokáže naplnit úkol obrody, který stojí před národem ohroženým úpadkem a rozkladem, zdá se jim jasné, že tato elita se bude moci osvobodit jen v akci, radikálním rozchodem s tradiční morálkou i s diskreditovanými hodnotami vedoucí třídy.

Během svého pobytu v Tridentsku byl Mussolini horlivým a často nadšeným čtenářem *La Voce*, tak jako o něco dříve čítal list *Leonardo*, jak o tom svědčí články, které věnoval těmto dvěma časopisům, a zejména tomu prvnímu, v listech *Il Popolo* a v *La Vita trentina* i v korespondenci, kterou udržoval během té doby s Prezzolinim. Z těchto různých spisů vyplývá ne-li podobnost názorů, pak alespoň shodné body: záliba v akci a její uctívání, pragmatická filozofie, vůle měnit svět a vytvořit po nietzscheovském vzoru „nového člověka“.

„Italskému duchovnímu životu chybí odvaha,“ napsal v týdenní příloze deníku *Popolo*. „Takže *La Voce* se bude snažit ji vzbudit. Bude přispívat k vyřešení strašného problému', stojícího před duší národa: ‚buď mít odvahu vytvořit třetí velkou Itálii – ne Itálii papežů, ani Itálii císařů, ale Itálii myslitelů, Itálii, která až dosud ještě neexistovala –, anebo nechat za ní jen stopu průměrnosti, okamžitě mazanou závanem větr'.“ [71]

Znamená to, že pravidelný styk s listem *La Voce*, který nechal předplatit pro společnost Pro Cultura z Tridentu a z Rovereta, i s Cesarem Battistim obrátil Mussoliniho na nacionalisticko-iredentistické ideje? Tato teze, předkládaná jeho biografy, vůbec nedrží pohromadě, když důkladně prozkoumáme hromadu článků, které publikoval během svého pobytu v Tridentu (celý jeden svazek z *Opere omnia*!). Jistě, nepopírá vlastenecké kořeny své politické kultury, garibaldiovský kult, který mu předal otec, a připouští, že vlast je „nejvyšší politická organizace, k níž dospěly organizované etnické skupiny“ [72]. Ale pečlivě rozlišuje pocit příslušnosti k národu, který je nesporný, a nacionalistickou ideologii, jež je vynálezem buržoazie, který má legitimovat její nadvládu a její imperialistické záměry. Internacionalistou byl, než odešel z Itálie, internacionalistou zůstane až do konce svého pobytu v italském Rakousku. Nanejvýš projevuje ve styku s Battistim a jeho přáteli solidaritu s italskou menšinou, v době, kdy pangermánský tlak zvláště zesiluje. V tom smyslu se liší od postojů zastávaných většinou italských socialistů, a zejména těmi, kteří sdílejí jeho revoluční názory. V díle, které publikoval o dva roky později, *Il Trentino veduto da un socialista* (Tridentsko viděné socialistou), ukazuje, že mu není cizí otázka jazykovědy, ale ani ne tak přistoupením k iredentistickou věc, jako proto, že se obává, aby italsky hovořící socialistická menšina, jejíž probuzení mohl konstatovat, neupadla do reformního konzervatismu po svém postupném pohlcení vídeňskou sociální demokracií.

Tridentská zkušenost se nepochybně časově shoduje s jedním z nejaktivnějších a nejproduktivnějších životních období Benita

Mussoliniho. K asi stovce článků publikovaných ve třech orgánech místního socialistického tisku se totiž přidávají četné proslovy a řeči pronesené na veřejných schůzích, přednáškách a různých shromážděních, buď v Tridentu a v Horním Adige, nebo přímo v Rakousku. Mussolini také využil vzácných chvílí volna, které mu ponechávalo jeho povolání tajemníka Komory práce i jeho novinářská a propagandistická činnost, k tomu, aby dal průchod své náklonnosti k literární fikci. Spíše nešťastné pokusy, při nichž sám několikrát dospěl k závěru, že by bylo lépe jich zanechat, ale jejich ideologické pozadí není bez zajímavosti pro někoho, kdo se snaží sledovat politickou cestu budoucího diktátora. „Hrdina“ novely *Nulla é vero, tutto é permesso* (Nic není pravda, vše je dovoleno) – jedné ze čtyř, jejichž inspiraci přisuzuje Edgaru Allanu Poeovi (!) – je bankovním úředníkem v klotových rukávech, zcela zaujatý drobnými malichernostmi obyčejného života; hrdina povídky *Corsa di nozze* (Svatební nákup) je bezohledný maloměšťák, který se zbaví své ženy tím, že způsobí automobilovou havárii. V obou případech je zobrazován a pranýřován svět papučářů a průměrných lidí. Když se dozvěděl o neúspěchu stávky francouzských poštáků, v níž se domníval rozpoznávat prvopočátky vzbouřenecké generální stávky, Mussolini řekl: „Úředníci budou vždycky úředníky.“ „Nový člověk“, nevzejde z jejich řad, myslel si, ale z řad proletariátu vedeného odbory a skutečnou revoluční elitou. Nic jiného neříká v šestákových vyprávěních, která vydává s jeho podpisem *La Vita trentina* [73]

Také se nemazlí s vedoucí třídou, načrtnutou v několika symbolických portrétech, které vyšly v rubrice nazvané *Medaglioni borghesi* (Buržoazní medailony): spekulant, lichvář, požitkář, veřejný úředník, počestná žena, muž s přídomkem, solidní muž. [74] Zvláště kruté jsou dva poslední portréty. Šlechtic se objevuje v podobě operetní postavy: „Monokl na oku, gardénie v knoflíkové dírci, široký plastron, vesta na dva knoflíky, černý frak, lakovky, cylindr: použijte všechny tyto předměty na domýšlivého pitomce, a máte před sebou obraz šlechtice. Kdo to jsou, ti s erby? Potomci středověkých

drancovníků. Co dělají dnes? Nic.“ [75] Pokud jde o „solidního muže“, toho zosobňuje stejně tak majetný a reakcionářský buržuj, jako ona přizpůsobivá levice, skládající se z republikánských a reformistických notáblů, s níž si Mussolini od dob Gualtieri neustále vyřizuje účty.

„V politice je ‚solidní muž‘ osobnosti s umírněnými názory; je to reakcionář, ale nepřeje si šibenici; je to revolucionář, ale nechápe frygickou čapku; odmítá násilí, odsuzuje rebelii. (...) V okamžiku krize se ‚solidní muž‘ uzavírá v důstojné zdrženlivosti, v opatrné zdrženlivosti, a často ve sklepe, připravený pak, když jsou problémy vyřešeny, vyjít ze své pohodlné skrýše, aby se posmíval poraženým a oslavoval vítěze. V politice je ‚solidní muž‘ hrdinou šestého dne.“ [76]

Je to zkrátka „buržuj povahou a cítěním, spíše než svým společenským postavením“ a vyskytuje se stejně tak v řadách reformního socialismu, jako v jiných politických organizacích. Jinak řečeno, terč, proti němuž se obrátí o tři roky později na sjezdu v Reggio Emiliu šířavá řeč budoucího *duceho*, je již jasně označen.

Vzácné mezery, které měl Mussolini ve svém časovém rozvrhu, věnoval v Tridentsku jako ve všech místech, kde se zastavil, stykům s něžným pohlavím. Víme u něj nejméně o dvou známostech, jež měly dramatické vyústění. Protagonistkou té první byla mladá rozvedená žena Fernanda Oss Facchinelliová, s níž udržoval krátký milostný poměr, z něhož se narodilo v květnu 1910, tedy po jeho vyhoštění z Tridentska, dítě mužského pohlaví (jemuž dala jeho matka jméno Benito Ribelle) [77], které zemřelo ve věku dvou let v tridentské nemocnici. Mladá Fernanda, jež byla číšnicí, zase dostala tuberkulózu. Zemřela v roce 1922 ve věku třiceti osmi let. Když měla jistotu, že čeká dítě s bývalým ředitelem *L'Avvenire del lavoratore*, požádala ho v dopise, aby se vrátil, nebo aby souhlasil, že za ním přijede do Forlì. Mussolini hrál o čas a vysvětlil jí, že nemá ani byt, kde by ji s jejím novorozencem ubytoval, ani práci, jež by mu umožnila udržovat rodinu. Ve skutečnosti již několik měsíců žil společně s Rachele Guidiovou, jež byla také těhotná – narodila se jí holčička, z níž se později stala

hraběnka Cianová.

Druhá chvilková Benitova družka se jmenovala Ida Irene Dalserová. Pocházela také ze skromných poměrů – její otec byl kavárník – a byla přibližně stejně stará jako Mussolini. Byla to elegantní mladá žena, s dlouhými hnědými vlasy vyčesanými do drdolu, plných tvarů, jaké se mu líbily, ale měla zarputilou povahu tragédky, jíž se skutečně stala o pár let později, když přijela do Milána za Mussolinim, jenž tam byl ředitelem *Avanti!*. Z následujícího poměru se narodil další nemanželský syn, který dostal jméno Benito Albino, a „problém“ pro zploditele, který skončil až v roce 1937 smrtí nešťastné Idy v psychiatrické klinice v Benátkách.

Dne 10. září 1909 Mussoliniho zatkla rakousko-uherská policie a uvěznila ho v Roveretu, městečku ležícím mezi hlavním městem kraje a jezerem Garda. O dva týdny později se císař František Josef I. vydal do Innsbrucku na oslavy památky tyrolského vlastence Andrease Hofera a při jeho návštěvě došlo k prudkým irredentistickým bouřím. V Tridentu „oběsili“ hrdinovo vyobrazení vedle sochy Danteho a z různých veřejných budov svěsili císařské erby. Policie hledala viníky, když vtom vešlo ve známost, že z trezoru tridentské banky se ztratila částka 300 000 korun. Za viníky byly brzy označeny irredentistické kruhy, podezřívané z toho, že chtěly dát dohromady válečný poklad, z něhož se mělo financovat nacionalistické povstání, proto policie přistoupila k prohlídkám v redakcích opozičních deníků. V kanceláři ředitele liberálně-demokratického orgánu *Alto Adige* objevila výtisk „uchráněný před zabavením“ jednoho čísla *L'Avvenire del lavoratore*, který zaslal Mussolini svému kolegovi a v němž byl paličský článek, jehož terčem byl zástupce prokurátora Tessadri. Více k obvinění romagnolského novináře z „rozšiřování zabavených deníků a podněcování k násilí proti státní moci nebylo třeba“. Spojeno s tím bylo i podezření, že stojí za krádeží 300 000 korun a za útoky na císařské znaky. Následovalo regulérní pátrání v kancelářích, které obývala Komora práce a redakce *Popolo*, a také v jeho bytě, kde mu nechali jen jeho šaty, hodinky a housle. Nenašlo se nic skutečně

kompromitujícího, počínaje několika kilogramy dynamitu, které prý měl Mussolini od truhláře Cesara Bertiho (jenž bude později v čele intervencionistického *fascia* ve Forli v roce 1914) na zamýšlený atentát na policejní stanici. [78] Jelikož během procesu, který se konal v Roveretu 24. září, proti němu nemohlo být vzneseno žádné obvinění, mohl soud vyhlásit pouze zproštění viny. Protože se však státní zastupitelství rozhodlo odvolat a rakouský zákon stanovil, že obžalovaný cizinec může být držen ve vězení tak dlouho, než bude vynesena definitivní rozsudek, bylo Mussolinimu ohlášeno, že bude ponechán pod zámek. Okamžitě zahájil hladovku, jejíž působení ovšem nestihl pocítit, protože rakousko-uherské úřady si vzaly za záminku riziko prodlužovaného a medializovaného věznění šéfredaktora listu *Popolo*, jež by mohlo ohrozit veřejný pořádek, a uplatnily výnos o vyhoštění, který se na něj vztahoval od 13. září. Šestadvacátého byl vyprovozen na hranice, napřed autem do Mori a pak po železnici, aniž mohla policie zabránit jeho přátelům, aby ho přišli pozdravit do Ala v okamžiku, kdy se chystal nastoupit do vlaku do Verony.

Dne 27. září vyhlásila socialistická strana protestní generální stávkou v Tridentu, Roveretu a Meranu. Podle toho, co o tom píše Mussolini ve své autobiografii z roku 1911, byla prý „úctyhodná a okázalá“ [79]. Ve skutečnosti ji bojkotovali katolíci a zmobilizovala sotva několik tisíc dělníků. Ani italského politického života, ani života „iredentistického kraje“ se vyhoštění ředitele listu *L'Avvenire del lavoratore* nijak nedotklo, a Mussoliniho ego se muselo spokojit kromě interpelace předložené v Montecitoriu 9. října poslanci Morgarim, Chiesou a Musattim s několika protestními články v tridentském tisku, s dlouhým komentářem socialistického advokáta Piscela v *Avanti!* a s malou oslavou na rozloučenou, zorganizovanou 3. října v Peri, na hranicích Tridentska a Itálie.

Pamětní fotografie této události nám ukazuje Mussoliniho romanticky stojícího před hraničním patníkem na italském území (vrátil se proto z Verony), s očima obrácenýma k matce vlasti, jak mává na rozloučenou bývalému poslanci Mariu Todeschinimu, který

zůstal na italském území Rakouska. Uznějme každopádně, že tato schůzka neměla pouze „mediální“ povahu, celkem vzato dost skromnou, pomyslíme-li na tehdejší informační prostředky. Ze strany socialistů z Tridentska, kteří přišli na počátku podzimu 1909 do Peri – přátelské hostiny v restauraci Tre scalini se jich zúčastnilo několik

desítek – skutečnou solidaritu s mužem, který věnoval mnoho času a energie jejich věci. Mimo rétoriku vlastní tomuto typu manifestací informuje ve svém deníku korespondent listu *Popolo* o upřímném dojetí:

„Lidí se zmocňuje vnitřní pohnutí. Ušlechtilý pocit zanícení, prozařující všechny tváře. Mnoho soudruhů pláče. Mussolini, věčný skeptik, je očividně dojatý krásným svědectvím solidarity, náklonnosti a úcty.“ [80]

KAPITOLA 4

SOCIALISTICKÝ VŮDCE

Než se vrátil do Forli, udělal si Mussolini zřejmě krátký výlet do Lugana, aby se tam setkal s Angelikou Balabanoffovou, která stále pobývala v Tessinu ve společnosti Marie Rygierové. Ví se, že jedna i druhá se měly později stát nesmiřitelnými odpůrkyněmi bývalého socialistického činovníka, proto to, co napsaly po rozchodu z roku 1914, je třeba z tohoto důvodu posuzovat nesmírně obezřetně. Ve svém vyličení návštěvy budoucího diktátora v Luganu, které napsala v roce 1938, návštěvy, kterou nepotvrzuje ani Mussolini ve své autobiografii, ani většina jeho životopisců, popisuje Angelica Balabanoffová Mussoliniho „stejně labilního, stejně hysterického“, jako když se s ním setkala o pár let dříve v Lausanne. [1] Zejména vykresluje portrét neotesance, a navíc závistníka, jako by politické angažování někdejšího druha z exilu nemělo nikdy jinou pohnutku než ukojení jeho základních instinktů a frustrací.

„Když nastala doba odjezdu, vyprovázely jsme ho s Marií podél mola. Ani krása jezera v měsíčním světle, ani velebnost hor ho nedokázaly odvést od jeho narcistických zájmů. Když jsme čekali na loď, kterou měl odplout, mával rukama směrem k hotelům a restaurantům, které lemovaly molo. ‚Koukněte se na to. Všichni ti lidé, kteří jedí, pijí a užívají si. A zatím já budu cestovat třetí třídou a dávat si bídné jídlo za pár babek. *Porca madonna*, jak já nenávidím bohaté! Proč musím snášet takovou nespravedlnost? Jak dlouho bude třeba čekat?’“ [2]

O tom, že frustrace a strádání, jež musel Mussolini vytrpět v dětství a jinošství a pak v dospělém věku, zejména během jeho exilu ve Švýcarsku, přispěly k tomu, že se z něj stal buřič, a později přiživovaly jeho revoluční vášeň, není žádných pochyb. Kolik podvratných sklonů bylo způsobeno ponížením zapříčiněným chudobou a obrazem sociální nespravedlnosti – vnímanými niterně tím, kdo byl jejich obětí, a ne jen dojatým pozorovatelem –, ať na počátku století, nebo v jiných

okamžících našich dějin? Z kolika ponížených, vzbouřených „závistníků“, chceme-li – u těch, kdo nemají nic, je žízeň po sociální spravedlnosti zcela odlišná od touhy po odplatě –, se následně staly „pravé a vznešené osobnosti revoluce“? Kdo může, bez nebezpečí omylu, aniž zná konec příběhu, říci, co v té či oné životní chvíli určuje volbu, kvůli níž člověk přistoupí na nějakou ideu, nebo se od ní odvrátí? Je třeba proto, že Mussolini se jako jiní revoluční socialisté vydal na počátku války jinou cestou než tou, kterou zvolila většina strany, a proto, že ho tato volba přivedla tam, kam víme, pouštět se s Angelikou Balabanoffovou do široce retrospektivní analýzy jeho postupných postojů, soudit, že jeho „zrada“ z roku 1914 byla jistým způsobem naprogramovaná, a tvrdit, že „fenomén Mussolini“ lze vysvětlit „inkoherencí a hrubostí, jež mu byly vlastní“ [3], a základní sociální nenávisť, která ovládala jeho chování?

Řekneme-li, že Balabanoffové text je příležitostný článek a že zapadá do války hanopisů mezi fašisty a antifašisty, jejíž protagonisté se nezatěžovali jemnými rozdíly, bude to pravda. Ovšem to, co píše Angelica Balabanoffová o Mussolinim, je obecně bráno za bernou minci a vytrvale považováno mnoha životopisci budoucího *duceho* za nesporný zdroj – a zejména představiteli anglosaského dějepiscectví marxizujícího zaměření, ne vždy dbalých zachovávání dělicí linie mezi historií, morálkou a ideologií. [4]

Problémem ostatně není, zda slova, která budoucí tajemnice Kominterny vkládá do úst Mussolinimu, skutečně pronesl, nebo ne – je docela dobře možné, že je řekl –, ale lze-li z těchto řečí vyvodit, co si myslí a v čem skutečně tkví jeho působnost v nejradikálnější části italského socialismu. Je ovšem jasné, že oba tyto výjevy, jež pár dnů po sobě znamenají konec jeho pobytu v italském Rakousku, prozrazují ze strany těch, kdo je vyprávějí, dvojí vnímání, jež odpovídá pravděpodobně dvěma skutečným stránkám osobnosti. Na jedné straně revoluční aktivista, hluboce a upřímně zapojený do internacionalistického boje a uznávaný jako takový svými soudruhy z Tridentska, kteří ho přijeli do Peri pozdravit. Na druhé straně *cafone*

(křupan), pod svým intelektuálním vzezřením ještě neotesaný, šířaný touhou po tom, co mu život dosud odpíral, a bažící po tom, uvést v soulad své ideje a své ambice.

MUSSOLINI HLAVOU RODINY

Dva dny po svém rozloučení se soudruhy z Tridentska byl Mussolini zpátky ve Forli. Smutný návrat: na zaplacení cesty z Verony si musel „půjčit“ od otce. Budoucnost se jevila temně. Z Tridentska si vezl všeho všudy malý kufřík, obsahující jeho papíry a pár knih, a také své nerozlučné housle. [5] Školní rok sotva začal a Benito mohl ještě doufat, že dostane místo suplenta na základní či střední škole, za podmínky, že si podá žádost, ale neměl do toho žádnou chuť. Výsledkem bylo, že musel nejméně dva roky čelit vážným peněžním potížím. Po marných pokusech, aby byl přijat do redakčního týmu v *Restu del Carlino* a *Secolu*, dvou demokratických deníků, se pustil do redakce dvou děl, na nichž začal pracovat už v Tridentu: jedné eseje nazvané *Il Trentino veduto da un socialista*, v níž jasně projevuje odstup od irredentistického plánu, a jednoho historického románu, který bude vycházet na pokračování v *Il Popolu: Claudia Particella l'amante del cardinale*. V tomto díle, které sám označil ve své autobiografii z let 1911–1912 za „román pro služky“ [6], Mussolini líčí lásku kardinála Madruzza, posledního knížete z Tridentu, a krásné Claudie. Jak se dá čekat, v této knize, kterou Battistiho deník prezentuje jako „senzační velký historický román“, nenalezneme nic zvláště žhavého, ale zdá se, že se u čtenářů socialistického listu z Tridentu setkala s jistým úspěchem. Každopádně dost velikým na to, aby v dopise zaslaném v únoru 1910 řediteli deníku žádal Mussolini 200 lir za svou spolupráci. „Můžeš si myslet, že jsem nenapsal *Claudii STR.* pro krásné oči dnešních tridentských *Claudii*,“ napsal. Když si odečetl to, co sám dlužil Cesarovi Battistimu, žádal 65 lir ze 115, které mu zbývalo vyplatit, a zbylých 50 o něco později. „Doufám, že nebudeš dělat hluchého,“ [7] uzavřel to.

Následujícího roku, v dubnu 1910, se obrátil na Giuseppa Prezzoliniho a žádal zálohu na práva na *Il Trentino veduto da un socialista*: „Nacházím se téměř ve stavu bídy,“ [8] napsal řediteli listu *La Voce*. Také se opět jednou zabíral plány na emigraci. „Už mám dost toho, být ve Forli, zůstat v Romagni, už mám dost Itálie, mám dost toho, být na světě,“ píše svému příteli Alessimu. „Chci znovu odejít pryč.“ [9] Znovu navázal kontakty s vedením deníku *Il Proletario* v New Yorku a zdálo se, že dospějí k nějakému řešení, když vtom nabídli socialisté z Forli Mussolinimu vedení místního stranického orgánu *La Lotta di classe*, což přijal, a na poslední chvíli tak zvolil méně dobrodružné řešení.

Benitovy finanční problémy zatěžovaly jeho morálku tím více, že se po návratu z Tridentska rozhodl uskutečnit svůj plán oženit se s mladou Rachele. Po osm měsíců, co trval jeho pobyt v zahraničí, jí neposlal ani jeden dopis, jen řádku na pohlednici adresované starému Alessandrovi: „Mé pozdravy Rachele, a ať pamatuje na to, co jsem jí řekl.“ [10] „Chiletta“, pokud sledujeme její ne vždy souvislé líčení jejích vztahů s budoucím manželem, [11] si zřejmě nedělá přílišné starosti se slibem, který jí Benito dal před svým odjezdem do Tridentu. Možná se na něj hněvala, že napřed zkoušel štěstí u její sestry Augusty – která jeho návrhy dost tvrdě odmítla a vdala se za řádného zemědělského dělníka z Forli –, anebo soudila, že její matka a Benitův otec ji právem varují před spojením s mužem, jehož považovali za „vagabunda“, kterého čeká chudoba a vězení. Pravda je, že nezavrhovala mladého agronoma z Raveny, jehož rodina „vlastnila několik hektarů půdy a který ji požádal o ruku“ [12] .

Zdá se, že Benitův návrat nepřijala s bezvýhradným nadšením. Jistě, nebyla hluchá k mladíkovu slušivému impozantnímu zjevu, stejně jako k obrovskému pocitu energie, který z jeho osobnosti vyzařoval, ale naháněl jí strach. Připadal jí nicméně změněný, „na pohled vylepšený“. „Už nebyl tak hubený,“ napsala. „Oholil si vousy a byl pečlivější ve způsobu oblékání, skoro elegantní. Byl velmi rád, že mě zase vidí. Usmál se, což u něj bylo nezvyklé, a řekl mi: ‚Tak vidíte, že jsem se

vrátil.“ [13]

Zdá se tedy, že ji okouzлил. Brzy poté však následoval méně příjemný nátlak. Benito nařídil Chiletě, aby roztrhala několik dopisů, které jí napsal její nápadník, a pak mu napsal a přikázal mu, aby „nechal na pokoji“ tu, s níž se „rozhodl žít“. Dívka váhala. „Jistě, nechtělo se mi snášet osud jeho ubohé matky: kolikrát jsem ji viděla plakat kvůli starostem, které měla se svým manželem a synem?“ [14] Neustálá Annina i Alessandra varování ji nenechávaly lhostejnou. Hospodský od Bersagliere zase dělal vše, co mohl, aby se pokusil odradit svého syna od toho, zatáhnout děvče do dobrodružství, jež podle něj nemělo budoucnost. „Nech tu holku na pokoji,“ říkal. „Jsi bez zaměstnání, nemáš žádný příjem, máš jen tu svou politiku, kvůli které budeš trpět, jako tvá žena, která bude po tvém boku. Pomysli, co všechno musela vystát tvá matka.“ [15]

Marná snaha: nátlak byl čím dále naléhavější. Benito byl vůči Chiletě prudce žárlivý: zakazoval jí chodit do práce – byla číšnicí v otcově hospodě – a neváhal stát místo ní za pultem, když nemusel zrovna být ve své redakci nebo na stranických schůzích. Rachelina obrana postupně ochabovala. Uznávala, že na ni učinila velký dojem jeho „nebojácná povaha, s níž se vrhal na překážky, aby je zdolal“. Začala „chodit s radostí, někdy úzkostí“ na jeho schůze. Chvěla se, „když pronášel jako výzvu některé své věty plné sebedůvěry“ a když mu „všichni pozorně naslouchali“. Zkrátka musela brzy uznat, že je do něj zamilovaná. [16]

Zbývalo to nejtěžší: přesvědčit Alessandra a zvláště Annu, jež měla v úmyslu nechat ho stíhat za zneužití mladistvé, aby dali svůj souhlas. Mussolini ho získal mocí, po scéně jako z tehdejších melodramů. Jednoho večera v lednu 1910, cestou z městského divadla, kam dívku vzal – bylo to poprvé, co viděla divadelní představení, zrovna to byl kus od Sema Benelliho nazvaný *La Cena delle beffe* (Žertovná večere), a odcházela z něj velmi okouzlená –, přiměl Rachele, aby mu slíbila, že svolí být jeho ženou. Pak s ní šel do hospody Bersagliere, zavolal Alessandra a jeho družku, vytáhl z kapsy

velkou pistolí, ukázal prstem na Chiletta a zvolal: „Jestli mi ji nedáte, je tam pět ran, jedna pro ni a pět pro mě.“ [17] Anna, jež znala prchlivou povahu svého budoucího zete, zacházejícího do krajností, ustoupila první. Alessandro vzdoroval o něco déle, zuřivý, že se s ním takto pře vlastní syn, a pak také kapituloval a doprovodil své „požehnání“ okázalými a marnými napomenutími.

Téhož večera odvezl Benito Rachele do San Martina, několik kilometrů od Forli, kde jedna z dívčích sester obývala venkovský domek. Zůstala tam zavřená několik týdnů, dokud její pán a velitel, který za ní pravidelně každý večer chodil, nesehnal jiný, méně těsný byt, než byl pokojík, kde bydlel od svého návratu z Tridentska. Když ho našel, objevil se jednou navečer v San Martinu, aby si odvedl Chiletta, již ani nedal čas, aby se učesala. Oba mladí lidé, se svými skromnými svršky v balíku, se přestěhovali, pěšky, bičovaní deštěm, do Forli, kam došli uprostřed noci.

Mussolini se svou družkou tedy bydlí ve skromném jedna plus jedna (pokoj s kuchyní) v přízemí „starého paláce“ na via Merenda. Platí patnáct lir měsíčně nájemného, jejich veškerý nábytek představuje jedna postel, stůl, dvě židle, truhla se čtverým povlečením a čtyři mělké a šest hlubokých talířů vypůjčených od rodičů. Benito si s sebou přinesl své drahé housle a postavil si notový pultík přímo uprostřed pokoje. A tam 3. září roku 1910 ve tři hodiny ráno přivedla Rachele na svět holčičku, jež dostala od otce jméno Edda, nejspíše z obliby Ibsenovy hrdinky Heddy Gablerové.

Narození Eddy vyvolalo o něco později fámy, jedny fantastičtější než druhé. Pod záminkou, že miminko nemohlo být zapsáno do matriky jako dítě Rachele, neboť pár nebyl sezdáný, se šeptalo, že Edda je dcerou Angeliky Balabanoffové, anebo té druhé ruské emigrantky – Eleonory H. –, s níž se *duce* seznámil ve Švýcarsku o několik let dříve. Tyto řeči, i když zcela neopodstatněné, oblétny Itálii před nástupem fašismu i po něm. V posledních dnech loutkového režimu v Salu v roce 1945 ještě jeden švýcarský deník informoval o „záhadě“ obklopující narození hraběnky Cianové.

Alessandro Mussolini, již oslabený prvním záchvatem, zemřel o několik týdnů později. V půli října chtěl, vědom si svého stavu, znovu spatřit svou rodnou vesnici. Zůstal několik dnů v Dovii, kde byl, jak náleží, přivítán svými starými soudruhy. Po návratu do Forli měl druhý záchvat, který ho tentokrát připravil o pohybové schopnosti i o řeč. Benito okamžitě telegrafoval bratru Arnaldovi a sestře Edvige, kteří přijeli, právě aby zachytili poslední vydechnutí bývalého kováře. Alessandrovi bylo jen padesát šest let, ale život, nejrůznější prostopášnosti, tvrdá práce v kovárně i měsíce strávené ve vězení ho předčasně opotřebovaly. Přes střety, které je mohly postavit proti sobě, zvláště ohledně Chiletty, pociťoval Mussolini k otci silnou lásku a jeho ztráta mu způsobila velký smutek. Trval na tom, že sám sepíše jeho pohřební chvalořeč v listu *La Lotta di classe*. Pohřebního obřadu se zúčastnily stovky socialistických činovníků, kteří se sjeli ze všech koutů Romagne.

Po Alessandrově smrti si jeho děti rozdělily výnos z prodeje malého hospodářství v obci Vallona (3000 lir pro každého). Prodala se také hospoda Bersagliere a vdova Guidiová se nastěhovala k Benitovi a Rachele, což je přinutilo přestěhovat se do trochu většího bytu na via Albicini Cesare. Pro muže, který se již rok nacházel v čele socialistické strany v kraji Romagna, se obrátila jedna stránka – stránka dětství a jinošství, již vzdáleného, ale stále živého.

VŮDCE SOCIALISMU V KRAJI ROMAGNA

Na konci roku 1909, zatímco se Mussolini chystal slavit „dost smutné Vánoce“ [18] a přijmout nejspíše zaměstnání úředníka na matričním úřadě v obci Argenta, které mu sehnali přátelé jeho otce, došlo k události, jež měla posloužit jako odrazový můstek k jeho bleskovému vzestupu v italském socialistickém hnutí. Socialisté z Forli, zmítání vnitřním štěpením i tlakem, který na ně vyvíjela republikánská strana v téměř hegemonickém postavení (její kandidát ve volbách v roce 1909 obdržel 2225 hlasů proti 1672 jeho liberálního protivníka, a to přesto,

že se sami zdrželi hlasování), mu totiž nabídl, aby se stal zároveň tajemníkem místního socialistického svazu a ředitelem týdeníku *La Lotta di classe*, který se rozhodli založit místo *L'Idée socialista*, jež zanikla před dvěma lety. Tyto dvě funkce Benito brzy spojil s funkcí dopisovatele pro list *Avanti!*.

Volba hlavních představitelů sdružení z Forli padla na Mussoliniho z několika důvodů. Předně kvůli jeho dlouhodobému zakořenění v politické tradici, jejíž jednou z nejtypičtějších postav byl Alessandro: tradici revolučního socialismu, spojujícího bez komplexů Marxe, Blanquiho a Bakunina. Pak proto, že se narodil a vyrůstal v harému a od absolvování učitelského ústavu strávil nejvíce času mimo kraj, a tudíž daleko od intrik a frakčních bojů, které rozštěpily místní socialismus; což ho stavělo do pozice arbitra. K tomu se přidala váha zkušenosti, kterou získal s internacionalismem ve styku se zahraničními dělníky a italskými koloniemi ze Švýcarska a z Tridentska, a proslulost, jež byla výsledkem četných pobytů ve vězení a jeho nedávného vypovězení z rakouského území. Jeho extremismus, který by byl v jiných krajích než Romagna handicapem, zde byl trumfem, s nímž uměl hrát jako dobrý taktik, přičemž se nechával občas unést k výlevům, které by mohly uškodit jeho kariéře.

Během tří let následujících po jeho jmenování tajemníkem organizace socialistické strany ve Forli, bude moci Mussolini dát zároveň volný průchod své extremistické povaze i svým organizačním a jednacím vlohám. Jeho prvním úkolem totiž bylo, aby místní socialismus chytil druhý dech, udělat z každého člena (místní organizace měla na počátku roku 1910 zhruba 1300 až 1400 členů) skutečného revolučního bojovníka a ze strany, jejíž vedení zastával na krajské úrovni, politickou sílu schopnou soupeřit se svým republikánským sokem.

Kraj Romagna je na počátku století stále územím těsné soutěže mezi dvěma hlavními uskupeními opoziční levice, a ve Forli nad „rudými“ vysoce vítězí „žlutí“, to znamená republikáni. Při volebních konzultacích vytvoří žlutí s rudými obyčejně blok proti představiteli

konzervativní buržoazie a statkářům (agrárníkům), ale jakmile je po volbách, bratrovražedný boj se rozhoří nanovo. Jsou zde rudé odbory a žluté odbory, zatímco rolníci se dělí mezi oba tábory: nájemci na straně republikánů a *braccianti* v socialistickém hnutí, což v kraji, kde je mnoho zemědělských nádeníků a kde boj, který vedou proti různým kategoriím vykořisťovatelů, je krajně prudký, může jen stahovat socialisty na stranu revoluce. Mussolini tedy zdědil situaci, jež tíhne k zavádění členstva na cestu radikalizace směřující k revoluční akci a dobytí moci silou. Rozhodně se obrací zády k reformistickému projektu, odmítá ideu postupného poklidného vývoje společnosti, jež by byla jistým způsobem produktem ekonomického determinismu, a staví proti ní svou voluntaristickou a hrubou vizi sociální změny. V tom smyslu se jeho myšlení i jeho činnost přímo vážou na celý proud revoluční revize marxismu, jenž se zrodil ve Francii a který neúnavně zaváděl do Itálie a neúnavně propagoval Georges Sorel. I když on sám nebyl teoretik a před těsně poválečnou „fašistickou syntézou“ nevymyslel ve věci politického myšlení nic zvláště významného, je jasné, že přispívá s jinými k velkému přehodnocení marxistické ortodoxnosti, kterým se vyznačuje první desetiletí dvacátého století.

Jako Édouard Berth, který od roku 1900 svaloval vinu na víru v „mechanický a neodvratný vývoj“ společnosti a slepou důvěru v „údajný závratný rozklad buržoazní společnosti“ [19], Mussolini odmítá vidět v socialistické straně pouhý nástroj k vedení mas s cílem buď je začlenit do politického systému – liberálního či demokratického –, který je ve skutečnosti jen zástěrkou peněz a buržoazního vykořisťování, anebo čekat se sklopenou zbraní, až nějaká krize či katastrofa ukončí vládu kapitalismu. Na rozdíl od masové strany, tak jak ji chápou sociální demokraté, touží po vytvoření bojového útvaru, složeného z malých jader útočících na moc: strany profesionálů revoluce, jejíž vzor již načrtl Blanqui a již dal život Lenin, když založil bolševickou stranu.

Nejde tedy o to, shromáždit kolem revolučního projektu stále více členů, ale vytřídit *kvalitní* činovníky, schopné zmocnit se řídicích míst

ve státě a po uchopení moci ho spravovat, dokud se na troskách starého světa nevyvine nová společnost. Jinak řečeno, jde o to, vytvořit elitu, která zaujme místo tradiční vedoucí třídy, předpokladem čehož je, že na to bude připravena, a tedy že důraz bude ve straně kladen na kulturní, morální i duchovní povznesení straníků. „Je třeba vidět ty nestoudné soudruhy, jak hrají morru pod mystickou podobiznou Mazziniho!“ [20] Mussolini samozřejmě nevynechá žádnou příležitost na stránkách *La Lotta di classe* k pranýřování sociálních praktik, které, jak soudí, přispívají k ohlupování mas. „Lid oblbují hospody, tančírny, bordel a sport,“ [21] napsal.

Toto pojetí strany jako „předvoje proletariátu“ má Mussolini i jiní revoluční odboráři ze styku s Vilfredem Paretem, buď přímo, z naslouchání jeho přednáškám z politické ekonomie na univerzitě v Lausanne, nebo přes pozdější četbu děl zakladatele italské sociologie (*Hospodářská svoboda a italské události* je z roku 1889, *Socialistické systémy* z roku 1903), anebo z myslitelů, jejichž spisy inspiroval, jako Sorela a Prezzoliniho. [22] Podle Pareta jsou v každém okamžiku ve společnosti jasně oddělené masy a elity. Třídní boj, jehož zásady přijímá, tuto dichotomii nezmění, leda dá moc ne proletariátu, ale nové elitě, jež bude hovořit jeho jménem a přisvojí si tak jako ti, které svrhla, pocty a výsady. Z této cyklické teorie, jež činí z historie „hřbitov elit“, si Mussolini pro tu chvíli nebere všechny závěry, k nimž dospěl mistr z Lausanne. Ale vypůjčuje si od něj myšlenku, že síla náhradní elity ústavní cestou je v tom, že je vedena ne pouhým rozumem, ale výbušnou silou citu a pudu, mocnými mýty schopnými přimět lidi k akci. Vidíme, že tato idea je nositelkou všemožných úchylek a že když čerpá z vybraných a deformovaných výpůjček z Nietzscheho či z Bergsona, legitimuje již mlčky i sociální darwinismus, který je v centru nacionalistické doktríny, a pohrdání „stádním“ a „samičím“ davem, z něhož později zakladatel fašismu učiní jeden z leitmotivů svých projevů.

Tak tomu ještě není v lednu 1910, když se Mussolini ujímá vedení listu *La Lotta di classe*, jehož název si sám zvolil pro nový týdeník

socialistů ve Forlì a jehož vliv brzy překročí hranice kraje. V té době je na pořadu rozjitřování sociálního boje. Mussolini se snaží využít výbušného náboje, aby snížil vliv republikánů a reformistů, kteří měli tehdy ve straně na celostátní úrovni většinu. V roce 1910 totiž v Romagni sílí velký konflikt o vlastnictví a používání mlátiček. [23] Jeho epicentrum je v oblasti Ravenny, ale kraj kolem Forlì byl také silně zasažen vlnou násilí, v níž proti sobě stály spolky nájemců, podporované statkáři, a spolky *braccianti*. Krize dosáhla vrcholu v červenci, když bylo třeba na základě generální stávky povolát vojsko do San Martina in Strada, aby zabránilo tomu, aby se střety nezvrhly v krveprolití. Napětí poněkud polevilo během srpna, ale bojůvky, jež proti sobě několik týdnů vedli republikáni (příznivci nájemců) a socialisté (stojící na straně nádeníků), zanechaly hluboké stopy. Komora práce nemohla zabránit rozkolu a v krajské radě, kde obě levicové strany dosud spolupracovaly, došlo také k naprosté roztržce.

V bitvě byli ve výhodě nájemci a republikáni, kteří zůstali ve Forlì pány situace. Socialisté byli poraženi, ale Mussoliniho osobní postavení tím nebylo ohroženo, spíše naopak. Za nejsilnější krize se plně angažoval na straně základny a nešetřil ani republikány, cíl nejprudších útoků, ani reformisty, kteří v jeho vlastní straně měli většinu. Socialistům z Romagne, kteří uspořádali v září ve Faenze přípravné shromáždění na celostátní sjezd, jenž se měl konat následující měsíc v Miláně, a kteří se při té příležitosti vyslovili za „naprostou neústupnost“, hlásanou ředitelem týdeníku *La Lotta di classe*, se nyní Mussolini jevil jako nezpochybnitelný předák tohoto marxistického proudu, jehož mnozí představitelé se hodlali rozejít se stranou a založit novou revoluční organizaci.

Národní sjezd PSI se konal v Miláně od 21. do 25. října 1910 a poskytl vítězství reformistům. [24] Mussolini hovořil 23. října před prořídým a znuděným obecnstvem, které nevěnovalo jeho řeči žádnou pozornost. Nešetřil přitom svými efekty, a aby probudil své posluchačstvo, používal provokativní styl a gestikulaci, což později přispělo k jeho úspěchu u většiny poradců představujících drobnou

pokrokovou buržoazii. Jedny šokoval a druhé rozesmával. Redaktor z *Giornale d'Italia* hovořil o řečnickém stylu „pravého venkovana“. [25] Dopisovatel republikánského deníku z Říma *La Regione* napsal, že „Mussolini se svým barytonem, originální a komickou mimikou vyvolal bujaré veselí“. [26] Michele Terghaziová, jež se s ním seznámila na sjezdu v Miláně, popisuje své první setkání s vůdcem romagnolského socialismu těmito slovy:

„Mussolini se objevil na tribuně, aby pronesl krátký, a jak se nám tehdy zdálo, nesouvislý projev. Na pohled nebyl starý, ale nezdál se mladý, se svým nedbalým vzhledem, povlávající černou kravatou jako Ravachol; tvář měl temnou černým nejméně třídním vousem, který ale kontrastoval s lesklou lebkou, předčasně lysou. Koulel jiskřivýma očima se záměrem vypadat divoce. Něco mezi strašákem a symbolem bojovníka za sociální spravedlnost. Zeptala jsem se Constantina Lazzariho, hlavy tak zvané neústupné frakce, který stál vedle mě: „Co je to za chlapa?“ Lazzari mi odpověděl: „Mlč, to je blázen, ale je nám užitečný, protože přináší pět set hlasů z kraje Forli.““ [27]

Za blázna ho považovalo mnoho z těch, kteří se s ním v té době setkali: *il matto – e'matt*, v romagnolském nářečí. Politicové protivníci i přátelé takto označovali Mussoliniho podivnost i všemožné výstřelky: zvláštní gestikulace, manýry získané v době bohémského života a bohatýrských tahů, v Gualtieri a v Tolmezzu (osamělé noční procházky, verše přednášené na ulici, celé noci strávené hrou na housle, s otevřenými okny v jeho bytečku na via Merenda atd.); výstřelky v mluvě i psaném projevu, schválně urážlivém, kletby, vyhledávání urážlivých výrazů, vypočítavá hrubost, těžké machistické narážky. Ve svých projevech i ve svých článcích, které dává skoro každodenně do listu *La Lotta di classe*, velebí násilí, „destruktivní činy anarchistů“, které Marinetti oslavil ve svém *Manifestu futurismu*. Dokonce se stává advokátem terorismu a královraždy, když oslavuje vrhače bomb z divadla Colón v Buenos Aires a dělá z vraha španělského ministra Cánovase del Castilla „hrdinu revoluce“ [28]. Na politické schůzi ho čím dál více doprovází malá tlupa statistů, kteří

mu slouží za tělesné strážce i „klaku“ a dávají důrazným mrknutím signál k potlesku, když pronese některé z šokujících vyjádření, jež zvýrazňují jeho dlouhé proslovy. [29] Zkrátka, i když to slovo ještě není vysloveno – poprvé padne na hostině uspořádané na jeho počest po jeho propuštění z vězení v roce 1912 –, chová se již ve všech bodech jako *duce* (vůdce) romagnolských socialistů.

Bylo by každopádně omezující vidět v Mussolinim z let 1910–1911 jen bývalého hrubého a chvastounského vesnického kohouta, z něhož se stal vůdce tlupy vyhledávající jen rvačky pod úctyhodným pláštěm ideálu sociální spravedlnosti: jakousi předběžnou karikaturu fašisty ze dvacátých let. Předně proto, že v potyčkách byl málo náchylný k vyhledávání přímé účasti. Aldo Parini, který se s ním v té době stýkal, vypráví, že když ho večer doprovázel po ulicích ve Forli, zdálo se, že se vždy bojí, že ho někdo sleduje a napadne. Vzpomíná, že někteří jeho soudruzi mu říkali *culandré* (ten, který ustupuje). [30] Toto svědectví není dokonale důvěryhodné, ale také není v rozporu s epickými vyličenými střetů s bijci z nepřátelských organizací. Zato existuje spousta svědectví líčících Mussoliniho jinak, jakýsi obrácený portrét jeho sama pro veřejnost: plachý pod svým chvastounským zevnějškem, doslova lačnící po čestě, vždycky trpící, že nemohl na hodinu klasických jazyků (dál bere lekce latiny u jistého Rodolfa Mondolfa, profesora na městské střední škole), nadšenec pro poezii, který nemůže být dlouho bez svých houslí. Ani jeden, ani druhý z těchto portrétů se úplně neshoduje se skutečnou osobností romagnolského novináře. Po absolvování Carducciho školy je jedním i druhým – *cafone* z Dovie i mladým hladovějícím intelektuálem, hrubým mačem i utajeným veršotepcem, syn Alessandra i syn Rosy. Bude třeba času – a snad i šoku z války –, než se smažou rysy silně poznamenané touto dvojakostí.

VÁLKA V LIBYI

Až do podzimu 1911 nedochází v životě Mussoliniho a jeho družky k

mnoha změnám. Jejich hmotná situace zůstává velmi nejistá. Benito dostává od socialistické organizace ve Forli měsíční plat 125 lir a odmítá přidání, které mu nabízejí někteří soudruzi. Raději tu a tam paběrkuje nějaký honorář, souhlasí s překladem Kropotkinovy *Francouzské revoluce* a dál posílá Battistimu epizody svého románu *Claudia Particella* placené od řádku (15 lir za každé vydání v *Il Secolo*). S tím si nemůže moc dovolit. Rachele vypráví, že měli na stole málokdy maso a že bylo třeba se spokojit s talířem *ministry* nebo s jídlem ze zelí. [31] Jelikož neměl peníze na návštěvu restaurace, Mussolini často vynechával oběd nebo i večeři, když musel strávit část noci v deníku. Dlouhé večery nicméně pobýval ve společnosti kamarádů, jimž se cítil politicky i citově nejbližší, jako byli Torquato Nanni, Francesco Bonavita, Cesare Berti, malíři Angelini a Marchini nebo třeba Leandro Arpinati, jeden z budoucích enfants terribles vládnoucího fašismu. Scházeli se v hospůdce Macaron, v café Garibaldi nebo v café Prati a řečnili celé hodiny nad šálkem kávy nebo sklenkou san giovese. Předělávali svět. Probírali argumenty, jež měly zmást republikánské nebo reformistické protivníky. Sepisovali návrhy programů pro budoucí sjezd sdružení. Nebylo nezvyklé, že se Mussolini navracel domů ve tři nebo ve čtyři hodiny ráno a budil malou Eddu jen pro to potěšení, vidět ji znovu usínat za zvuku houslí. [32]

Politicky byly hlavní ty boje, které musel Mussolini vést přímo uvnitř strany, aby pokročila věc „neústupných“. Na milánském sjezdu byl mezi těmi, kteří si přáli rozkol a založení nové revoluční organizace. Ale Lazzari nakonec přesvědčil své přátele o nezbytnosti zachování jednoty socialistického hnutí a Mussolini se dočasně podřídil. Spokojili se s vytvořením „výkonné komise“ neústupné frakce, která měla sídlo v Římě, vlastní týdeník *La Soffita* (Mansarda) a místní dopisovatele. Mussolini plnil tento úkol pro celý kraj Romagna. Neměl se ale dlouho spokojit s tím, co považoval za kulhavý kompromis, neslučitelný s revolučním vřením, jež zachvacovalo základnu. Za jeden rok své přítomnosti v čele krajského sekretariátu se mu podařilo pravidelně zvyšovat náklad listu *La Lotta di classe* (Třídního boje) i

počet straníků (z 1400 na více než 1800, rozdělených do 40 obvodů, 12 mládežnických skupin a jedné ženské sekce), [33] a to vedením levičáckých řečí, které očividně odpovídaly touhám dotyčných kategorií. Sdružení ve Forli nyní bylo ve straně skutečnou velkou silou, schopnou, jak soudil Mussolini, strhnout s sebou významnou část PSI buď při dobývání celostátního vedení, nebo na cestě k rozkolu, který byl zdaleka nejpravděpodobnější vzhledem k tomu, jaký byl tehdy poměr sil mezi revolucionáři a reformisty.

Zjišťujeme tedy, že od roku 1910 byl Mussolini v postavení, kdy se stával předákem nové politické formace, ve svých cílech hluboce revoluční, ale bližší Blanquimu a anarcho-odborářským kruhům sorelovského ražení než Marxovi a v naprosté opozici k většině reformistů socialistické strany, jak pokud jde o doktrínu, tak o praxi. Příležitost zřejmě dostal v březnu roku 1911, když hlavní představitel pravého křídla strany Leonida Bissolati, jenž se vyjádřil bez obalu na milánském sjezdu k účasti socialistů v buržoazní vládě, která by mohla přijmout všeobecné volební právo a uskutečnit politiku sociálních reforem, přišel ve fraku do Quirinalu a zúčastnil se tam konzultací o kabinetu vedeném Giolittim. I když Bissolati nakonec odmítl Giolittiho nabídku vstupu do nového vládního týmu, tato aféra vyvolala obrovské vření v PSI. Turati se jménem reformistů usilovně snažil vysvětlit a ospravedlnit toto Bissolatiho gesto, aniž ho ale přitom schvaloval, a prohlašoval, že účast socialistů ve vládě je možná leda s konsenzuálním souhlasem mas kvůli tomu, že jasně vyjádřily mandát. [34]

Z Forli přišla okamžitá odpověď. Již 1. dubna poslal krajský výbor celonárodnímu vedení telegram v podobě ultimáta, v němž požadoval „likvidaci“ „giolittiovského, monarchistického a realistického Bissolatiho“, [35] což samozřejmě nemohlo reformistické vrchní vedení PSI přijmout. Asi o deset dnů později schválila forlijská stranická sekce jednohlasně program, v němž vyhlášovala svou nezávislost, a 23. dubna přistoupilo na tuto pozici celé hnutí na svém sjezdu, kde 27 z 38 sekcí přijalo zásadu okamžitého rozchodu.

Toto vítězství těch nejneústupnějších z neústupných nicméně nemělo dlouhého trvání. Nejen že se nepřidala další sdružení ovládaná levým křídlem strany, ale ústřední výbor revoluční frakce tento autonomistický podnik odsoudil, takže Mussolini byl brzy zcela izolovaný. Ve Forli si sice stále držel svou pozici nedotčenou, a dokonce posílenou, sdružení dále registrovalo nové členy, [36] ale jeho ambice vytvořit novou stranu zkrátka a dobře ztroskotala.

Důsledky tohoto klopýtnutí nebyly pro ředitele listu *La Lotta di classe* příliš vážné. Mohl sice přijít o své místo, a pravděpodobně o svou politickou budoucnost, ale celostátní vůdci revolučního proudu – kteří potřebovali jeho i hlasů jeho silného sdružení pro blížící se sjezd – se usilovně snažili zlikvidovat krizi v tichosti. Vyslali na místo několik zástupců, mezi nimi Francisca Cicottiho a Angeliku Balabanoffovou, jejíž vliv na Mussoliniho byl známý, aby ho přesvědčili k návratu do řady a dali mu na vědomí, že i když v Římě považují jeho gesto za „předčasné, nemístné a škodlivé pro celý revoluční proud“, nepřejí si proto rozchod se svými romagnolskými soudruhy.

Toto vyjednávání probíhalo na pozadí nového napětí mezi nájemci a *braccianti*, ne tak vážného jako v roce 1910, ale se stejným příznivým výsledkem pro nájemce a jejich republikánské opory. Mussolini se opět jednou hluboce zapojil do bitvy, a byl tedy oslaben důsledky konfliktu mlátiček. Forlijské sdružení mu zůstávalo téměř jednohlasně věrné, ale na jak dlouho? Výbor revoluční frakce ho neodsuzoval otevřeně, ale činil na něj nátlak, aby se navrátil do stranických řad. Většina reformistů byla příliš šťastná z toho, že ten nejneústupnější z jejich protivníků je mimo socialistickou organizaci, než aby prosazovali opětovné začlenění romagnolských disidentů. Nebyla tedy jiná volba než se podřídit, nebo se pustit do podniku od samého počátku odsouzeného ke krachu – do založení nové strany na nepatrném základu od-padlického sdružení. V obou případech mu hrozilo, že ztratí tvář a promrhá malý kapitál prestiže, kterou mu vynesla u členské základny i u neústupné frakce PSI jeho činnost v Trentinu a ve Forli. Vypuknutí války v Libyi ho v daném okamžiku

vytáhlo z potíží.

Ultimátum římské vlády vyžadující od osmanského sultána uznání „práv“ Itálie na Tripolsko a na Kyrenaiku bylo zveřejněno 28. září 1911. Tehdy už několik let přitahovalo pohled italských hospodářských kruhů a politických vedoucích činitelů syrské pobřeží. Od porážky u severoetiopského města Adua v roce 1896, která ukončila italské koloniální snahy v africkém rohu, provozovala Itálie politiku „soustředění“ a čekala na okamžik, až pokračování v její zámořské expanzi vyřeší její nejpálčivější vnitrostátní problémy a hlavně až bude mít finanční, hospodářské i vojenské prostředky, které by jí umožnily podniknout dobovačnou válku spojenou s nevyhnutelným ozbrojeným střetem s tureckou říší. „Nemocný muž Evropy“ – který v roce 1835 obnovil svou nadvládu nad provinciemi Tripolsko, Kyrenaika a Fezzan – totiž nebyl ochoten, zvláště od doby, kdy „mladoturecká“ revoluce z roku 1908 začala zastavovat úpadek turecké říše, cokoli přenechat Itálii, nováčkovi mezi imperialistickými mocnostmi na středomořské a africké scéně.

V roce 1907 byla opatrnost, kterou až dosud dodržoval Giolitti a jeho tým, vystřídána postupně novým postojem, napodobujícím stanoviska Crispiho o asi patnáct let dříve. Příčin tohoto nového imperialistického tlaku, který je podmínkou této změny, je celá řada, jejichž zkoumáním se zabývaly četné historiografické práce, k nimž můžeme čtenáře pouze odkázat. [37] Kromě tehdejšího všeobecného ovzduší, v němž se snoubí italský imperialismus s fenoménem vlastním všem průmyslovým společnostem z přelomu 19. a 20. století, byla nesporně rozhodující svým podněcujícím účinkem, který umožnil zmobilizovat široké vrstvy veřejného mínění, činnost nacionalistických skupin a několika teoretiků nacionalismu, zejména Corradiniho, jenž vydal v roce 1911 svou *Tripolskou hodinu* – pompézní výzvu vládě k okamžité akci v Libyi. Za nimi se jasně rýsuje zásah některých podnikatelských kruhů, počínaje institucí Banco di Roma, velmi spojené s vládními kruhy, která se v roce 1906 obrátila k hospodářské expanzi do Středomoří a k „mírovému pronikání“ do Tripolska.

Zdá se nicméně, že vůle po dobývání a kolonizaci nekončí u vládních stran, u vedoucích kruhů a několika nátlakových skupin. Týká se také významného úseku střední třídy a nachází své stoupence v různých sektorech levice. Radikálové jsou většinou pro vojenskou akci v Tripolsku, stejně jako někteří republikáni shromáždění kolem Salvatore Barzialiho. Mezi revolučními odboráři se sice muži jako de Ambris prohlašují za nepřátele podniku ve jménu internacionalismu a principu solidarity mezi národy, jiní, jako Labriola, Orano nebo Olivetti, jsou naopak pro. Po příkladu britských fabienovců se vyslovují pro „národní a proletářský“ imperialismus, který se v mnoha bodech shoduje s Corradiniho tezemi a v Itálii čerpá z potíží, které vyplývají z jižní otázky a problému emigrace. Pokud jde o socialisty, ti jsou hluboce rozdělení. Někteří, jako De Felice Giuffrida, prohlašují, že jsou pro vojenský zásah. Právě křídlo reformistické většiny s Bonomim, Bissolatim, Cabrinim, Podreccou atd. buď projevuje menší nadšení, ale je ochotno ho akceptovat, nebo odsuzuje jeho princip a přitom soudí, že jakmile bude zahájen, je třeba bojovat až do konce. Stranická základna a zbytek strany jsou proti válce, ale v různé míře: reformistická levice k ní má umírněný odpor, zatímco neústupní s Mussolinim v čele učiní z boje proti koloniálnímu intervencionismu v Libyi hybnou páku svého revolučního plánu.

V letech 1909 až 1910, v době, kdy se upřesňují záměry vůdčího týmu v koloniální otázce, nejsou italské zájmy v Tripolsku a v Kyrenaice zdaleka zanedbatelné. Nejspíše je v této části severní Afriky, jediné, která unikla nadvládě imperialistických velmocí, sotva tisíc italských osadníků, ale jsou velmi aktivní. Založili zde zemědělské podniky, zřídili bankovní a obchodní pobočky a kontrolují plavební linky. V roce 1911 se odhaduje výše investic institutu Banco di Roma v této zemi na pět milionů dolarů.

Tehdy byla „práva“ Itálie na obě osmanské provincie uznána všemi velmocemi. Římská vláda tedy nemůže čekat moc dlouho s uskutečněním svého plánu, neboť mezinárodní situace se může vyvinout takovým způsobem, že Francie (ovládající sousední Tunisko a

Alžírsko), Velká Británie (která kontroluje Egypt) nebo Německo (které se dostavilo k dělení Afriky pozdě, ale je očividně přichystáno to dohnat) změni názor. Nakonec italskou vládu přiměje k akci francouzská iniciativa v Maroku, jež je předehtou k vyhlášení protektorátu nad touto zemí, neboť podle ní je věc Maroka od dohod z roku 1900 spojena s otázkou Tripolska, a Italové se obávají, aby Němci nehledali v Libyi náhradu za své marocké zklamání.

Jelikož sultán odmítl italské ultimátum, je zahájen na konci září roku 1911 nejen koloniální dobovačný podnik – vcelku s krajní brutalitou –, ale skutečná válka, v níž proti sobě stojí mladé italské království a osmanská říše, které i když je už po tři čtvrtě století v očividném rozkladu, neschází ani vojenské prostředky, ani mezinárodní podpora. Velmi rychle se ukáže, že nejde jen o nějakou „vojenskou procházku“, jak to oznamoval nacionalistický tisk a vládní orgány.

Válka v Libyi, připravovaná už dávno, ale rozpoutaná narychlo, překvapila celou italskou socialistickou stranu, ale ne sdružení, které vedl Mussolini. Již 5. srpna psal Mussolini v listu *La Lotta di classe* o případné generální stávce v případě války v Evropě a 23. září obnovil své hrozby, kdy upřesnil, že „italský proletariát“ musí být přichystaný k rozsáhlé akci, pokud Giolitti a jeho přátelé podniknou riziko „pochodu na Tripolis“. [38]

Dne 25. září (a po několik následujících dnů) se ve Forli proti sobě postavily při vážných potyčkách pořádkové síly a odpůrci zásahu v Libyi: revoluční socialisté shromáždění kolem Mussoliniho a republikáni, kteří byli pro tentokrát zajedno se svými nepřátelskými bratry a které vedl mladý Pietro Nenni, tajemník družstva zemědělských nádeníků republikánského zaměření. Na útoky kavalerie odpovídali házením kamení, stavěním barikád, sabotáží kilometrů telegrafického vedení, kládami a kmeny stromů položenými přes železnici, útokem na nádraží, aby zabránili odjezdu povolanců, atd. Svědkové prohlašují, že viděli Mussoliniho v čele skupiny manifestantů, kteří vypáchili krumpáčem tramvajové koleje z Forli do Mendoly. Pro něj generální stávka, která se rozšířila na celý kraj i na

kraj Ravenna, představovala předejdu k revoluci.

Neúspěch celonárodní stávky rozpoutané 27. září CGL měl naopak za následek uspíšení obnovy pořádku v Romagni. Ale neústupní se svým vůdcem se nepovažovali za poražené. Když Mussolini v listu *La Lotta di classe* ze 30. září bilancoval dny povstání a generální stávky v kraji, soudil naopak, že „proletariát“ prokázal své mobilizační schopnosti a že i když hnutí neskončilo vítězstvím, bylo to hlavně kvůli měkkosti a zbabělosti reformistických vůdců, nazývaných „panáky nacpanými slámou“ a „ascaris“ (pomocníky) Giolittiho.

Prefekt ve Forlì nebyl zásadně odlišného názoru, alespoň pokud jde o riziko výbuchu, vyplývající podle něj ze síly revolučního proudu v kraji. Vyplývá to z četných hlášení zasílaných tímto úředníkem na ministerstvo vnitra v říjnu a v první polovině listopadu roku 1911. [39] To také nepochybně motivovalo jeho rozhodnutí nechat zatknout hlavní vůdce ze záříjových dnů, počínaje Nennim a Mussolinim. Ten byl zadržen 14. října v kavárně Garibaldi, kde měl schůzku se svým přítelem Torquatem Nannim. Nekladl odpor a pouze řekl strážníkům pověřeným jeho zatčením, že se těší, až bude moci ve vězení dokončit svou knihu o Janu Husovi, do jejíhož sepsování se pustil. [40]

Byl uvězněn v Rocce di Ravaldino, kde již pobýval. Setkal se tam s Pietrem Nennim a Aureliem Lollim (dalším republikánským činovníkem), kteří byli zatčeni krátce před ním. Byl obviněn z nabádání k násilí, z odporu vůči veřejné moci, z útoku na svobodu branců, ze sabotáže na železnici, telefonním a telegrafickém vedení a z několika dalších menších deliktů. Levicový tisk se okamžitě zastal tří obviněných, kteří se těšili obrovskému hnutí solidarity: *La Lotta di classe* zorganizovala s jistým úspěchem sbírku na zaplacení soudních výloh a zajištění jejich rodin a byli povoláni nejlepší advokáti, které obě strany v kraji měly.

Před soudci se Mussolini okázale chopil své obhajoby. Odmítl obvinění ze sabotáže, či spíše rozvinul myšlenku, že je zásadní rozdíl mezi sabotáží vandalů a banditů, kterou sám považoval za „amorální“, a sabotáží, která není ničím jiným než „logickým pokračováním

generální stávky a jež respektuje nedotknutelnost občanů“. [41]
„Jestli mě zprostité viny, uděláte mi radost“, prohlásil, když končil svou řeč. „Jestli mě odsoudíte, vzdáte mi tím čest.“

Byl stejně jako Pietro Nenni odsouzen k jednomu roku tuhého vězení a tento trest boloňský odvolací soud snížil na pět měsíců. Nový pobyt za mřížemi, zdaleka nejdelší z těch, které musel podstoupit, napřed v cele číslo 39 v Rocce di Ravaldino a pak ve vězení v San Giovanni in Monte, Mussolini využije k sepsání své autobiografie. Na posledních řádkách tohoto díla shrnuje, čím pro něj byla romantická léta jeho mládí, které se v okamžiku, kdy opouští svou celu, jeví už jako minulost, těmito slovy:

„Měl jsem značně dobrodružné a bouřlivé mládí. Poznal jsem životní zlo i dobro. Získal jsem solidní vzdělání a vědění. Pobyt v cizině mi usnadnil výuku moderních jazyků. Během deseti let jsem se toulal od jednoho obzoru ke druhému: z Tolmezza do Oneglie, z Oneglie do Tridentu, z Tridentu do Forli. Ve Forli se nacházím už tři roky a v krvi už cítím tulácký kvas, který mě žene jinam. Jsem neklidný člověk, divoká povaha, prchající před popularitou.

Miloval jsem četné ženy, ale teď nad mými dávnými láskami rozkládá svůj závoj zapomnění. Teď miluji svou Rachele a ona mě také hluboce miluje.

Co mi asi chystá budoucnost?“ [42]

Předjme tento krátký záchvat manželské věrnosti. Mussolinimu je necelých devětadvacet let, a když se ptá, jaký obrat vezme jeho život po jeho uvěznění – je osvobozen 12. března 1912 –, cítí nejasně, že je nová kapitola uzavřena a s ní i romagnolská epizoda jeho kariéry. Bude sice ještě po nějaký čas dál dělat krajského tajemníka i vést list *La Lotta di classe*, ale teď už vidí dále, a soudí, že nastal příhodný okamžik pro to, aby převzal stranické odpovědnosti na celostátní úrovni. První etapou tohoto dobývání moci v socialistické organizaci byl návrat z kraje Forli do lůna PSI, který připravili během doby, kdy

byl Mussolini ve vězení, ti, kdo měli na starost jeho nahrazení; ale on proti tomu neučinil nic, neboť byl moc rád, že nalézá čestné východisko z dilematu, do nějž se sám nechal uvést po událostech ve Forli. Když byla tato záležitost vyřízena, s podporou neústupné frakce PSI a jejího týdeníku *La Soffitta*, mohl znovu využívat poměru sil uvnitř strany a dobývat její celostátní vedení.

SJEZD V KRAJI REGGIO EMILIA

Druhou etapou byla likvidace reformistických vedoucích činitelů, kteří se nejvíce zkompromitovali v podpoře Giolittiho a jeho koloniální politiky. Pokus o zavraždění krále Viktora Emmanuela anarchistou z Alby poskytl v pravou chvíli předákovi romagnolského socialismu ihned po jeho propuštění z vězení příležitost k podniknutí svého prvního útoku. Po oznámení atentátu totiž odešli Bissolati, Bonomi a Cabrini do Quirinalu, aby tam projevíli s ostatními poslanci patřícími k vládním stranám své sympatie k panovníkovi. Dne 16. března tak Mussolini zahájil útok proti třem reformistickým vůdcům a vyčítal jim, že tentokrát „překročili Rubikon“, a vyzval stranu, aby se jednou provždy zbavila „demokratických ovádů, kteří na nás už dvacet let parazitují“. [43]

Během týdnů předcházejících sjezd v kraji Reggio Emilia vyvíjel Mussolini horečnou činnost, nepropásl jedinou příležitost k pranýřování „zrady“ reformistických vůdců. Poprvé za dobu, co byl v politice, se cítil ve sporu se sociálním hnutím, jehož radikalizaci urychlila libyjská válka. Romagnolský socialismus se svými dvanácti či třinácti tisíci členů, záplavou nových sekcí a různých skupin, svým rozvíjejícím se tiskem po vzoru listu *La Lotta di classe* – jejíž náklad nyní překračoval 2500 výtisků – nebyl nikdy tak silný. Jeho váha nikdy nebyla tak rozhodující jako při nadcházejícím sjezdu.

Od poloviny dubna se Mussolini usilovně snažil učinit z tohoto mocného stroje nástroj politiky, kterým by propagoval stranu. Organizoval množství schůzí a mítinků, pozval do Forli některé z

celostátních předáků revolučního proudu, počínaje svou přítelkyní Angelikou; v listu *La Lotta di classe* se věnoval čím dál tím prudším útokům proti reformistům, „ať to jsou třeba poslanci, za Tripolis a Giolittiho“ (*tripoleggianti e giolittiani*), a naléhavě žádal jejich vyloučení ze strany. Slo pro něj o dosažení toho, aby se budoucí delegáti na celostátním sjezdu cítili vázáni imperativním mandátem základny, vyžadující od nich naprostou neústupnost.

Jaký je vlastně ideologický postoj Benita Mussoliniho dva roky a pár měsíců před „konverzí“ z roku 1914? Na tuto otázku je dost obtížné dát jistou odpověď, tolik se tehdy kříží a překrývají vlivy na jeho politickou výchovu. Marxista? Jistě, alespoň to tvrdí, ale jen aby hned upřesnil, že on sám a jeho přátelé nejsou „ani teology, ani kněžími, ani bigotními hlasateli marxismu“. [44] Soudí, že v marxismu je celá část „překonaná“ a že z učení mistra lze považovat za zásadní jen tezi o hospodářském determinismu, o třídním boji, pojem narůstající pauperizace proletariátu a katastrofální krize, která musí vyústit ve zničení kapitalistické společnosti. [45] Tedy marxismus zredukovaný na klasickou vulgátu, ve své revoluční verzi, odmítající jak reformismus, tak přednost profesionální organizace před stranou. Z tohoto pohledu, jak jsme viděli, je Mussolini bližší Leninovi než většině evropských sociálnědemokratických vedoucích činitelů. Stejně jako on dává přednost voluntaristické akci vedené elitou profesionálních revolucionářů a nedůvěřuje odborářství, jehož činnost se konala nezávisle, směřujíc k nevyhnutelnému kompromisu s buržoazní mocí.

Blanquista? Jistě. Představa, kterou má o roli strany v procesu dobývání moci a organizování společnosti během fáze diktatury, která bude nevyhnutelně následovat po vítězství proletářských sil, je široce poplatná zásadám hlásaným tímto francouzským revolucionářem.

Bakuninista? Sorelovec? Zastydlý žák Mazziniho a revolučního terorismu z období *risorgimenta*? Trochu ode všeho, v těžko posouditelných proporcích. Mussolini si vypůjčuje argumenty od jedněch i druhých, argumenty, které v jeho očích legitimují revoluční

násilí. V roce 1912 spolupracuje s malým libertářským listem *La Folla* (Dav), v němž podepisuje své články francouzskými slovy *L'homme qui cherche* (Muž, který hledá) a představuje se jako mimořádná povaha, „vším zhnusená“, bouřící se proti „konvenčním lžím“: proti vlasti, náboženství, parlamentu, straně atd. Samotář? Každopádně muž, který, unášený silnými revolučními proudy si klade otázku, čím se liší od svých nejbližších spolupracovníků. „Nacházím se ve velmi podivné osobní i duševní situaci,“ píše v dopise Prezzolinimu. (...) Cítím se poněkud *dépaysé* (nesvůj), a to i mezi revolucionáři.“ [46]

Jedno je každopádně jisté, a sice že v době, kdy se prosadí na celostátní úrovni jako předák neústupné stranické frakce, zůstává přesvědčeným a bojovným internacionalistou. Přátelské vztahy a vazby ideologické sympatie, které udržuje s ředitelem listu *La Voce*, ho nepřiklonily na stranu „oněch intelektuálů italského odborářství“, „kolísajících mezi Sorelem a Corradinim“, již „po epizodě profesionálního odborářství vzdychají po národu a plodí nacionalismus, dnes literární, zítra podněcující válku“ [47] . Spojení revoluční ideje a ideje národní, které je v centru doktríny prvotního fašismu, není ještě na pořadu dne.

K těmto ideologickým zřetelům se přidávají jasné osobní pohnutky. De Felice vysvětluje, že když mířil Mussolini do Reggio Emilia, měl k tomu nejméně jeden přesný důvod, a to nahradit reformistu Trevese ve vedení listu *Avanti!*. Od svého návratu z Oneglie snil, jak víme, o tom, že povede nejen malý lokální nebo regionální plátek, ale velký celostátní deník. Zkušenost získaná v čele redakčního týmu listů *La Lima*, *L'Avvenire del lavoratore*, *Popolo* a nakonec *La Lotta di classe* mu umožňovala uvažovat o takové možnosti bez komplexů. Ale k tomu musel získat souhlas většiny účastníků sjezdu, k čemuž došlo na dvou úrovních: zákulisními debatami a schůzemi frakcí, na nichž projevil talent velkého taktika, který si vycvičil během tří uplynulých let v čele krajského sdružení ve Forli, a také působením za řečnickým pultem, kde se tentokrát dokázal předvést v nejlepším světle.

Sjezd v Reggio Emilia byl zahájen 7. července 1912 a 8. července – poté, co získal bezvýhradnou podporu svých přátel z neústupné frakce: Lazzariho, Serratiho, Lerdy, Balabanoffové atd. Mussolini vystoupil na tribunu, aby žádal hlavu reformistických vedoucích činitelů, kteří se podle něj nejvíce namočili do spojení s vládou. Před shromážděním, kde bylo mnoho účastníků sjezdu oblečených jako „buržujové“, předstoupil v podobě, která mu byla vlastní a kterou zdědil z bohémských let stranických bojů: v ošoupaném černém žaketu, s černým nákrčníkem, s bledým vyhublým obličejem, planoucíma očima. Všichni svědkové se shodují, že učinil na publikum obrovský dojem. Velmi umírněný Cesare Sarfatti, manžel Margherity, s níž se Benito brzy seznámí, načrtává pro tuto krásnou benátskou intelektuálku, jež se v té době léčí, nadšený portrét: „Nádherný hubený mladík, s přerývanou, strohou, prudkou výmluvností, originální: muž s velkou budoucností; o tom ještě uslyšíme, bude budoucím stranickým vedoucím.“ [48]

Své vystoupení Mussolini ukončí nemilosrdnou výzvou k vyloučení těch, kteří se „paktovali s monarchií“. Prohlásí: „Je čas oficiálně dokonat rozkol, k němuž došlo v činech i v lidech. Bissolati, Cabrini, Bonomi a další mohou jít do Quirinalu a třeba i do Vatikánu, jestli chtějí, ale socialistická strana prohlašuje, že není ochotna je následovat, ani dnes, ani zítra, nikdy.“ [49]

Projev šéfa romaňských socialistů si vysloužil potlesk a program, jež navrhl, byl velkou většinou přijat [50]. Bissolati, Bonomi, Cabrini a Podrecca byli ze strany vyloučeni a pak brzy založili novou formaci: socialistickou reformistickou stranu. „Leví“ reformisté Turati, Treves, Modigliani a Prampolini zůstávali členy PSI (ISC), ale byli vyloučeni z vedení. Treves musel přenechat své místo ředitele listu *Avanti!*, a to bylo dočasně svěřeno revolucionáři Baccimu. V novém celostátním vedení bylo mimo Mussoliniho asi deset představitelů revoluční frakce a jen dva členové menšiny. Politickým tajemníkem strany se stal Lazzari. Jinak řečeno, pro proud „neústupných“ i pro muže, který je vedl do bitvy, to bylo naprosté vítězství.

ŘEDITEL LISTU *AVANTI!*

Fond věnovaný archivu z Duceho osobního sekretariátu v Římě obsahuje – ve složce „Mussolini“ – malý spis, v němž figuruje jeho kandidatura na místo učitele na základním stupni adresovaná starostovi malé obce Crespellano v kraji Bologna. Na doprovodném dopise je datum 29. července 1912. Je pečlivě krasopisně napsaný, podle pravidel úpravy, kterou si bývalý student učitelské školy měl čas osvojit během učednických let ve Forlimpopoli. Poselství je jasné: vítěz z Reggio Emilia, jenž porazil hvězdy pravicového reformismu, a nyní nezpochybnitelný vůdce romaňského socialismu, není do budoucnosti nijak hmotně zabezpečen. Má sice jistou naději, že bude moci využít proudu, který ho vynesl až na vrchol stranické hierarchie, ale také ví, že většiny vzešlé z voleb na sjezdu se rozkládají stejně rychle, jako byly utvořeny. Soudí tedy, že bude opatrné zajistit si týl, a to tím spíše, že má nyní na krku rodinu. Takže a i když hledí s hrůzou na možnost, že by se měl navrátit před žáky, sepsal svůj dopis starostovi Crespellana s velkou snahou a ke své žádosti přiložil „obvyklé dokumenty i habilitační diplom k vyučování francouzštiny na středních školách a knihu o Tridentu“ [51] .

V tomtéž spise se nachází kopie zápisu o rokování obecní rady ze 7. září. Dostavili se tři kandidáti a ze soutěže vyšel jako vítěz jistý Vittorio Martelli s deseti bílými kuličkami proti dvěma černým. Mussolini, jenž získal čtyři hlasy, se umístil jako druhý [52] , takže si ponechal svou kandidaturu na příští rok. Stáhl ji až 13. června roku 1913, když se už více než půl roku nacházel v čele celostátního stranického deníku, protože jak vysvětlil, „i kdyby se stalo, že bych byl jmenován, nemohl bych tuto práci vykonávat [53] “.

Na schůzi vedení PSI, která se konala v Římě od 8. do 10. listopadu 1912, bylo totiž na návrh Lazzariho rozhodnuto, svěřit Mussolinimu vedení listu *Avanti!*. Podle Angeliky Balabanoffové prý toto rozhodnutí, které Lazzari prezentoval jako dočasné, většinu členů vedení velmi překvapilo [54] , což žádný další zdroj nepotvrzuje. Když šlo totiž o to, uvést oficiální stranický orgán do souladu s linií

stanovenou v Reggio Emilia, bylo třeba, aby byl jeho ředitel vybrán mezi představiteli nového vedení, a kdo mohl tento úkol plnit lépe, než Mussolini? Sice mu nebylo ještě devětadvacet let a v očích mnoha stranických náčelníků se jevil jako mladý vlk s velkými zuby, jenž právě vyšel ze svého venkova a nezná praxi milánského serailu. Ale pro něj hovořila mimo jeho zápal a schopnost komunikovat s druhými také jeho zkušenost s profesionálním novinářstvím, dokonce jako šéfredaktora a ředitele deníku.

Jelikož se měl ujmout své funkce od 1. prosince, využil Mussolini těch několika týdnů do svého nástupu, aby se šířeji seznámil s lombardskou socialistickou i kapitalistickou společností. Ubytoval se tedy v Miláně a Rachele s Eddou nechal ve Forli – do doby, jak vysvětlil své družce, než nalezne slušnější bydlení a seznámí se sám s místními poměry, ale ve skutečnosti proto, že mu nebylo proti srsti obnovit své zvyklosti svobodného muže. Jeho plat dosahoval 500 lir měsíčně – čtyřikrát nebo pětkrát více, než by mohl dostat z obecní rady v Crespellanu nebo v nějaké jiné obci jako suplující učitel – a k tomu si poskytl luxus odmítnout 700 lir, jež mu byly nabídnuty a odpovídaly platu, který před ním pobíral Turati.

Nakonec se chopila iniciativy přesunout rodinný krb do Milána Rachele. Jednoho krásného rána přistála v lombardském hlavním městě se svou dcerou a vydala se do sídla deníku, nechala si zavolat Benita a oznámila mu, že se o nalezení vhodného bytu postará sama s pomocí jedné přítelkyně. Dotyčná přítelkyně, jistá Agostiová, také pocházela z Forli. Přišla se usadit do Milána po aféře, která zřejmě přiměla Mussoliniho trochu k zamyšlení a přiměla nového ředitele listu *Avanti!*, aby svou družku příliš nepeskoval. Když ji opustil manžel, poslala ho na onen svět a byla soucitnou porotou zproštěna viny [55] .

Rachele brzy našla skromný byt ve čtvrtém poschodí domu v ulici Castel Morrone. Nájem byl 1000 lir ročně, což se zdálo mladému páru příliš, a jelikož tam chtěl Benito přestěhovat četné knihy, které zanechal ve Forli, bylo třeba na úhradu stěhování prodat část nábytku. Jak napsala budoucí Duceho manželka, ponechali si „jen naši postel,

Eddinu kolébku, stůl a kuchyňské náčiní. “ [56] A právě tam, vzdor nepohodlí, které bylo ještě citelnější, když se rozhodla přijet za svou dcerou „bláznivá Nina“ (vdova Guidiová), tam napsal Mussolini většinu svých článků.

Než přijal místo ředitele hlavního orgánu socialistického tisku, dal si za podmínku, že mu bude Balabanoffová přidělena jako zástupkyně šéfredaktora. Ze svého pobytu ve Švýcarsku si uchoval platonickou, ale hlubokou náklonnost k této ukrajinské revolucionářce, která k němu zcela očividně pociťovala velmi něžné city, napůl mateřské a napůl vášnivé, které se ale velmi brzy změnily v urputnou nevraživost. Zda mezi nimi byly v té či oné chvíli intimnější vztahy, není nijak prokázáno, ani nic, co by mohlo být považováno za skutečný „poměr“, ať o tom říkají některé *duceho* životopisy cokoliv. [57] „Kdybych byl na poušti a jediná žena by tam byla Angelica, radši bych se dvořil opici,“ [58] řekl jednou Benito své oficiální družce. Slova, která nebyla nijak zvlášť uklidňující pro někoho, kdo věděl, že ve věci ženské estetiky a ženského půvabu se Benito projevoval dost nedbale.

Ať tak, či tak, ve chvíli, kdy se Mussolini ujímá své funkce ve vedení socialistického deníku, pociťuje – vůči redakčnímu týmu složenému většinou z reformistů a stálých návštěvníků milánských salonů, schválně pohrdavých vůči tomuto „křupanovi“ (*cafone*), jenž sotva přistál v čele deníku *Avanti!* – potřebu být podepřen někým, komu důvěřuje. Ve Švýcarsku mu byla Angelica cennou učitelkou a rádkyní. Pomohla mu s prvními kroky na poli politického novinářství, ve výběru četby, z níž by mohl načerpat vše, co by posílilo mladého buřiče v jeho ideách a více skloubilo jeho myšlenky; také ho poučila o základech zdvořilosti a on jí za to byl neskonale vděčný.

První měsíce jejich spolupráce proběhly spíše dobře. Angelica byla vlivná osoba mezi představiteli nesmiřitelného proudu a Mussolini se o ni opíral, aby se mohl zbavit redaktorů a spolupracovníků, jejichž přítomnost mu připadala neslučitelná s linií, kterou hodlal deníku vtisknout. Prvou obětí této vlny čistek proti reformistům byl Claudio Treves, jemuž budoucí *duce* odmítl hned na začátku tři články a

dotlačil ho tak k výpovědi. Jelikož Treves měl smlouvu, s ročním platem stejným jako ředitel, náleželo mu finanční odškodnění, které Mussolini napřed odmítal, přičemž bral v úvahu jeho „prodejnost“ u ostatních stranických vedoucích kádrů. S vyplacením žádané částky však nakonec souhlasil, pouze pokud ji příjemce celou převede listu *Avanti!* přes subskripci „*pro-Avanti!*“. [59] Na místa vyloučených nechal přijmout jako redaktory či novináře nejen představitele neústupné frakce PSI, ale také revoluční odboráře a anarchisty, jako Enrika Leoneho, Agostina Lanzilla, Sergia Panunzia a Artura Labriolu, a také členy skupiny, kterou shromáždil Gaetano Salvemini kolem svého časopisu *L'Unita* a projektu mobilizace mas z jihu elitou „čestných“ intelektuálů. Gramsci později vysvětlil, že tato politika otevřenosti stála Mussoliniho jeho vyloučení ze strany a že se kolem něj nacházela „kohorta odborářů a jižanů“ připravených následovat ho v jeho podniku mobilizace mas k ideji revoluční války.

Pod vedením svého nového ředitele se náklad *Avanti!* pravidelně zvyšoval, za rok a něco z 20 000 na téměř 100 000 výtisků. Za tento úspěch, který se ostatně časově shodoval s nárůstem síly socialistické strany, jejíž členstvo vzrostlo z 30 000 na 50 000 a parlamentní skupina ze 41 na 52 poslanců po říjnových volbách roku 1913, mohl nesporně Mussoliniho talent coby „úvodníkáře“, dnes téměř všeobecně uznávaný, [60] jeho kousavý sloh, jeho schopnost držet se události a odpovídat na očekávání publika, na které se zaměřil.

Itálie tehdy zažívala silný nárůst sociálního vření, zapříčiněný společným působením hospodářského marasmu, který se začal projevovat v letech 1908 až 1909, a krátkého zotavení, k němuž došlo v roce 1912, aniž z něj měly nejbídnější vrstvy sebemenší prospěch. V různých oblastech Itálie se konaly stávky doprovázené prudkými manifestacemi *bracciantiů*, zejména v Emilii, na Sicílii a v kraji Ciociaria na pomezí Latina a Kampánie. Právě v této oblasti nazývané Roccagorga se odehrála 6. ledna 1913 nejkrvavější epizoda: manifestace zemědělských nádeníků byla rozprášena pořádkovými silami, které použily zbraní a způsobily mezi stávkujícími sedm

mrtvých. Na druhý den Mussolini publikoval v *Avanti!* článek, v němž pranýřoval „státní vraždu“, které se, jak soudil, dopustila Giolittiho vláda:

„Vlast tohoto roku rozdala italskému proletariátu pamětihodné dárky: trochu palby, které ušetřil mír z Lausanne Arabů a beduíny z Libye (...).

Abychom přinesli Arabům z Libye civilizaci, utratili jsme osm set milionů, a včera si dokonce ministerské hlášení pochvalovalo skvělé výsledky zdravotní organizace ve městě Tripolis; ale když Arabové z Roccagorgy vyžadují odpadní potrubí, lékaře, vodu, světlo, tak vláda, která už nemá miliony, vyšle karabiníky a utopí v krvi občanský, svatý a humánní protest lidu.“ [61]

Tento článek, po němž následovalo několik dalších věnovaných stejnému tématu, a stejně prudkých, vyneslo Mussolinimu nový proces, v němž figurovali jako svědci někteří z „Arabů“ z Roccagorgy, patřící k rodinám obětí. Měl také za účinek rozdmýchání polemiky, v níž se proti sobě postavili od jeho nástupu do vedení socialistického deníku ředitel *Avanti!* a vůdci reformistického směru, kteří Mussolinimu vyčítali, že si plete revoltu s revolucí, třídní boj s povstaleckým avanturismem, a že je vlastně, jak napsala Anna Kulischioffová v únoru 1913, „dokonalý anarchista“ [62]. Tyto kritiky pro něj byly tím nebezpečnější, že je částečně převzali někteří představitelé neústupného směru strany, počínaje Serratim, který se poté, co podpořil Mussoliniho v kraji Reggio Emilia a prosazoval jeho jmenování do čela *Avanti!*, začínal znepokojovat postoji, které Mussolini zaujal po lednových událostech v Ciociarii a v Kampánii. Dne 15. února nechal otisknout v socialistickém deníku článek, v němž zdůrazňoval příkop dělící Mussoliniho revoluční projev, považovaný za „paradoxní, přemrštěný a směšný“, a „stranickou posibilistickou praxi“ [63]. Mussolini mu odpověděl hned druhý den, poměrně umírněně, neboť tak chtěl zabránit tomu, aby se ocitl izolovaný ve vedení, v němž stále převládalo maximalistické křídlo, a které také

nevyhledávalo střety s mužem, jehož ideje tehdy měly velký ohlas mezi stranickou základnou. Takže na schůzi vedení PSI, která se konala v prvních březnových dnech, byl bez potíží uveden do svých funkcí. V okamžiku, kdy proti němu byla vedena dvě soudní řízení za tiskový přestupek a ohrožení veřejného pořádku, mohli totiž ostatní vedoucí činitelé PSI těžko nebýt solidární s ředitelem *Avanti!*, aniž riskovali, že je základna zavrhne. Program přijatý vedením hrozil vládě generální stávkou v případě „nové agrese proti dělnické třídě“.

ANGELICA, MARGHERITA, LEDA... A OSTATNÍ

Dva roky, které Mussolini strávil v čele hlavního orgánu socialistického tisku, se vyznačují silným vřením v jeho osobním životě. To není bez významu, nejen proto, že to odhaluje u Mussoliniho povahové rysy, o kterých by životopisec měl vědět, ale proto, že mezi ženskými osobnostmi, které byly zapleteny do tohoto úseku jeho života, měly některé či následně budou mít nezanedbatelný vliv na budoucího pána fašistické Itálie.

Když se ubytoval v centru italské intelektuální metropole, když získal moc, která i když byla těžko měřitelná s mocí klasických milánských elit, nebyla o nic méně reálná, když měl plat, sice stále skromný, ale pravidelný, který mu umožňoval alespoň „vypadat“, a když byl ověnčený hlavně prestiží, kterou mu dodalo jeho postavení předáka politického proudu na celostátní úrovni, jeho novinářský talent i jeho soudní opletačky s vládou, není již Mussolini po třicítce bledým, vyhladovělým a trochu nešikovným mladíkem, jehož kouzlo spočívalo hlavně v „divokém“ vzhledu, který kontrastoval s obvykle velmi přísně upravenými představiteli socialistického *establishmentu*. Oholil si vousy. Svůj sváteční venkovský oděv ošoupaný do nitě a svou romagnolskou pláštěnku vyměnil za tmavý oblek, bílou košili a kravatu. Navštěvoval divadla a salony pokrokové inteligence, aniž se přitom rozpustil v okolní šedi. Z niterné revolty, jež jím zmítala od jinošského věku, dosud vycházel dojem urputné energie, kterou potvrzoval

uhrančivý pohled. To stačilo na přitahování pohledů osob něžného pohlaví, počínaje těmi, které navštěvovaly místa, kde se scházela milánská levice.

Počátkem roku 1913 má Angelica Balabanoffová ještě výsadní místo v Mussoliniho ženské galerii. Ať udržoval ředitel *Avanti!* se svou hlavní spolupracovnicí intimní poměr nebo ne, měla jen druhotný význam. Je pravděpodobné, že na pocity obdivu, vděku a téměř synovské něhy, kterou Mussolini dle vlastního přiznání choval k Balabanoffové, byla odpovědí z její strany nesdílená milostná vášeň, kterou „zrada“ z roku 1914 a pak konverze bývalého revolucionáře k radikálnímu nacionalismu přeměnily na hluboký odpor. Proto, jak jsme již několikrát zdůraznili, je třeba se mít na pozoru před tím, abychom brali doslovně to, co budoucí tajemnice Komunistické internacionály řekla v obou dílech pamětí, které sepsala (v roce 1931 a 1946) o svém bývalém bojovém druhovi. Snažila se rozbít obraz vytvářený jím samým a režimem – obraz hrdinského a nadlidského Mussoliniho, a popisuje ho naopak jako zbabělce, neschopného čelit nepříjemné situaci: odmítnout článek, zbavit se spolupracovníka, sklízet kritiky redakčního výboru či hněv někoho, komu něco slíbil. Jeho zbabělost, jak píše, byla bez hranic. Stačila trochu silnější bouřka, a už se schovával pod stolem. V noci měl strach vracet se domů a žádal Angeliku – která bydlela ve stejné ulici – aby na něj čekala. „Z čeho máte strach?“ zeptala se ho prý jednou večer, a on „rozhlížeje se kolem s očima naplněnýma hrůzou“ odpověděl: „Mám strach ze stromů, ze psů, z nebe i ze svého stínu. No jo, i ze svého stínu.“ [64]

Tato tvrzení zástupkyně šéfredaktora *Avanti!* by nestála za připomínku, kdyby nezávisle na polemických článcích vypracovaných v kruzích antifašismu v exilu nebyly následně považovány četnými *duceho* životopisci za důvěryhodný zdroj a kdyby nepřispívaly v jejich líčení k vytváření černé legendy, jako by šlo o uznanou pravdu, přičemž se zřejmě stejně vzdalují pravdě jako hagiografické texty sepsané diktátorovými pochlebníky před pádem fašismu i po něm.

Mezi Balabanoffovou a Mussolinim se věci ostatně začaly kazit

dávno před obratem, který provedl na podzim roku 1914. Neshoda mezi oběma hlavními vedoucími osobnostmi socialistického deníku vyústila v červenci 1913 v odchod Angeliky. Důvody jejich různic a hádek, jež doprovázely jejich vztah, jinak velmi blízký, byly samozřejmě politického druhu. I když patřila jako on k revolučnímu proudu strany, považovala některé Mussoliniho extremistické a avanturistické postoje za nebezpečné, a zvláště neslučující se s marxistickou vírou. V jeho chování viděla klíčící známky panovačné úchylky, o níž nebylo jasné, kam až může bývalého učitele z Romagne dovést. Ale zhoršování jejich vztahů mělo také osobnější příčiny: šlo o nesporný milostný truc ze strany Angeliky, spolu se vzrůstající žárlivostí na ženy, které nejenže uměly probudit v Mussolinim vášnivou city, ale pomalu ji nahrazovaly v roli důvěrnice a intelektuální rádkyně, kterou až dosud zastávala ona.

Toto místo začala zaujímat počátkem roku 1913 Margherita Sarfattiová. Seznámila se s Mussolinim v salonu Anny Kulischioffové, kde se nový ředitel *Avanti!* občas krátce objevil. Muž, jehož nadšený portrét („muž s velkou budoucností“, „budoucí vůdce strany“) jí načrtl její manžel po sjezdu v kraji Reggio Emilia, se jí okamžitě zalíbil. Je pravda, že tehdy hledala ve straně nového „ochránce“: až dosud hrála tuto roli Kulischioffová, a zvláště díky ní dosáhla o pár let dříve toho, že dostala na starost uměleckou rubriku deníku *Avanti!*. Vztahy mezi oběma ženami se však silně zhoršily na konci roku 1912, hlavně z ideologických důvodů – Margherita se zastávala modernistické a „osvobozené“ koncepce umění, zatímco Turatiho družka se klonila ke kultuře „ve službách lidu“. Je pravděpodobné, že mimo fyzickou přitažlivost, kterou na ni působila stoupající hvězda revolučního socialismu, nebyla mladá žena imunní vůči moci, kterou byl Mussolini obdařen jako ředitel hlavního orgánu socialistického tisku. Přišla tedy za ním do jeho kanceláře, aby mu nabídla svou výpověď: šikovná nabídka od činovnice, která patřila k reformnímu směru strany a uměla si představit, že předák neústupného proudu má jiné starosti než umění a uměleckou kritiku, ale jež si také uvědomovala, jaký dojem učinila

na svého ředitele. Mussolini se později svěřil, že nikdy nedokázal odolat blondýnám bujných tvarů, jichž byla Sarfattiová jakýmsi archetypem. Hovořili málo o její práci a mnoho o Nietzscheho spisech. Margherita, jež byla široce vzdělaná, mohla brzy změřit meze znalostí, které měl Benito o myšlení německého filozofa, ale nechala ho mluvit. Mussolini jí vysvětlil, že socialisté se o umění vlastně příliš nezajímají, ale že si nicméně přeje zachovat její spolupráci s deníkem. Pokud bude souhlasit, že si vezme na starost jinou rubriku. V podstatě souhlasila, ale do Mussoliniho odchodu následujícího roku nevydala v *Avanti!* pod svým jménem jediný článek. [65]

Margheritě bylo tehdy třicet tři let. Narodila se v dubnu 1880 v Benátkách, jako čtvrtá a poslední dcera Emmy Leviové a Amedea Grassiniho, pocházejících z bohatých židovských rodin patřících k dobré benátské společnosti. Její dětství a dospívání byly stejné jako u všech mladých patriciíek vychovávaných v pohodlí snového paláce na pomezí starého ghetta, byla obklopená četným služebnictvem, vychovávána napřed švýcarskou guvernankou a pak pečlivě vybranými soukromými učiteli. Poslední z těchto soukromých učitelů Antonio Fradeletto byl také divadelní kritik, úspěšný dramatik a iniciátor bienále u benátské městské rady. Margherita mu vděčila za velkou část svých znalostí a sklonů v oblasti umění, hudby, literatury a filozofie; to on ji zejména seznámil s Nietzsche, Schopenhauerem a Ruskinem. [66]

Když se v osmnácti letech rozhodla vdát za Cesareho Sarfattiho, povoláním advokáta, o čtrnáct let staršího než ona, a v politice nejasně radikalizujícího, musela překonat odpor svého otce. Amedeo měl totiž s dcerou jiné záměry, a hlavně coby pravověrný konzervativce s hrůzou hleděl na spojení své rodiny s „podvratníkem“. Na jejím muži přitom nebylo nic revolučního, a do PSI vstoupil pod vlivem své mladé ženy – jež sama velmi brzy zvolila socialismus. Působil pak rozumně v řadách reformistického proudu. S příjmy, které manželům poskytovaly jeho honoráře jako advokáta a 200 000 lir věna, které Amedeo nakonec své dceři poskytl, za podmínky, že nezapomene „nechat své děti obřezat“ [

67] , si Sarfattiové nemuseli dělat starost se zítřkem. On si mohl dovolit obhajovat nemajetné straníky, když se naskytla příležitost, a ona se mohla věnovat své vášni pro kulturu a provozovat nepříliš výnosnou činnost kritičky umění. Jeden i druhý si s chutí užívali uspokojení bez rizika, jež vyplývalo z jejich statutu „elegantních“ rebelů své doby, ve styku s velkou částí pokrokařské inteligence, zvláště po svém přestěhování do Milána v roce 1902.

V Miláně Margherita, která porodila dva chlapce (v roce 1900 Roberta a o dva roky později Amedea Giovanniho), ale jež měla touhu i prostředky nenechat se zaplavit domácími a mateřskými povinnostmi, pokračovala v životě svobodné buržoazní intelektuálky. Na rozdíl od Cesara, jenž velmi lpěl na své kultuře a náboženských tradicích a který vstoupil do sionistického hnutí, neprojevovala ona o judaismus velký zájem. Intelektuální a umělecké kruhy, které navštěvovala, patřily k avantgardní kultuře, jež přikládala malou váhu buržoazní morálce i konformismu všeho druhu. Pod vlivem Anny Kulischioffové a Ersilie Majnové, předsedkyně milánské feministické ligy, se Margherita brzy zapojila do hnutí za emancipaci žen a spolupracovala s deníkem Ligy *Unione femminile* a hlavně šla příkladem v osobním chování.

Margherita Sarfattiová, o mnoho mladší než Kulischioffová (narozená v roce 1854) i než Balabanoffová (narozená v roce 1869), udržovala s oběma prvními dámami italského socialismu spíše napjaté vztahy. První jí imponovala svou silnou osobností, ale špatně snášela její názorovou neústupnost a strohé odmítání, které jí přinášely její styky s futuristy i s malou skupinou z *La Voce* i její nákladná elegance, podle přísné Anny neslučitelná s přijímáním socialistických idejí. Ta druhá jí byla vysloveně nesympatická, a tato antipatie musela vzrůst v okamžiku, kdy se stala její soupeřkou v roli Mussoliniho důvěrnice a rádkyně. V knize, kterou zasvětila v roce 1926 vůdci fašistické Itálie a jež je skutečnou odpovědí na nepřívětivé výroky rozšiřované v antifašistických kruzích bývalou zástupkyní šéfredaktora *Avanti!*, vykresluje její krutý portrét:

„Angelica, malá a neforemná, byla velmi inteligentní, zvláštní inteligenci

tvořenou z blesků, z hromů a mezer. Když si zvolila Marxe a marxismus za fetišistické a monomaniakální náboženství, šířila Slovo mistra v mnoha jazycích, s onou komunikativní vřelostí, jež je vlastní pošetilcům a jež je nakažlivá jako spála. Moc dobře si ji umím představit jako posedlou flagelantku ve středověkých procesech, nebo jak v jeskyni v Lurdách dává výprask, aby zplodila zázrak, v ovzduší rozžhaveném jejím zanícením a šílenstvím. (...)

Běda muži jediné myšlenky, zvláště když jde o ženu! Angelice, velmi vzdělané, s úžasnou filozoficko-ekonomicko-sociální přípravou, úplně scházela kultura, je-li kultura schopnost soudu, kritiky a třídění myšlenek bližního svým vlastním myšlením. Při procházce na venkově, před rozcestím, kde jsme si nebyli jistí, byla schopná vážně navrhnout: ‚Nalevo, dobrá cesta je vždycky nalevo.‘ Když se na kopci objevila idylická vesnička, hned se ptala, jestli je tam obecní správa v rukou flandáků. Neměla smysl pro humor, ani pro krásu – naštěstí pro ni –, jinak by se vrhla do nejbližší studně, jenže ona se s vodou moc nepřátelí.“ [68]

Byla to vlastně nerovná partie. Od jejich prvního rozhovoru v ředitelně redakce *Avanti!* k sobě pocítili Mussolini s Margheritou navzájem silnou přitažlivost a během následujících týdnů se často setkávali, v deníku, ve městě a brzy i u Sarfattiových. Vypadá to, že od počátku roku 1913 mezi nimi byly úplně jiné vztahy, jen ne platonické, což jim nebránilo hovořit dlouze o politických a kulturních tématech. Tělesná vášeň, jak uvidíme, se mnohem později změnila ve velmi silný milostný poměr, k němuž ze strany Mussoliniho přispívala potřeba naslouchání, na niž už jeho obvyklá důvěrnice neodpovídala. U Margherity byly věci trochu složitější. Na jedné straně pociťovala k Benitovi fyzickou přitažlivost, jež uspokojovala jeho velmi živou smyslnost – dobrák Cesare byl s padesátkou na krku ve stadiu, jež ho vůbec nepřivádělo k horoucím výlevům – zároveň se svojí touhou prožívat volnou smyslnost, ve shodě se svým feministickým přesvědčením. Na druhé straně byla často šokovaná tím, co zbývalo z hrubosti v chování jejího milence, a agresivními machistickými řečmi, které občas v její přítomnosti vedl. Jinak řečeno, její pocity balancovaly mezi okouzlením mužným tribunem překypujícím energií a odporem, který v ní vzbuzovaly nenucené a mírně pohrdavé manýry,

s nimiž se choval k osobám druhého pohlaví. Když se v dubnu 1913 dozvěděla, že udržuje přednostní vztahy s jinou představitelkou krajní intelektuální levice Ledou Rafanelliovou, odjela z Milána na několikaměsíční cestu po Anglii a Francii.

O pár týdnů dříve se totiž Mussolini seznámil s výstřední osobou Ledou Rafanelliovou, jež se hlásila k anarchistickým idejím a přestoupila na muslimské náboženství. Při vzpomínkové oslavě pařížské Komuny pronesl 18. března 1913 paličský projev, v němž poslal „Garibaldiho a Mazziniho do starého železa i s celým risorgimentem“ [69]: projev, který učinil na Ledu velký dojem a přiměl ji, aby publikovala v anarchistickém týdeníku *La Liberta* článek překypující nadšením. „Je to socialista z hrdinských časů,“ napsala. „Je stále schopný něco cítit. Ještě věří, se zápalem plným mužnosti a síly. Je to muž.“ [70] Mussolini jí poslal děkovný lístek, neboť soudil možná trochu unáhleně, že pocta jeho mužnosti je něco, co se neodmítá. A skutečně, krátce nato dostal pozvání od Ledy Rafanelliové, aby ji přišel navštívit; což ihned přijal, za podmínky, že k setkání dojde beze svědků. „Mám zvláštní odpor k tomu, rozšiřovat okruh svých osobních známostí,“ [71] napsal. Jeho záměry nebylo možno vyjádřit jasněji.

Tím silnější bylo zklamání. Při jejich prvním setkání přišel Mussolini do casa Rafanelli prakticky ve večerním oděvu, v redingotu, polobotkách a v buřince. Přijala ho žena ve středním věku, kterou Cesare Rossi později popisoval jako „osobu provokativního vzhledu, se silnými rty a bujnými tvary“ [72]. Byla v orientálním oděvu, s turbanem, stříbrnými náramky, těžkými náušnicemi a přijala svého hosta v místnosti plné egyptských předmětů a nábytku, provoněné orientálními parfémy, uprostřed níž byl koksák, na němž se permanentně vařila turecká káva. Velmi stísněný Benito seděl potichu a brzy se rozloučil. V dopise zaslaném o pár dnů později vysvětlil své mlčení a urychlený odchod svou „málo komunikativní povahou“ a svou „krajní citlivostí na orientální vůně“.

Po tomto neslavném ústupu nicméně následovaly další schůzky, během nichž se Benito projevil zábavnější. Aby dosáhl cíle, opomněl

informovat o svém rodinném postavení a tvrdil, že nemá žádné styky se ženami. „Existují dvě ženy, které jsou do mě bláznivě zamilované,“ svěřil se prý Ledě, když mluvil o Balabanoffové a o Margheritě Sarfattiové, „ale já je nemiluji. Jedna je spíš ošklivá, ale má velkorysou a vznešenou duši. Druhá je krásná, ale má prohnanou a lačnou povahu: je dokonce lakomá. Je to normální, je to židovka.“ Takto aspoň líčí věci Leda Raffanelliová ve své knize vzpomínek, jež vyšla v roce 1946 a která obsahuje reprodukce dopisů, které dostala od svého nápadníka o třicet tři let dříve, [73] a na niž je třeba, jako na paměti Angeliky Balabanoffové, pohlížet kritickým okem, neboť také Leda měla tendenci vysvětlovat Mussoliniho chování za války ve světle toho, jak se jevil o třicet let dříve.

Po několik měsíců se Mussolini marně snažil svést Ledu, aniž se mu podařilo dosáhnout něčeho jiného než platonických schůzek či procházek za svitu měsíce. Z pozdních a někdy pochybných důvěrných sdělení Rafanelliové lze citovat několik prvků, které potvrzují to, co se ví o jeho osobnosti odjinud: pocit samoty, který ho vede ve chvílích sklíčenosti k tomu, že vyhledává ochotně naslouchající ucho, spíše ženské, neboť se pojí u tohoto dobyvačného a schválně hrubého macha s potřebou něhy, vzájemnosti a duchovní spřízněnosti, což nemůže nalézt u neotesané Rachele, a který je možná produktem starých frustrací: předčasné matčiny smrti a předtím stresu z prvního odjezdu do školy ve Faenze. Zmínit lze ale také touhu po společenském povýšení a odplatě prostřednictvím styků se vzdělanými buržui, kteří se sice rozešli se svým prostředím, ale jsou schopni uspokojit jak jeho sen po začlenění mezi pokrokářskou inteligenci, tak jeho chuť dobývat a ovládat, navzdory třídě, jež ho ponížila a s níž má nevyřízené účty.

Aby se zbavila svého nepříjemného nápadníka – který se jeví v dopisech, které publikovala v roce 1946, jako zamilovaný gymnazista hledající „chvíli klidu“ u své přítelkyně –, přiznala mu Leda nakonec, že je od počátku jejich vztahu „zasnoubená“ s jiným mužem, který poté, co našel jeden z Benitových dopisů, přikázal své družce, aby se s ním rozešla. Udělala to v létě roku 1913, [74] krátce předtím než

Margherita Sarfattiiová, jež se vrátila do Milána a usmířila se se svým ředitelem, u něj opět zaujala své místo důvěrnice a téměř oficiální milenky. [75] Počátkem následujícího roku nastalo z iniciativy Ledy krátké shledání, následované novým rozchodem, a konečně poslední setkání v říjnu 1914, těsně před Mussoliniho přestoupením na teze zastánců vstupu Itálie do války. Leda Rafanelliová se zastavila v redakci *Avanti!* a našla tam Mussoliniho rozrušeného a vzteklého, ještě pod vlivem článku vydaného v listu *Il Resto del Carlino*, v němž ho anarchista Libero Tancredi nazýval slaměným panákem a nabádal ho, aby „odhodil masku“. Poté, co se s ním rozešla na stanici tramvaje, kam ji doprovodil, se Leda vrátila zpátky, s nejasným znepokojením z podrážděného stavu svého bývalého přítele, a našla ho pár kroků od redakce, opřené o domovní zeď. Velmi dojatý ji prý uchopil za zápěstí a velmi silně ji stiskl a řekl: „Slib mi jedno. Ty do polemiky nevstoupíš. Nechci, abys byla mezi těmi, kteří mě budou napadat.“ [76]

SJEZD V ANCONĚ A VÍTĚZSTVÍ REVOLUČNÍHO PROUDU

Dobrodružství, milostná i jiná, jimž se Mussolini věnoval během roku, jenž předcházel rozpoutání světové války, mu očividně nezabránily v účasti na bojích, které zmítaly světem italské politiky. Ty jsou s ním naopak úzce spojeny, předně proto, že výslovně hledá kompenzaci, útočiště před ruchem veřejného života, má potřebu svěřit se, „obnažit se“, a této potřebě je schopná vyhovět pouze žena; a pak proto, že ty, s nimiž udržuje jiný než čistě fyzický vztah, patří ke stejnému politickému směru jako on a mohou se případně zúčastnit stejných bojů.

První bitva byla ta, kterou musel svést před stranickým vedením v červenci roku 1913. Během předcházejících měsíců projevoval Mussolini čím dál jasněji svou podporu stávkovému hnutí, rozpoutanému revolučními odboráři z *Unione sindacale italiana* (USI). Tato organizace vznikla v listopadu 1912 v Modeně. Jejími hlavními

vůdci byli Filippo Corridoni, Alceste de Ambris a Michele Bianchi a rozvíjela mezi italským proletariátem teze radikálně odlišné od tezí velmi reformistické CGL: absolutní nezávislost na socialistické straně, odmítnutí veškeré formy třídní spolupráce a plán revoluce založený na myšlence generální stávky. Mussolini, který byl sám o několik let dříve zaníceným stoupencem revolučního syndikalismu, se od chvíle, co se stal socialistickým vůdcem celostátního formátu, od některých těchto tezí distancoval. Budoucí pán fašistické Itálie měl nyní koncepci strany i toho, jaké mají být její vztahy k odborovému hnutí, blízkou koncepci Lenina a ruských bolševiků. Soudil, že odbory mají být úzce podřazeny stranické organizaci, ale uznával zároveň jejich význam coby formací, které mohou vést spontánní vření mas a dát mu politický obsah.

Až do jara 1913 si Mussolini udržoval vůči USI opatrný odstup. Nicméně když v severní Itálii a hlavně v Miláně propukly mocné stávky doprovázené pouličními manifestacemi a vedené revolučními socialisty – první byla stávka dělníků v automobilkách –, odmítl následovat vůdce CGL i vůdce reformistického proudu své vlastní strany v jejich odsouzení hnutí a prohlásil se za solidárního se stávkujícími dělníky. „Nemůžeme stát mimo masy,“ prohlásil 23. května na schůzi milánské socialistické organizace. „Musíme jim naslouchat. Pozveme je k nám. Až bude po stávce, budeme diskutovat.“ [77] Po stávce se diskutovalo hlavně o příčinách jejího neúspěchu. Následkem zatčení Corridoniho a ostatních hlavních původců vydal USI heslo generální stávky, k níž se rozhodla připojit Komora práce, jež až dosud hnutí brzdila. Mussolini od počátku hnutí kovodělníků důrazně podporoval, ale soudil, že generální stávka má být až posledním východiskem a v kontextu, který by nebyl dělníkům příliš nepříznivý, což minimálně zahrnovalo jednotu odborových sil. Když k ní došlo v Miláně po zatčení vůdců USI, pustil se plně do bitvy. Psal mnoho paličských článků, vzýval okamžik, kdy „proletářský Milán ochromí buržoazní Milán“ [78] – předehtu k masovému povstání italského proletariátu –, a *L’Azione socialista* mu udělila titul – podle tohoto reformistického listu pochybný – „nový Marat u *Avanti!*“ [79].

Generální stávka, kterou Mussolini oslavoval jako „velké morální vítězství“, [80] byla naopak ostře kritizována reformisty, kteří po návratu do práce 18. června zahájili regulérní ofenzivu proti řediteli *Avanti!*, kterého vinil Turati z toho, že se nechová jako socialista a správný marxista, ale jako zastydlý představitel starého blanquistického jakobínství přemalovaného barvami nietzscheovského vitalismu. [81] Ještě nebezpečnější pro něj byla reakce Serratiho, protože vycházela od představitele maximalistického proudu. Také Serrati v článku publikovaném v listu *Secolo nuovo* [82] projevil svůj odpor k milánské generální stávce i k postoji, který zaujal ředitel *Avanti!*. Naopak Lazzari, jenž byl v té době ještě skutečným vůdcem strany, se postavil za něj. [83]

Na schůzi vedení strany, která se konala v Miláně 12. července, sklídl Mussolini několik kritik ze strany představitelů reformistické levice a musel položit na misku vah svou demisi, aby dosáhl při konečné volbě jednomyslného souhlasu svých kolegů, [84] po čemž se s tímto úspěchem, který ho posiloval v jeho politické i materiální pozici, nesnažil své výhody dále využívat, alespoň v nejbližší době. Blízká perspektiva parlamentních voleb klonila nepřátelské frakce k tomu, že své neshody utlumily. Takže když se v srpnu spustila druhá vlna dělnických bouří a milánští revoluční odboráři vyzvali znovu ke generální stávce, pranýřoval avanturismus vedoucích činitelů USI stejně energicky jako před dvěma měsíci reformisty a zahájil s nimi a s jejich deníky (zejména *L'Avanguardia*) prudkou polemiku.

Druhá bitva byla právě ta volební. Poprvé – podle zákona schváleného předchozího roku giolittiovskou většinou – byli téměř všichni dospělí mužského rodu vyzváni k volbě svých poslanců, čímž se rozšířila voličská základna ze 3,3 milionu na více než osm milionů potenciálních voličů. Během týdnů předcházejících volbám vedl Mussolini se svým deníkem aktivní kampaň a choval se jednak jako horlivý mluvčí příkazů vydaných stranickým vedením, jednak jako zastánce neústupnosti ve věci místních aliancí s nesocialistickými kandidáty. Výsledky voleb z října až listopadu, i když umožnily

zachování giolittiovské většiny, byly úspěchem pro PSI, jež obdržela s 11,3 procenta odevzdaných hlasů (bissolatiovští socialisté, vyloučení v roce 1912, jich získali téměř čtyři procenta) 53 poslaneckých křesel. Mussolinimu, jehož volba byla zastupovat Forli, kde věděl od počátku, že by nemohl vyhnat z jeho působiště republikána Giuseppa Gaudenziho, se nicméně podařilo získat 3346 hlasů proti 5700 hlasům svého protivníka, což představovalo více než slušný výsledek. Ale více než tento výsledek pro něj představoval úspěch výsledek celé socialistické formace, neboť tam zvítězily neústupné teze, jejichž byl nejhrocnějším obhájcem.

Na konci roku 1913, kdy se na obzoru rýsoval sjezd, který se měl konat v Anconě, se již jevilo jasně, že úřadující ředitel deníku *Avanti!* je s to dobýt ve straně postavení muže číslo jedna. Ohlas, s nímž se setkával v PSI i u italských mas, byl obrovský, a měl ještě zesílit u příležitosti procesu, který začal koncem března 1914 a v němž byl Mussolini s několika dalšími členy redakčního týmu *Avanti!* souzen za podněcování k trestnému činu, za schvalování zločinu a urážku armády po událostech, které způsobily smrt sedmi osob v obci Roccagorga v lednu předchozího roku. Jeho obhajobu převzal jeho přítel Bonavita, jemuž pomáhal Cesare Sarfatti, manžel Margherity, který příliš nehleděl na to, jaký druh vztahů udržuje Margherita s hlavním obžalovaným, a který jako ona učinil ideologický obrat směrem k levičáckým pozicím hájeným Mussolinim. To on měl nápad předvolat před soud rodiče obětí střelby v obci Roccagorga, ale hlavní pozornost při procesu pak připadla Mussolinimu. Jako to udělal před pár lety ve Forli a jako to jeho otec udělal před ním, použil soudní síně jako tribuny, aby odsoudil viníky krvavé represe v Ciociarii a aby pronesl zvučnou oslavu svobody tisku. Po tomto se porota mohla vyslovit pouze pro celkové zproštění viny obžalovaných.

Mussolinimu zbývalo využít své popularity k vykonání poslední etapy svého vzestupu v socialistické straně. V listopadu 1913 založil vlastní časopis – nazvaný na počest Thomase Mora *Utopia* – s cílem shromáždit kolem sebe úzkou gardu mladých intelektuálů, blízkých

jako on doktrinářským pozicím revolučního syndikalismu, a konkurovat na poli ideologické debaty Turatiho časopisu *Critica sociale*. [85] Umožnil mu otestovat na stranickém čtenářstvu dopad idejí a témat, které měly brzy tvořit ideologické základy „mussolinismu“ a které nemohl rozvíjet v oficiálním orgánu strany, přičemž dával najevo věrnost marxistickým zásadám a dogmatům. K obsahu tohoto časopisu se vrátíme v následující kapitole, protože je zásadní pro pochopení ideologického vývoje budoucího *duceho*, jeho konverze k „interventismu“ v říjnu 1914 i postupné geneze fašistické ideologie. Mezitím si zde všimněme vůle ze strany Mussoliniho shromáždit v PSI i mimo stranu partu mladých socialistů náchylných jako on k revizi doktríny ve smyslu antimaterialistickém.

V pořadí 14. sjezd Italské socialistické strany byl zahájen 24. dubna 1914 v divadle Viktora Emanuela v Anconě, před asi tisícovkou delegátů. Constantino Lazzari jako politický tajemník přednesl zprávu o činnosti, z níž vyplývalo, že PSI od sjezdu v kraji Reggio Emilia dosáhla pozoruhodného pokroku. Přes odštěpení pravicových reformistů, jež stálo stranu necelých 1000 straníků, jejich počty silně vzrostly, ze 28 000 na více než 45 000, zatímco náklad *Avanti!* se pod vedením svého nového ředitele za dva roky prakticky zdvojnásobil. Následovaly zprávy přednesené jménem levicových reformistů Trevesem a Zibordiem (nemocný Turati se nechal omluvit), jež překvapily svou velkou umírněností vůči odcházející většině. Podle všeho přišli reformisté do Ancony s plným vědomím poměru sil ve straně a bez nejmenší naděje, že by mohli linii pozměnit. Spokojili se tedy s potvrzením svých teoretických pozicí a s oznámením, že se zdrží hlasování o programu předloženém revolucionáři, aby dosáhli schválení referátů Lazzariho a Mussoliniho.

Jelikož se také představitelé maximalistické frakce, stojící proti nim, projeví stejně málo ochotní k zápasu, bylo vítězství obou vůdců revolučního neústupného proudu naprosté. K jedinému trochu vážnějšímu střetnutí došlo, když Mussolini požádal o vyloučení svobodných zednářů. Spor se týkal práva každého straníka požívat

individuální svobody a neslučitelnosti ideálů socialismu se svobodným zednářstvím. „Je možné, že zednářský ideál směřuje k humanitarismu“, prohlásil ředitel *Avanti!* v odpovědi reformistovi Poggimu. „Ale je čas reagovat proti této infiltraci humanitarismu do socialismu. Socialismus je problém třídy.“ [86] Sjezd mu dal za pravdu a pak zvolil jednohlasně nové patnáctičlenné vedení v čele s politickým tajemníkem Lazzarim, ředitelem *Avanti!* Mussolinim a tajemníkem parlamentní skupiny Morgarim.

„RUDÝ TÝDEN“

Vítězství neústupných na sjezdu v Anconě se odehrálo na pozadí silného společenského kvasu, jako důsledek hospodářských potíží, kterými procházela Itálie během let předcházejících rozpoutání evropské války. Od let 1908-1909 totiž hospodářský růst zažíval jasné zpomalení vzhledem k období velké prosperity, jímž začalo 20. století. Balkánská krize a válka v Libyi totiž omezily odbytiště pro italské zboží v balkánských zemích a v osmanské říši. Výsledkem toho byl pokles průmyslové výroby, který se brzy odrazil v bankách, a v první řadě u Banco di Roma, jejíž investice byly obráceny hlavně do zahraničí a jež musela provést silnou redukci svého kapitálu. Jistě, k jistému zotavení došlo v letech 1912–1913, ale nemělo dlouhého trvání. Od jara 1914 zasáhla Itálii recese, která se týkala celé evropské ekonomiky, ale zde měla zvláště prudkou povahu.

Hospodářský marasmus a jeho okamžité následky pro kupní sílu obyvatelstva doprovázel nový výbuch sociálních bouří. V červnu vypukly skutečné „selské rebelie“ ve venkovských oblastech kraje Emilia Romagna, kde pozemky velkostatkářů obsazovali pachtýři spolu s *braccianti*, kteří se pro tentokrát dali dohromady, rabovali kostely a zapalovali sídla bohatých velkostatkářů, již odpovídali zřizováním skutečných soukromých milic, předobrazu budoucích fašistických čet. Také na venkově na jihu Itálie dostávalo vření revoluční povahu, jež připomínala hnutí *fascis* z roku 1893.